

nummer 5 juli/augustus 1999

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING
VAN DOCENTEN IN GESCHIEDENIS EN
STAATSINRICHTING IN NEDERLAND (VGN)

KLEIO

**Van moedermavo
tot unit educatie**

**Conservatisme
in de VS**

**Het examen
van 1999**

**Vrouwen-
of gender-
geschiedenis?**

Algemeen Bestuur

Kees Weltevrede

voorzitter (OAC, KLEIO, Euroclio, KNHG, SLO, Platform VVVO en de Inspectie)
Dubbeldamseweg Zuid 350,
3312 KT Dordrecht.
Tel. 078 - 6390 699.
Fax 078 - 6399 001
E-mail: c.weltevrede@wxs.nl

Riemke Leusink

vice-voorzitter (Commissie Vrouwen- en Gender-geschiedenis, Euroclio, stofomschrijvingen, CEVO)
Dr. J.P. Heyelaan 4,
3818 GT Amersfoort.
Tel. 033-4657 363,
Fax 033-4657 384,
E-mail: leusink@worldonline.nl

Loek Janssen

secretaris (Commissie Basisvorming, VMBO)
Ananasstraat 1,
6543 ZH Nijmegen.
Tel. 024 - 373 4800.
E-mail: janssen.scholten@ironet.nl

Hans Kummerer

penningmeester (Didactiek- en activiteitencommissie, contacten met historische verenigingen, veldraadplegingen)
Dr. Dreeslaan 205,
5707 KC Helmond.
Tel. 0492-551138,
Fax 0492-574277.
E-mail: jn.kummerer@hetnet.nl

Herry Groothuis

(Commissie PA-BO, Werkgroep Staatsinrichting, contacten met het Cito)
Bollenhofsestraat 17,
3572 VH Utrecht.
Tel. 030 - 2713 204.
E-mail: h.groothuis@worldonline.nl

Renée Schreuder

(Beheer VGN-website, bestuursberichten Kleiokrante, Commissie Volwassenen-educatie, Commissie Cliomatica)
Couwenhoven 46-01,
3703 EM Zeist.
Tel. 030 - 6959 506.
E-mail: srd@wxs.nl

Ineke Veldhuis-Meester

(Commissie Havo/Vwo, Intercommissie, Historisch Didactisch Platform)
Quintuslaan 4,
9722 RV Groningen.
Tel. 050-5270 099.
E-mail: c.e.m.veldhuis-meester@uclo.rug.nl

Johan Raven

(Didactiek- en activiteitencommissie, Commissie Lerarenopleidingen i.o., contacten met de archieven en omgevingsgeschiedenis)
Kinkhoorn 8, 9051 MJ Stiens.
Tel. 058-2574 050.

U kunt zich opgeven als lid van de VGN bij de administratie:

**Purmerendstraat 239,
2547 JD Den Haag.**

Contributies voor 1999:

- Bij bezoldiging t/m f100,- HOS-schaal 10:
- Bij bezoldiging vanaf f125,- HOS-schaal 10.7:
- VBO/MAVO-docent f 70,- met drie of meer vakken:
- Baan van minder f 85,- dan 16 uur:
- Kennismakingslidmaatschap (alleen voor studenten): f 50,-
- Buitengewone leden, f 90,- pensioen, VUT:
- Partnerlidmaatschap: f150,-

een abonnement:

- Binnenland f125,-
- Buitenland, f135,- binnen Europa € 60,-
- Buitenland, f175,- buiten Europa € 80,-
- Losse nummers f 15,- incl. verzendkosten € 7,-

Prijzen voor advertenties in Kleio:

- 1 pagina f510,-
- 1/2 pagina f410,-
- 1/3 pagina f310,-
- 1/4 pagina f225,-

bijsluiters f410,-
Voor nadere informatie kunt u zich wenden tot de eindredacteur.

VGN-site: <http://home.wxs.nl/~srd/vgn.htm>

Hier is ook een brievenbus.

VGN-giro: 128701 t.n.v.

**Penningmeester VGN,
Den Haag.**

Van de redactie

Bij het merendeel van de VGN-leden zal deze *Kleio* wel midden in de zomervakantie in de bus vallen. Geeft niet. Wie weet is de lectuur van het vakblad wel een verademing. Ditmaal geen zware kost over studiehuis en tweede fase. Wel onder meer bijdragen over volwassenen-onderwijs, politiek rechts in de VS, de renaissance in Spanje en het eindexamen van 1999.

Trouwe lezers van *Kleio* herinneren zich de rubriek 'Ideetje misschien ...?' die een paar jaar heeft gelopen. Hierin boden docenten leuke lesideeën aan, direct bruikbaar voor hun collega's. De redactie streeft ernaar die traditie in ere te herstellen. Wie schrijft ons over een geslaagd project, een interview-opdracht, een songtekst of spotprent waarmee succes valt te boeken, of een ander praktijkvoorbeeld waarmee je eer kunt inleggen? Ik ben ervan overtuigd dat onder de lezers tal van geschiedenisdocenten zijn die hun licht niet onder de korenmaat willen zetten; zij kunnen hun collega's tips verstrekken voor alternatieve ideeën. Die moeten wel al eens in de praktijk zijn uitgetest. Mijn oproep luidt dan ook: stuur ons uw ideetje, en de redactie kan zorgen voor publicatie!

Nog in de sfeer van de recente Grote Geschiedenis Quiz van *De Volkskrant* en het *Historisch Nieuwsblad* – waarbij Kleio-redacteuren zich goed staande wisten te houden! – verstout ik mij nu de lezer enkele weetvragen op te geven: 1. Uit welke staat kwam Barry Goldwater, de verliezende presidentskandidaat in de VS in 1964? (a. Florida b. Arizona c. Illinois d. Mississippi). 2. Wat is de juiste volgorde: a. moedermavo b. unit educatie ROC c. avondlyceum d. avondgymnasium. 3. Welke Spanjaard wordt herdacht in het jaar 2000? (a. Filips II b. Velasquez c. Cortes d. Karel V). De antwoorden zijn te vinden in artikelen in dit nummer. De redactie wenst u veel leesplezier, en straks voldoende energie voor het opstarten van het nieuwe schooljaar!

Jan van Oudheusden

Redactie

Jan van Oudheusden,

voorzitter, Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416 - 33 74 30.
E-mail: jan.oudheusden@wxs.nl

Jos Trippenzee, secretaris,

Beltmolen 30,
3833 KM Leusden.
Tel./fax 033 - 494 18 24

Ruud Slotboom,

Hazenhof 54, 3451 LL Vleuten.
Tel. 030 - 677 40 61.
E-mail: ruud.slotboom@nos.nl

Huub Oattes,

Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht.
Tel. 0297 - 28 11 97.
E-mail: hfoattes@wxs.nl

Carla van Boxtel,

Evieveld 6,
5422 AK Gemert.
Tel. 0492 - 36 11 36.
E-mail: c.vanboxtel@fss.uu.nl

Hans Pols,

Van Aerssenstraat 140,
2582 JT Den Haag.
Tel. 070 - 3501 380.

Marijke Meuwissen,

Simplonbaan 17,
3524 BG Utrecht.
Tel. 030 - 273 1670.

Stefan Boom,

Albrechtlaan 28,
1404 AL Bussum.
Tel. 035 - 694 87 42
E-mail: stefanbo@worldonline.nl

Tineke Bogaerts,

eindredactie,
Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 030 - 688 35 76
Fax 030 - 688 84 59
E-mail: c.bogaerts@hccnet.nl

ISSN 0165-6449

Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de secretaris van de redactie.

Berichten voor de Kleiokrante, aktualiteiten, mededelingen van commissies, aankondigingen en dergelijke kunnen naar de eindredacteur.

In dit nummer

- 2 *Een school waar je niet moet, maar mag leren!*

Eens moedermavo's, nu units educatie van een ROC

Commissie Volwasseneneducatie

De Regionale Opleidingscentra hebben de oude moedermavo's opgeslokt. En al eerder veranderde de populatie van de scholen, die dagonderwijs verzorgen voor volwassenen, ingrijpend. De CVE blikt terug op de flitsende geschiedenis van misschien de meest pragmatische onderwijsvorm in Nederland.

- 8 *Niet aan de macht, maar wel machtig*

De onvoltooide conservatieve revolutie

Gert-Jan van Tilborg

Van Barry Goldwater tot en met George Bush: de conservatieven als niet te onderschatten factor in de Amerikaanse politiek.

- 14 *Havo en vwo*

Het examen van 1999

Loek Janssen en Thieu van Ingen

- 20 *What's in a name?*

Vrouwen- of gendergeschiedenis

Fia Dieteren

Het vrouwelijk perspectief op het verleden heeft zijn nadelen. De geschiedenis van heldinnen en onderdrukten komt vaak zo zwart/wit over. De tijd voor deze vorm van inhalen is misschien wel voorbij. Anders ligt dat met gendergeschiedenis: bij het bestuderen – en lesgeven – over het verleden rekening houden met de eigentijdse ideeën over en mogelijkheden van mannen en vrouwen geeft meer dimensie aan onze kennis.

- 24 *Boek van de maand*

Nazomer van de Middeleeuwen

Marijke Meuwissen en Jos Trippensee

Bespreking van Chris van der Heijden, *Zwarte renaissance. Spanje en de wereld 1492 - 1536* (Contact, Amsterdam/Antwerpen 1998).

En verder

- 27 *Boeken*

- 36 *Kleiokrant*

In dit nummer zit het register van de 39e jaargang (1998).

**Een school waar je niet moet,
maar mag leren!**

Commissie Volwasseneneducatie

Eens moedermavo's nu units educatie!

2

*'Leren kent immers nimmer een
eindpunt' (Confucius).*

Over de geschiedenis van het
onderwijs voor volwassenen is heel
veel te zeggen. In dit artikel zullen we
het accent leggen op de ontwikke-
lingen binnen het algemeen vormend
voorgezet onderwijs in Nederland in
de twintigste eeuw. Eerst zullen we
aandacht schenken aan de avond-

lycea. Dan komt het dagonderwijs voor volwassenen aan de orde vanaf het fenomeen
'moedermavo' tot en met de units educatie van Regionale Opleidingencentra (ROC's).
Daarna wordt aandacht besteed aan het ontstaan en de activiteiten van de Commissie
Volwassenen Educatie (CVE) en de positie van het vak geschiedenis en staatsinrichting
in de loop der jaren. Het artikel wordt afgesloten met een blik op de toekomst.

*Hoe gaan wij verder? Hoe kunnen wij meer collega's
bij ons commissiewerk betrekken?*

**De leden van de CVE hebben ieder hun
bijdrage geleverd aan dit artikel. De eindre-
dactie was in handen van Iet Attema.**

Commissie Volwassenen Educatie

Avondlycea: ontstaan en groei

De eerste avondscholen voor volwassenen in Nederland werden rond 1930 opgericht. Er bestond destijds leerplicht tot veertien jaar. Het was normaal dat kinderen op die leeftijd gingen werken. Vervolgonderwijs was in principe alleen weggelegd voor het kroost uit de betere standen. Ambitieuze volwassenen zonder opleiding hadden weinig kansen op een goed betaalde baan.

Vanaf 1929 veranderde er iets. Toen werd door Heiman Knorringa in Amsterdam het eerste avondgymnasium van Nederland opgericht. Knorringa volgde het voorbeeld van Professor Peter Silbermann, die in 1927 het Berliner Abendgymnasium had gesticht. Silbermann was op zijn beurt geïnspireerd door de Evening High Schools in de Verenigde Staten.

De belangstelling om aan het avondgymnasium te gaan studeren was groot, maar het toelatingsbeleid streng. Slechts veertien van de vierhonderd leerlingen die zich aangemeld hadden werden 'goed' bevonden en mochten drie jaar lang vijf avonden per week naar school om zich voor te bereiden op het staatsexamen gymnasium. In 1932 veranderde de naam van de school in Avondlyceum, omdat er een HBS afdeling bij kwam. Ook elders in Nederland werden avondlycea opgericht. Het aantal leerlingen bleef stijgen. Er was dus duidelijk behoefte aan tweede kans onderwijs. Alleen de oorlog heeft dat tijdelijk verstoord.

De eerste scholen waren particuliere initiatieven, zonder overheidssubsidie, zonder erkenning. Zij leidden op voor het staatsexamen. De schoolgelden waren hoog en de salarissen van de docenten laag. Pas rond 1960 kwam er verbetering in deze situatie.

In 1946 ontstond de Landelijke Bond van Avondlycea met als doel op te komen voor wettelijke rechten en bescherming. Sinds 1948 werd het mogelijk voor leerlingen om een beurs te krijgen voor de opleiding. Eind jaren veertig schoten de avondlycea als paddestoelen uit de grond. De schoolpopulatie bestond voor het merendeel uit mannen. Naast oudere mannen, die meestal een verbetering van hun arbeidspositie wensten, meldden zich ook jonge cursisten aan die rechtstreeks van de toenmalige driejarige ULO kwamen en die in het

bedrijfsleven terechtgekomen waren. Allen moesten ze klaargestoomd worden voor het staatsexamen in twaalf vakken.

De opleiding duurde inmiddels vier jaar. Overdag werken, drie of vier avonden in de week naar het avondlyceum en de rest van de avonden huiswerk maken. Een vrije zaterdag was er nog niet! Het is begrijpelijk dat deze zware klus niet door iedere goedwillende enthousiasteling kon worden opgebracht.

Na de invoering van de Mammoetwet in 1968 verbeterde de status van de avondlycea. Scholen moesten zich voorbereiden op het invoeren van eigen schoolexamens. De overschakeling op het nieuwe systeem eiste veel van het onderwijzend personeel. Te meer omdat toen bijna alle docenten hun werk aan de avondscholen combineerden met een (vaak) volledige baan aan een reguliere dagschool. Deze 'schoorsteen-uren' werden door de overheid in 1984 afgeschaft om werkzoekende docenten meer kansen op een baan te geven.

In 1972 konden alle cursisten in het avondonderwijs volgens de nieuwe programma's voor mavo, havo en vwo opgeleid worden. Het was pionierswerk, maar ondanks het feit dat er nauwelijks vooraf geëxperimenteerd kon worden, wist het avondonderwijs zich aan de nieuwe situatie aan te passen.

Vanaf het begin van de jaren zestig is er een gestage groei van het aantal cursisten geweest. Na 1975 wordt deze groei explosief door de snelle opmars van de 'moedermavo'.

Moeders overdag naar school

De avondschool werd vooral door mannen bezocht. De drempel was voor veel vrouwen te hoog. De meeste vrouwen waren na een beperkte en vaak afgebroken schoolopleiding belast met het huishouden en de zorg voor de kinderen. Het volgen van een opleiding op de avondschool kostte zeker drie avonden in de week en begon al om ongeveer kwart voor zeven. Dat was lastig voor het gezinsleven. Als je man niet kon of wilde oppassen, ging de studie niet door.

Door de tweede feministische golf aan het einde van de jaren zestig kwam er meer aandacht voor de positie van de vrouw in de samenleving. Mannen en vrouwen moesten gelijke kansen krijgen. In een in 1973 uitgekomen nota

Bejaarde tweeling: 'Nooit gedacht dat wij nog eens samen in de schoolbanken zouden zitten!'

(Uit: Noor Blom e.a., 'Vrouwen weer naar school. Dagscholen voor volwassenen voor Mavo, Havo en Atheneum', Amsterdam 1980.)

De Moeder van Marie kan meer schreef de feministe Joke Smit dat de emancipatie alleen maar kans van slagen had als het onderwijs voor vrouwen verbeterd zou worden.

Intussen was er in de gemeente Middenmeer iets bijzonders gebeurd. Vrouwen die hun kinderen naar de eerste klas van de mavo brachten, hadden gevraagd: 'Waarom mogen wij niet naar school? We willen ook wel eens wat leren'. Dat moest kunnen, vond het hoofd van de school, de heer Remmens. In 1974 kwam de vergunning om aan een bestaande avondschool een dagafdeling te openen en zo startte in augustus 1975 de eerste dag-mavo voor volwassenen. Weldra ontstonden overal in het land dag-mavo's voor volwassenen.

Voorals vrouwen maakten gebruik van het nieuwe aanbod. Ze wilden hun onderwijsachterstand inhalen. Daarom werden de scholen vaak 'moedermavo' genoemd. De lestijden waren aangepast aan de schooltijden van de kinderen.

Het was voor velen een hele stap om

na jaren thuis weer naar school te gaan. Veel vrouwen voelden zich onzeker en schuldig ten opzichte van hun gezin. Mannen vonden het vaak niet nodig dat hun vrouw weer naar school ging. Sommigen vonden het zelfs bedreigend als hun vrouw meer ging leren dan zij vroeger hadden gedaan. De kinderen waren meestal enthousiast. Moeder zat net als zij op school. Ze konden elkaar helpen met het huiswerk. Het was ook niet eenvoudig het huishouden met school te combineren. En er was een extra belasting: huiswerk. Vrouwen hadden vaak geen

eigen plek waar ze zich rustig konden terugtrekken. Huiskamer, keuken of slaapkamer dienden als studieruimte. Maar bij de vrouwen die weer naar school gingen groeide het zelfvertrouwen. Langzamerhand leidde dit tot veranderingen in het traditionele rolpatroon.

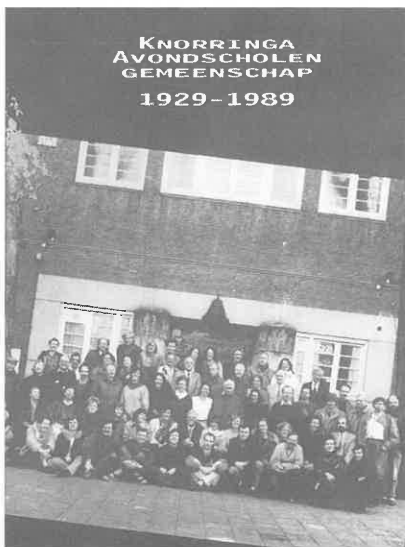
Het aantal leerlingen dat zich voor de moedermavo aanmeldde, was veel hoger dan men had gedacht. Men moest daarom inventief zijn met het zoeken naar geschikte ruimtes. In oude scholen, afgedankte noodlokalen en soms een ruime bezemkast, werden de lessen gegeven. En ieder jaar weer verhuizingen, op zoek naar betere behuizing voor de groeiende schoolpopulatie. De financiële armslag was beperkt.

Het moest allemaal zo goedkoop mogelijk: 'armoedeonderwijs' werd het onderwijs voor volwassenen in de wandeling soms genoemd.

De eerste groep leerlingen die van de moedermavo kwam was er een van sterke vrouwen. Ze zaten te popelen om hun talenten verder te ontplooiën. Om deze vrouwen goede doorstroommogelijkheden te bieden kwam er al snel overdag een havo/vwo afdeling bij. Het dagonderwijs bloeide, maar in het avondonderwijs zat geen groei meer.

Trutten versus treiteraars

In het begin volgden alle 'moeders' zes vakken, maar vanaf 1978 hoefden ze niet meer het hele pakket te nemen. Het werd mogelijk deelcertificaten te

Uitgave ter gelegenheid van het zestig-jarige bestaan van de Knorringa Avondscholen Gemeenschap (Amsterdam 1990).

Mavo-4 leerlingen, in 1993, van de Joke Smit School in Amsterdam.

Sandra (33 jaar): 'Mijn vader was glazenwasser en mijn moeder heeft tijdens haar huwelijk niet meer buitenshuis gewerkt. Ze vond leren iets voor deftige mensen en stuurde haar dochters naar de huishoudschool'.

Jantien (60 jaar): 'Mijn man is een eeuw te laat geboren: die leeft nog in de tijd dat een vrouw alles deed'.

Leerlingen van de Mavo-Sprint in 1999, de intensieve eindexamenklas.

halen. Zes deelcertificaten konden ingeleverd worden voor een diploma. Voor vrouwen die de vakken naar eigen keuze en tempo wilden doen, was deze regeling gunstig.

Intussen vond een groeiende groep leerlingen uit het reguliere voortgezet onderwijs de weg naar het volwassenenonderwijs om resterende certificaten te halen. De overheid zag het als een besparing, maar voor de jongeren was deze oplossing lang niet altijd gunstig. Het was soms onmogelijk een zware onvoldoende in een jaar op te halen. Daarbij kwam dat het volgen van een beperkt aantal lessen leidde tot verzuim en afhaken. Jonge leerlingen werden als volwassenen behandeld, maar lang niet iedereen bleek voldoende discipline en verantwoordelijkheidsgevoel te bezitten.

Er ontstonden moeilijkheden binnen de klassen door het verschil in generatie en motivatie tussen de emancipatoire 'moeders' en de jongere leerlingen. Dit probleem van 'trutten versus treite- raars' stelde ook weer nieuwe eisen aan de docent die met zeer heterogene groepen cursisten moest leren omgaan. Het was enerzijds lastig, anderzijds een uitdaging.

Door de regelmatig terugkerende bezuinigingen, het afnemen van de stroom van herintredende vrouwelijke cursisten en de toename van jonge voortijdige schoolverlaters uit het reguliere voortgezet onderwijs, moest het cursusaanbod aangepast worden. Op vele scholen voor volwassenen werd de driejarige mavo en havo en de vierjarige vwo tussen 1988 en 1991 ingekort tot een éénjarige of tweejarige opleiding.

Langzamerhand veranderde de schoolpopulatie. Het werd een gemengde school van jongeren en ouderen tussen de achttien en de tachtig jaar, maar het accent verschoof duidelijk naar de jongvolwassenen. Het tijdperk van de moeder-mavo was voorbij!

Van zelfontplooiing tot no-nonsense

'Ik denk, en dat past ook uiteraard helemaal in mijn visie dat het dag-/avondonderwijs een groepspool zal zijn voor de jaren tachtig en negentig; ik denk dat hier nog grote mogelijkheden voor u liggen.'

Aldus de toenmalige minister van onderwijs dr. A. Pais in zijn toespraak tot de Vereniging van Avondscholen in Nederland, maart 1981.

En ze kwamen: de jongvolwassenen, de ouderen, de buitenlanders, in groten getale, voor een diploma, voor zelfontplooiing, voor inburgering. En ze kwamen met zo velen dat het te duur werd. Want wat Pais in 1981 niet kon weten was dat na de jaren zeventig, toen de 'verbeelding aan de macht' was en 'zelfontplooiing' het ideaal was, de no-nonsense jaren tachtig voor een ommekeer in onderwijsland zouden zorgen. De arbeidsmarkt ging het onderwijs dicteren.

Een betere aansluiting op de arbeidsmarkt werd het streven. En om dit te bereiken besloot men dat al het volwassenenonderwijs onder één noemer gebracht moest worden.

In 1997 werd de WEB ingevoerd: de Wet Educatie en Beroepsonderwijs. Die leidde tot de oprichting van ROC's (Regionale Opleidingencentra), een bundeling van opleidingen voor middelbaar beroepsonderwijs en educatie voor volwassenen. De VAVO-scholen, de scholen voor voortgezet algemeen volwassenen onderwijs, zijn een onderdeel geworden van de unit educatie. Binnen deze units wordt ook Nederlands voor anderstaligen (NT-2), schakelonderwijs naar beroepsonderwijs en basiseducatie aangeboden. De bedoeling is dat deze enorme operatie zal leiden tot een betere samenwerking en doorstroom van educatie naar beroepsonderwijs. Efficiency, resultaat en maat-

werk werden zo de toverwoorden van de jaren tachtig en negentig.

De WEB houdt meer veranderingen in. Zo bepalen de gemeenten voortaan welk onderwijs aangeboden wordt en hoeveel. De gemeenten krijgen een vast budget (de lump-sum financiering) - te klein, zoals gewoonlijk in onderwijsland - en moeten daar al het volwassenenonderwijs van bekostigen. Het systeem werkt als communicerende vaten: wat de één van de gemeente meer krijgt, krijgt de ander minder. De arbeidsmarkt bepaalt het aanbod. Dit betekent dat het meeste geld naar het beroepsonderwijs gaat. Binnen de unit educatie gaat het meeste geld naar kortdurend beroepsgericht schakelonderwijs en naar inburgeringsprojecten NT-2. Hierdoor is met name de positie van het VAVO precar geworden en de toekomst zeer ongewis. Volgens de overheid moeten jongvolwassenen voortaan op hun oude school opgevangen worden. De beleidsmakers in Zoetermeer gaan ervan uit dat er met de invoering van de tweede fase en de nieuwe leerwegen geen uitval meer zal zijn. Voor ouderen die voor zelfontplooiing komen, is binnen het gesubsidieerde volwassenenonderwijs nauwelijks nog ruimte. Geldgebrek dicteert dan ook het aanbod op de VAVO. Inkrimping is aan de orde van de dag: parallelgroepen verdwijnen, niveaus worden gecombineerd, vakken zoals Spaans, Russisch en filosofie worden vaak niet meer aangeboden. Er zijn zelfs al gemeenten die hun VAVO's gesloten hebben.

De eerste CVE in 1982: voorste rij Frans Thijssen, Marie Louise Teunissen, Joke Jansen de Jonge – achterste rij Jan Engbers, Dick Mulder, Christine Schunck, Ans van Bekkum.

Binnenkort worden we op de uitstroomresultaten afgerekend. Moeten we dan jonge mensen die al een of meer keer de boot gemist hebben niet meer aannemen omdat er kans is dat ze de eindstreep ook bij ons niet halen? Hoe kunnen we de slaagkans bij de intake goed inschatten?

Ondanks al die bezuinigingen wordt op alle VAVO's volop geëxperimenteerd met nieuwe werkvormen zoals modulen, zelfstandig werken, actief leren, gedifferentieerd lesgeven, passend in het studiehuisconcept.

Onze leerlingen zijn vooral jongvolwassenen die om diverse redenen de eindstreep in het reguliere onderwijs niet hebben gehaald. Ze komen vaak uit kwetsbare en minder kansrijke groepen in de samenleving en hebben wat meer tijd nodig om hun talenten te ontwikkelen. Velen van hen zijn allochtoon.

De groep jonge Marokkaanse en Turkse vrouwen met ambities is de laatste jaren gegroeid. Het VAVO biedt hen mogelijkheden om uiteindelijk door te dringen tot hogere posities in de samenleving. Het algemeen vormend onderwijs voor volwassenen is voor velen de laatste kans. Maatwerk, dat proberen wij te leveren voor onze steeds ingewikkelder wordende doelgroep, maar het korte termijn denken – de waan van de dag – van de overheid, bedreigt in ernstige mate de toekomst van het VAVO.

De CVE en het vak

In februari 1982 heeft het bestuur van de VGN een commissie voor volwasseneneducatie ingesteld met als opdracht het geschiedenisonderwijs aan volwassenen in kaart te brengen en te onderzoeken op welke andere educatieve terreinen van vorming en scholing geschiedenis een rol zou kunnen spelen. Het initiatief kwam van Christine Schunck, lid van het bestuur. Zij werd de eerste voorzitter van de commissie.

De oprichting van de commissie was het gevolg van de stormachtige ontwikkelingen die de volwasseneneducatie de voorgaande jaren had doorgemaakt. Het was de bedoeling enige greep te krijgen op het geheel van activiteiten en richtlijnen te geven.

In de praktijk heeft de commissie zich voornamelijk bezig gehouden met het vak geschiedenis en staatsinrichting in het voortgezet algemeen volwassenenonderwijs (VAVO), dus met mavo, havo en vwo.

Een belangrijk uitgangspunt was het ontwikkelen van doorlopende leerlijnen voor volwassenen: van Open School, via voortgezet onderwijs naar de Open Universiteit en het daarop afstemmen van de didactiek.

Het geschiedenisonderwijs aan volwassenen op mavo-, havo-, en vwo-niveau

werd in kaart gebracht door middel van een enquête onder docenten en leerlingen. Daarbij werden de bestaande methoden voor volwassenen geanalyseerd. Verder werd een studiedag georganiseerd in februari 1984 met als thema 'Schiet Kleio bij het volwassenenonderwijs haar doel voorbij?' voor docenten, leerlingen en mensen uit het vormingswerk die iets met geschiedenisonderwijs te maken hadden.

Uit de enquête, die met ondersteuning van het Cito was opgesteld, bleek dat de leeftijd van de leerlingen tussen de achttien en zeventig jaar lag en dat de meeste leerlingen vrouwen waren. De helft had geschiedenis gekozen uit interesse. De inhoud en resultaten van het onderwijs waren gelijk aan die van het reguliere onderwijs. Het was wenselijk meer aandacht te besteden aan de doelstellingen en didactiek van het geschiedenisonderwijs aan volwassenen.

Uit onderzoek van de commissie bleek dat er geen goede leerboeken voor het volwassenenonderwijs beschikbaar waren. De onderzochte methodes boden geen nieuwe benaderingswijze, het overzicht prevaleerde. Het ging in feite om ingekorte methodes voor jongeren. Toen al pleitte de commissie voor losbladige katernen. Docenten zouden zo een eigen menu kunnen samenstellen. In een workshop van de CVE in 1984 op de Interscholaire voor het voortgezet onderwijs voor volwassenen in Delft kwamen de knelpunten van het volwassenenonderwijs ter sprake, zowel algemeen als vakinhoudelijk. Men vond het examen té cognitief, en té eenzijdig gericht op de twintigste eeuw.

Modulering en verkaveling stonden regelmatig op de agenda van de commissie.

Op een conferentie van de SLO in 1984 werd gepleit voor het maken van speciale modulen voor een aantal vakken, waaronder geschiedenis. Christine Schunck probeerde begin 1985 als voorzitter van de commissie via de *Kleiokrant* (jaargang 26, nr. 1, 1985) docenten hierbij te betrekken. Enkele commissieleden leverden een bijdrage aan een module over Zuid-Afrika. Anderen werkten later mee aan de uitwerking van module- en kavelboeken van de SLO voor de Tweede Fase in het volwassenenonderwijs.

Uitdagingen binnen en buiten de school

Toen eind jaren tachtig de grote tijd voor het contractonderwijs leek aan te breken, speelde de commissie hierop in. Voor het vak geschiedenis zou dat nieuwe mogelijkheden kunnen bieden. De CVE organiseerde in 1989 en 1991 een studiedag 'Kleio en de Markt' om docenten te inspireren om via hun scholen ook contractonderwijs aan te bieden. Door middel van lezingen en workshops werd uitgelegd hoe ze met hun vak aan de weg konden timmeren door aantrekkelijke commerciële cursussen en projecten. Dat leek de toekomst van de geschiedenis te worden! Via *Kleio* is geprobeerd docenten te mobiliseren om het vak geschiedenis bij Nederlandkunde voor buitenlanders een volwaardige plaats te geven. Helaas was deze actie niet erg succesvol.

De commissie presenteerde zich in 1993 op het oprichtingscongres van Euroclio in Leeuwarden. In een workshop voor Europese collega's kwamen zowel de structuur van het volwassenenonderwijs in Nederland, als een praktijkvoorbeeld van een geschiedenisles aan de orde.

In 1997 heeft de commissie op de didactiekconferentie in Vught een workshop gehouden over omgevingsonderwijs. Er was een presentatie van een model van een door leerlingen voorbereide en begeleidde stadswandeling met als titel: 'Van Joke Smit School tot Dam' en het lesmateriaal verscheen met een begeleidend artikel in juni 1997 in *Kleio*.

Leden van de commissie zijn nauw betrokken geweest bij acties tegen de bezuinigingen ten gevolge van de nieuwe financiële structuur door de invoering van de WEB in 1997.

Hoe nu verder?

Het algemeen vormend onderwijs voor volwassenen is sinds de invoering van de WEB in 1997 een nieuwe fase ingegaan. Door de fusieprocessen, schaalvergroting en steeds weer terugkerende bezuinigingsrondes loopt deze vorm van onderwijs de laatste tijd jaren ernstig gevaar. Met steeds minder middelen moet hard en creatief gewerkt worden om de leerlingen in versnelde cursussen klaar te stomen voor hun examen. Het is verbazingwekkend hoeveel energie er ondanks dit alles, door docenten in deze vernieuwingen

De huidige CVE: vooraan Jorien Ruyters, Constance Sciarone, Iet Attema – achteraan Margriet Vencken-Martens, Elselien van Gils en Chris van Asperen.

gestopt werd en wordt. Daarbij is de schoolpopulatie de laatste jaren ingewikkelder geworden. Veel leerlingen hebben een problematische achtergrond. Ze zijn vastgelopen door zaken als echtscheiding van ouders, trauma's, gedragsstoornissen, langdurige ziekte of verkeerde adviezen tijdens hun schoolloopbaan. Velen zijn te oud om zich nog thuis te kunnen voelen op de reguliere dagschool. Het aantal allochtonen in het volwassenenonderwijs groeit. De beleidsmakers in Den Haag willen deze groepen in de toekomst binnen het reguliere onderwijs houden. Grootse plannen als de nieuwe leerwegen en de tweede fase zouden volgens hen uitkomst moeten bieden.

De invoering van tweede fase, nieuwe leerwegen en KSE, de kwalificatiestructuur educatie, – kwalificatiestructuur is een term die op de ROC's gebruikt wordt voor het aangeven van niveau's – moet in het volwassenenonderwijs budgettair neutraal geschieden. De onderwijspolitiek houdt absoluut geen rekening met de financiële situatie van de VAVO's. Er zijn mensen die beweren dat het VAVO als gevolg hiervan in de nabije toekomst zal verdwijnen. Wij voorzien daarentegen dat deze vorm van onderwijs juist meer nodig zal zijn.

Het VAVO bereidt zich intussen voor om de nieuwe leerwegen van het vmbo en de tweede fase in te voeren. Wederzijdse uitwisseling is zinvol. Wij willen als commissie graag hierin de komende tijd een platformfunctie vervullen. We kunnen van elkaar leren en

hoeven per slot van rekening niet allemaal het wiel weer uit te vinden. Wat wordt er op dit moment op de verschillende scholen al gedaan? Welke drempels worden opgeworpen voor leerlingen vóór ze in het VAVO kunnen instromen? Kunnen de twee profielen waar geschiedenis in zit wel aangeboden worden? Verdwijnt het vak geschiedenis grotendeels bij de mavo? Hoe bieden we onze éénjarige opleidingen aan? Bestaan we nog nadat we eerst een paar jaar bezemklassen en de eerste uitvallers van de tweede fase en de nieuwe leerwegen moeten opvangen? Hoe moet de KSE-structuur vorm krijgen binnen de units educatie?

Onlangs hebben wij een vragenlijst gestuurd naar de secties geschiedenis van het VAVO binnen de ROC's. Hieruit hopen wij een beeld te krijgen van de stand van zaken op dit moment en een aanzet te geven voor het opzetten van een netwerk van VAVO docenten geschiedenis en staatsinrichting via contactpersonen. Als uit het resultaat van de vragenlijst blijkt dat er behoefte aan een brainstormmiddag is, zal deze door ons georganiseerd worden. Ons doel is om binnen alle nieuwe structuren een goed tweede kans onderwijs voor geschiedenis en staatsinrichting in stand te houden.

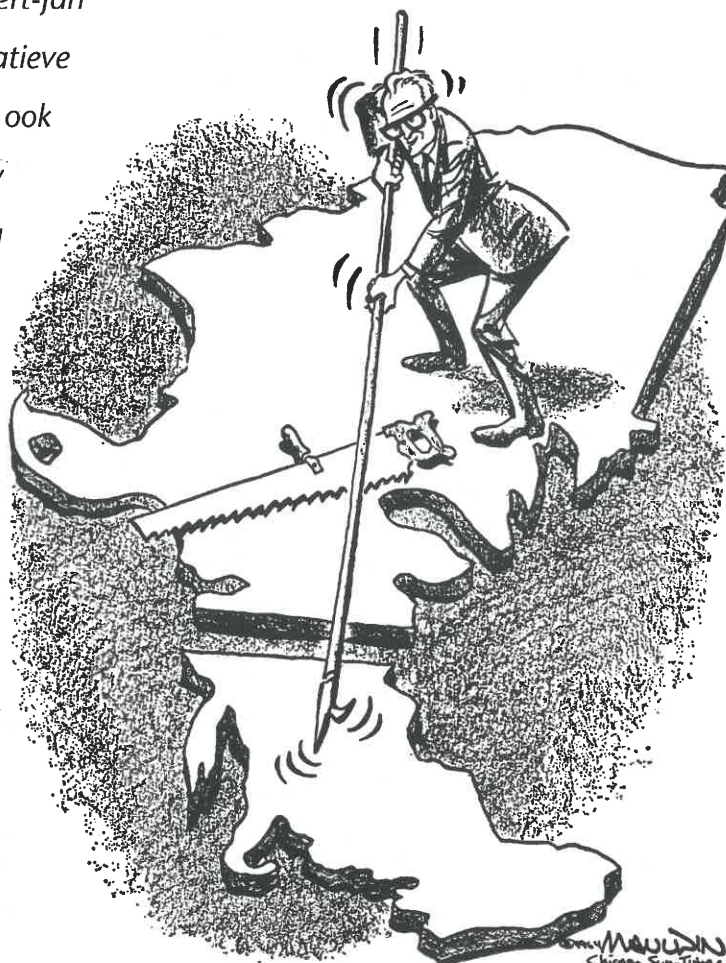
Mocht u ook de vragenlijst niet gekregen hebben, dan kunt u deze aanvragen bij de secretaris van de CVE – zie voor het adres achter op dit nummer – of het overnemen van de homepage van de VGN.

Barry Goldwater
in 1964

Niet aan de macht, maar wel machtig!

8

In dit artikel laat Gert-Jan van Tilborg zien dat de conservatieve beweging in de Verenigde Staten ook na de jaren vijftig, met McCarthy en de communistenhetze, aardig wat invloed heeft uitgeoefend op doen en denken van de verschillende presidenten en op de publieke opinie.

"AW, COME ON BACK—I WAS ONLY KIDDING."

Gert-Jan van Tilborg studeerde Amerikanistiek aan de Universiteit Utrecht en schreef een eindschriftje over Barry Goldwater en de conservatieve beweging.

'Sometimes I think this country would be better off if we could just saw off the Eastern Seaboard and let it float out to sea.'

Goldwater in de Chicago Tribune, 30 september 1961.

In 1961 richtte een groep vooraanstaande conservatieven in de Verenigde Staten een comité op om de Republikeinse senator Barry Goldwater te nomineren als kandidaat voor de presidentsverkiezingen van 1964. Dit was het startsein van een conservatieve beweging die in de jaren zeventig en tachtig sterk zou groeien. Hoogtepunt voor de conservatieve beweging was ongetwijfeld de verkiezing van Ronald Reagan tot president in 1980. Maar in zijn ambtsperiode kwam er van de gedroomde conservatieve revolutie niet veel terecht.

Nu Clinton nog altijd in het Witte Huis zit, zal die conservatieve revolutie nog wel even op zich laten wachten. De populariteit van deze president lijkt ondanks allerlei affaires onaangestast, hoewel door de 'impeachment' (afzettingsprocedure) er toch altijd een smet op zijn presidentschap zal blijven rusten.

Het zijn voornamelijk de conservatieven geweest die tot weerzin van de publieke opinie de afzettingsprocedure in gang hebben gezet. Daaruit blijkt dat de conservatieven, die weliswaar niet meer dan zo'n vijftienvintig tot dertig procent van het electoraat vertegenwoordigen, in de afgelopen decennia een niet te onderschatten factor binnen de Amerikaanse politiek zijn geworden.

De jaren zestig

Een groep vooraanstaande conservatieven, die al sinds de jaren vijftig (de hoogtijdagen van het McCarthyisme) actief waren binnen de rechtervleugel van de Republikeinse Partij, beschouwde Barry Goldwater uit Arizona als de ideale kandidaat voor de presidentsverkiezingen van 1964. In deze groep zaten onder meer Clifton White en William F. Buckley (oprichter van het invloedrijke conservatieve tijdschrift *National Review*). Ze waren uiterst teleurgesteld in Richard Nixon, de Republikeinse presidentskandidaat die in 1960 nipt van Kennedy had verloren, en waren dringend op zoek naar een nieuwe, meer conservatieve kandidaat. Kort voor de presidentsverkiezingen van 1960 had Nixon het bij de conservatieven verbruid, door met de gematigde Republikein Nelson Rockefeller af te spreken de scherpste kantjes van zijn conservatief getinte beleidsplannen te halen. Door conservatieven werd dit 'Pact van Fifth Avenue', waarin Nixon had toegegeven aan de gematigde Republikeinen, nogal overdreven

vergeleken met het 'Verraad van München' uit 1938.

De teleurgestelde conservatieven besloten in 1961 tot de oprichting van de National Draft Goldwater Committee (NDGC). Deze commissie ging zich inzetten voor de nominatie van Barry Goldwater als presidentskandidaat voor de Republikeinse Partij bij de verkiezingen van 1964. Goldwater was aanvankelijk niet van plan om zich in een heftige verkiezingsstrijd te gaan mengen en distantieerde zich van de NDGC, maar ging in 1963 onder druk van de vele verzoeken toch overstag. Goldwater was nu de leider van een opkomende conservatieve beweging en in deze hoedanigheid zou hij nog frequenter zijn radicaal conservatieve opvattingen in de openbaarheid brengen.

Goldwater was sinds 1949 als gemeenteraadslid in Phoenix (Arizona) bij de politiek betrokken geraakt. Daarvoor had hij carrière gemaakt als zakenman en militair piloot. In 1954 veroverde hij de gouverneurszetel van Arizona. Goldwater was een conservatief pur sang, die principes boven kiezersgunst plaatste. Zo aarzelde hij niet om te zeggen dat communistische 'praatjesmakers' in Vietnam met napalm tot zwijgen gebracht moesten worden, en dat premies afdragen voor sociale zekerheid niets anders was dan geld onthouden aan mensen die dat met hun eigen handen hadden verdiend. Minder extreem, maar wel typisch conservatief, was Goldwaters pleidooi voor lage belastingen en een minimale rol voor de federale overheid.

Goldwater was een fervent voorstander van een zo groot mogelijke invloed van de deelstaten. Zo stemde hij in 1964 als enige senator tegen de aanname van de *Civil Rights Bill*. Naar eigen zeggen was hij niet uit racistische overweging tegen dit voorstel voor gelijke rechten voor de zwarte bevolking, maar omdat het een wet was die door de federale overheid aan de staten was opgelegd.

Hiermee joeg Goldwater niet alleen Democraten, maar ook gematigde Republikeinen tegen zich in het harnas. Vele Republikeinen hadden zich jarenlang ingezet om de zwarte bevolking meer rechten te geven, en uitgerekend de tegenstander van deze wet zou hun eigen partij mogen vertegenwoordigen bij de presidentsverkiezingen.

De verhoudingen tussen de gematigde Republikeinen en de conservatieve Republikeinen waren toch al verre van goed te noemen. Lange tijd hadden de gematigde Republikeinen Goldwater niet echt als een serieuze presidentskandidaat beschouwd. Pas nadat de senator uit Arizona de belangrijke 'primaries' (voorverkiezingen) in Californië had gewonnen werd een heus 'Stop Goldwater-offensief' ingezet. Vanaf dat moment werd Goldwater niet langer meer alleen door Democraten beschimpt, maar ook onophoudelijk door zijn eigen partijgenoten als een gevaar voor de natie afgeschilderd. Dit tegenoffensief van de gematigde Republikeinen, onder aanvoering van hun belangrijkste kandidaat Nelson Rockefeller, kwam rijkelijk laat. Lange tijd hadden de gematigde Republikeinen zich onaantastbaar gewaand en nauwelijks serieus campagne gevoerd, terwijl de conservatieve fanatici al jaren bezig waren om stemmen voor hun droomkandidaat Goldwater te winnen.

De verkiezing zelf eindigde in een overduidelijke overwinning voor de zittende president Lyndon Johnson. Goldwater won slechts in zijn 'thuisstaat' Arizona en een vijftal zuidelijke staten. Zijn winst in Alabama, Georgia, Louisiana, Mississippi en South Carolina was uitsluitend te danken aan zijn verzet tegen de Civil Rights Bill.

Het verkiezingsdebacle voor Goldwater werd voornamelijk veroorzaakt door zijn negatieve radicale imago, zijn uiterst vage verkiezingsprogramma en zeker ook de weerstand binnen zijn eigen partij tegen zijn kandidatuur. Goldwater maakte met zijn extreme politieke opvattingen een weinig betrouwbare indruk op de kiezers. Zijn ideeën over een minimale overheid werden in theorie nog wel door vele Amerikanen onderschreven, maar in de praktijk bleken de Amerikanen niet meer van de Social Security Act (die nog dateerde uit de New Deal) af te willen en een groot aantal bedrijven bleek niet meer zonder enige vorm van overheidssteun te kunnen.

De betekenis van Goldwater

Toch is de kandidatuur van Barry Goldwater niet zonder betekenis geweest. Met zijn nominatie lieten de conservatieven zien dat zij een politieke stroming vertegenwoordigden waar terdege rekening mee gehouden moest worden.

Ondanks de grote verkiezingsnederlaag, waren de conservatieven tevreden over de gewonnen nominatiestrijd binnen hun partij. Van nu af aan moesten ze door hun eigen (gematigde) partijgenoten wel serieus worden genomen. De inspanningen die conservatieven leverden om Goldwater te nomineren betekenden namelijk dat deze groep zich voor het eerst ging mobiliseren. Vóór die tijd bestond het politiek conservatisme in Amerika uit niet veel meer dan een verzameling gefragmenteerde en op zichzelf staande groeperingen.

In het begin van de jaren zestig was de John Birch Society nog de grootste conservatieve organisatie. Deze in 1958 door Robert Welch opgerichte rechts-radicalen organisatie had naar schatting zo'n 50.000 leden, maar werd alleen al vanwege antisemitische trekjes door andere conservatieven als te extreem beschouwd. Nadat leider Robert Welch ook nog eens had beweerd dat de president Eisenhower wel eens een communist kon zijn geweest, werd deze organisatie helemaal niet meer serieus genomen.

Van grotere invloed op de toekomst van de conservatieve beweging was de oprichting van bovengenoemde NDGC. In feite werd met de kandidatuur van Goldwater de basis gelegd voor het latere electorale succes van

Reagan, die overigens tijdens Goldwaters campagne nog een politieke speech voor hem schreef.

De burgers die tijdens de campagne voor Goldwater als conservatieve aanhangers werden geregistreerd kwamen terecht in bestanden die vervolgens zorgvuldig beheerd zouden worden door Richard Viguerie, directeur van de grootste direct-mailfirma van de Verenigde Staten. Zo kon een begin worden gemaakt met de mobilisatie van de conservatieve aanhang die via de mails uiteraard werd gevraagd om conservatieve politici van de nodige financiële middelen te voorzien.

Hier lag de basis voor de bloei van een grote conservatieve politieke beweging die onder de naam New Right bekendheid zou krijgen. Belangrijke figuren in deze beweging waren Richard Viguerie, Howard Phillips, Paul Weyrich, senator Jesse Helms, televisiedominees als Jerry Falwell, Jim Bakker en Pat Robertson. In deze beweging werd voortgeborduurd op het in de jaren zestig ontstane gevoel van onvrede over de progressieve koers van Democratische politici. De conservatieven ervoeren de culturele en politieke veranderingen van de jaren zestig (zoals emancipatiebewegingen, studentenprotesten, kiesrecht voor alle Amerikanen) als een bedreiging voor de traditionele, op puriteinse leest geschoeide, Amerikaanse samenleving.

De New Right wilde net als Goldwater in de jaren zestig de verworvenheden van Roosevelt's *New Deal* (elementaire sociale voorzieningen en een grotere bemoeienis van de federale overheid met het maatschappelijke leven) ongedaan maken. Maar ook zij ontdekten dat de meerderheid van de Amerikanen de verworvenheden van de *New Deal* niet kwijt wilden.

New Right

De naam New Right suggereert dat er sprake zou zijn van een groot verschil met de Old Right (de conservatieven uit de jaren vijftig en zestig), maar in feite was alleen de naam veranderd. Ook bij de New Right waren dezelfde basisprincipes aanwezig als bij de Old Right: een sterke nadruk op anticommunisme, verdediging van vrij ondernemerschap en naleving van (puriteinse) normen en waarden in de samenleving.

Het pleidooi voor een vrij ondernemerschap in combinatie met naleving van traditionele normen en waarden heeft in de geschiedenis van het Amerikaanse conservatisme voor grote tegenstellingen gezorgd. Er is altijd sprake geweest van een botsing tussen de zogehete *traditionalists* en de *libertarians*. Laatstgenoemden zijn vooral voorstander van vrij ondernemerschap, zo veel mogelijk economische vrijheden en een beperkte rol voor de overheid. Voor deze *libertarians* is de maatschappij niet veel meer dan een verzameling van individuen. Volgens de *traditionalists* functioneert een samenleving pas goed als die gebaseerd is op gezamenlijk gedeelde morele waarden en tradities. Ook de *traditionalists* zijn voorstander van vrij ondernemerschap, maar dat mag nooit ten koste gaan van de gemeenschapszin in de samenleving. In het kort komt het er dus op neer dat *libertarians* de nadruk leggen op economische vrijheid, terwijl voor de *traditionalists* mogelijk 'moreel verval' van de Amerikaanse samenleving de grootste zorg is.

Met name de *traditionalists* bijvoorbeeld spraken er schande van, dat het Hooggerechtshof in de zaak *Roe versus Wade* had bepaald dat overheden van de staten niet langer de bevoegdheid

Amerikaanse hippies in de jaren zestig: een bedreiging van de samenleving volgens New Right. Foto van een groepje dat zich 'Vrije Amerikanen' noemde, San Francisco 1967.

mochten hebben om abortus te verbieden. De afschaffing van het abortusverbod was in de ogen van veel conservatieven een bedreiging van traditionele gezinswaarden en daarmee van de Amerikaanse samenleving.

Er ontstond zo een contrarevolutie die werd gedragen door grote delen van de (blanke) Amerikaanse middenklasse en arbeidersklasse. Verzet tegen de federale overheid speelde een belangrijke rol bij de New Right, maar merkwaardig genoeg vond men wel dat diezelfde overheid ervoor moest zorgen dat bijvoorbeeld abortus werd verboden of dat het schoolgebed verplicht werd gesteld.

De aanhang van New Right bestond vooral uit gelovige, traditionele, hardwerkende Amerikanen, die trots waren op hun vaderland en het gezin als hoeksteen van de Amerikaanse samenleving beschouwden. Het uitgangspunt was simpel: idealisering van de hardwerkende kleine man uit het Zuiden of Westen, die het voortdurend op moet nemen tegen een spijzieke en veel te tolerante federale overheid in Washington waar de Democratische Partij met al die *liberal* Harvard en Yale-types de dienst uitmaakt. De aanhangers van New Right moesten sowieso niet zo veel van intellectuelen hebben.

De neo-conservatieven

De New Right was een typische anti-intellectuele beweging en daarin verschilde ze sterk van een andere belangrijke conservatieve stroming in de jaren zeventig: de neoconservatieven. Ook deze neoconservatieven fulmineerden tegen het liberalisme van de oostkust, maar het was wel een beweging die via een systematische, intellectuele ideologie de in de politiek overheersende progressieve liberale koers wilde bestrijden. De neoconservatieven hebben dan ook een belangrijke, meer inhoudelijke bijdrage geleverd aan de bloei van het conservatisme in de jaren zeventig en tachtig.

De meest in het oog springende vertegenwoordigers van deze beweging waren voormalige liberalen als Daniel Bell, Seymour Lipset, Nathan Glazer, Irving Kristol en Norman Podhoretz. Deze intellectuelen hadden gemeen dat ze zelf uit het Oosten van de VS (New York) afkomstig waren en voorheen radicaal progressief waren geweest. De toegenomen internationale macht

Virginia 1962, 'The Daughters of the Revolution'.

van de Sovjet-Unie bracht hen hevig aan het twijfelen over het nut van hun radicale koers. Ze meenden dat Amerika door zijn consensus over democratische uitgangspunten in de politiek een veel evenwichtiger politiek systeem dan de Sovjet-Unie kende. In de ogen van de neoconservatieven waren de Verenigde Staten absoluut niet bevattelijk voor totalitaire of fascistische invloeden. Hiermee benadrukten ze het Amerikaanse idee van 'exceptionalisme': een samenleving die misschien niet altijd ideaal is, maar wel gebaseerd is op rechtvaardige politieke principes en democratischer is dan veel andere (lees totalitaire) samenlevingen.

Niet radicale kritiek op de Verenigde Staten, maar de strijd tegen het communisme zou het thema moeten zijn waar intellectuelen zich voor in moesten zetten.

De neoconservatieven meenden dat linkse intellectuelen te radicaal en zelfzuchtig waren. Traditionele normen en waarden en discipline vormen volgens de neoconservatieven een belangrijke basis voor de Amerikaanse samenleving. De modernistische, op het individu gerichte opvattingen van liberale intellectuelen waren een bedreiging voor de samenleving.

Hoewel de neoconservatieven misschien met enig recht het hoge verwachtingspatroon van linkse intellectuelen over een toekomstige maakbare samenleving zonder tradities in wilden tomen, was hun beeld van de liberale elite tamelijk overtrokken. De links-liberale elite vormde geenszins een

hechte nieuwe klasse die de samenleving bedreigde. Integendeel, de links-liberale elite bestond veelal uit mensen die zelf tot de middenklasse behoorden, anti-ideologisch waren en zich bekommerden over de mogelijke teloorgang van de cultuur en het verlies van de bestaande consensus. Ze vormde allerm minst een coherente klasse die doelbewust de traditionele Amerikaanse samenleving omver wilde werpen.

Hoewel de neo-conservatieven dus een enigszins naïef beeld hadden van de links-liberale elite, zijn zij wel verantwoordelijk geweest voor de intellectualisering van het conservatisme in de jaren zeventig en tachtig. Waar New Right nogal eens bleef steken in simpele redeneringen, probeerden de neoconservatieven om systematischer en genuanceerder de ideeën van de jaren zestig te bestrijden.

De aanhangers van New Right waren populistischer dan de intellectuelere, soms zelf wat 'rechts elitair' neoconservatieven, die weinig met de grote massa op hadden.

New Right en de neo-conservatieven waren het wel met elkaar eens dat traditionele normen en waarden de belangrijkste pijler vormden van de Amerikaanse samenleving.

De grootste winst van het conservatisme in de jaren zeventig en vooral tachtig is misschien wel de geslaagde poging om met name binnen New Right de oude bloedgroepen (de bovengenoemde *libertarians* en *traditionalists*) te verenigen. Wel moet opgemerkt worden dat vooral de ideeën van de *libertarians* centraal kwamen te staan.

Op 20 januari 1989 vond in Washington DC de inhuldiging van Bush plaats. Hierna liepen George en Barbara Bush naar het Witte Huis.

Dit maakte het voor Reagan vrijwel onmogelijk om een conservatief binnenlands beleid te voeren. De hele regeringsperiode van Reagan werd gekenmerkt door een uiterst moeizame verhouding tussen de president en het Congres.

Het voornaamste struikelblok was Reagans merkwaardige economische beleid (*Reaganomics*), dat niet ten onrechte de bijnaam *voodoo economics* heeft gekregen. De econoom David Stockman had op basis van de theorieën van de aanbod-econoom Laffer de president enthousiast gemaakt voor een plan waarbij belastingverlaging (altijd populair bij conservatieven) een centraal element was. Het idee was dat lagere belastingen voor ondernemers ertoe zou leiden dat diezelfde ondernemers meer geld over zouden houden om te investeren, waardoor vervolgens de economie een impuls zou krijgen om verder te groeien. Kortom: een belastingverlaging die indirect zou leiden tot hogere belastingopbrengsten!

Daarnaast speelde het mobiliseren van bedrijven om conservatieve kandidaten financieel te steunen (om zodoende meer economische vrijheden en belastingverlagingen te bewerkstelligen) een voorname rol.

Van groot belang was ook de politisering van christelijk rechts. In de jaren vijftig en zestig hield christelijk rechts zich zoveel mogelijk afzijdig van het immorele politieke gekonkel, maar onder aanvoering van televisiedominies als bovengenoemde Pat Robertson en Jerry Falwell werden christelijke kiezers overgehaald om op een conservatieve kandidaat te stemmen. Christelijk rechts had een belangrijk aandeel in de verkiezing van de populaire Ronald Reagan, die in 1980 tot veertigste president van de Verenigde Staten werd gekozen.

Reagan

De voormalige *speechwriter* van Goldwater was al jaren een vooraanstaande conservatieve politicus. De populistische gouverneur van Californië had bij de verkiezingsstrijd weinig te duchten gehad van de impopulaire president Carter. Niet alleen de verslechterde economische situatie, maar zeker ook het gijzelingsdrama in Teheran (waar Amerikaans ambassadepersoneel al meer dan een jaar werd vastgehouden door Iraanse fundamentalisten) zou Carter fataal worden.

Voor Reagan was dit het ideale moment om te gaan regeren. Nu zou hij de kans krijgen om van Amerika weer de almachtige grote natie te maken die niet wenste terug te deinken voor communisten of terroristische fundamentalisten. In zijn met fraaie retoriek doorspekte toespraken tot de natie wist Reagan steeds weer de indruk te wekken dat hij als een soort vader des vaderlands zou waken over het Amerikaanse erfgoed.

Reagan had zijn enorme populariteit vooral te danken aan zijn vaderlijk imago; hij was de man die de natie weer zelfvertrouwen schonk. Daarnaast had hij het economische tij mee, waardoor zijn Democratische tegenstander Walter Mondale bij de verkiezingen van 1984 geen schijn van kans had om hem te verslaan en Reagan aan zijn tweede termijn kon beginnen.

Het politieke succes van de Republikeinen was kennelijk alleen gebaseerd op zijn populariteit, want in de Senaat verloren de Republikeinen twee zetels en tegelijkertijd bleef het Huis van Afgevaardigden ondanks een gering zetelverlies in handen van de Democraten. Na de tussentijdse verkiezingen in 1986 zag het er voor de Republikeinen nog beroerder uit, want door het verlies van acht zetels kwam nu ook de Senaat in handen van de Democraten.

Hoe anders zou alles in de praktijk blijken te zijn. Onder Reagan zou de staatsschuld ongekend groeien omdat de nieuwe investeringen niet die belastinginkomsten opleverde die het verlies aan inkomsten door de eerdere belastingverlagingen compenseerde. Bovendien nam het tekort door torenhoge defensieuitgaven verder toe. Reagan verbloemde de problemen door constant met de beschuldigende vinger naar de spijzieke Democraten te wijzen. De conservatieven waren het uiteraard met Reagan eens, maar dat weerhield het Congres er niet van om diens economische plannen regelmatig te dwarsbomen.

Van de door Reagan beloofde 'morele omwenteling' kwam nog veel minder terecht. Op de valreep van zijn eerste termijn probeerde hij nog om amendementen op de abortuswetgeving en de invoering van verplicht schoolgebed door het Congres te krijgen, maar zijn voorstellen stuitten op te veel weerstand. Dit tot grote teleurstelling van de traditionele conservatieven, die echter ook bij de verkiezingen in 1984 weer massaal op Reagan stemden, omdat hij wederom fraaie beloftes deed en in ieder geval een ferme anti-communistische buitenlandse politiek voerde.

Als de hele regeerperiode van Reagan in beschouwing wordt genomen, kan niet anders geconcludeerd worden dan dat het succes vooral een persoonlijk succes was. Hoewel de conservatieven uiteraard tevreden waren met het feit dat er eindelijk weer eens een conservatieve president in het Witte Huis zat, leverde zijn ambtsperiode minder op dan waar ze vooraf van hadden gedroomd.

Dit lag niet alleen aan Reagan, maar ook aan het feit dat Amerika niet zo conservatief bleek te zijn als de conservatieven hoopten. De meeste Amerikanen zijn voor behoud van elementaire sociale voorzieningen als de Social Security Act en ziekteverzekeringen als Medicare en Medicaid. Verder is het zo dat vele Amerikanen weliswaar conservatief denken op economisch gebied, maar op moreel gebied veel ruimen-

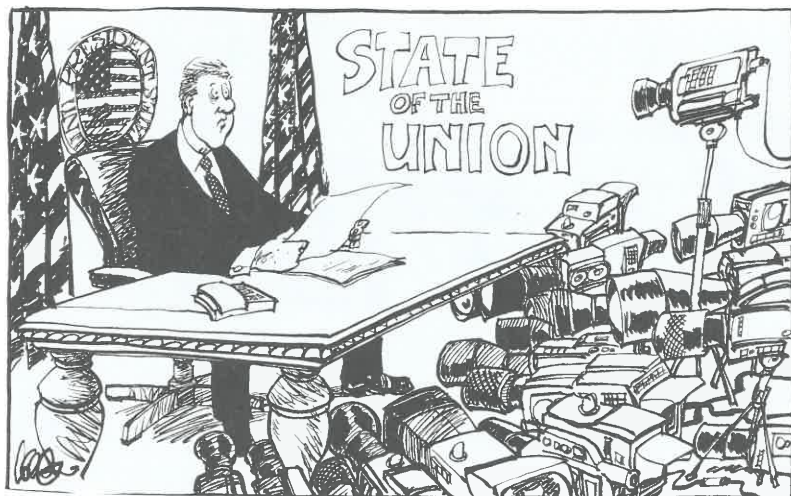
servatieve omwenteling temperde hij door een degelijk en gematigd beleid te voeren. Door zijn jarenlange ervaring met de politieke mores in Washington wist hij dat er veelvuldig compromissen gesloten moesten worden en dat de idealen van de conservatieven niet zomaar verwezenlijkt konden worden. Het gevolg was dat vooral verstokte conservatieven teleurgesteld raakten in Bush, zeker nadat hij ondanks eerdere beloftes (*'read my lips, no new taxes'*) door de economische situatie toch gedwongen was om de belastingen te verhogen.

Bushs grootste succes was de overwinning in de Golfoorlog, maar ondanks het feit dat hij daarna wat populairder werd, was dit niet genoeg om bij de verkiezingen van 1992 zijn meer aansprekende Democratische opponent Bill Clinton te verslaan.

Republikeinse Partij 51 zetels in het Huis van Afgevaardigden bij de verkiezingen van 1996 terugwon en 12 zetels in de Senaat erbij kreeg, was de populariteit van Clinton vrijwel onaangetast gebleven. Gingrich meende in de Lewinsky-affaire revanche te kunnen nemen op de president.

De conservatieve Republikeinen wilden de president aan de schandpaal nagaan en het voor elkaar krijgen dat er in het Huis van Afgevaardigden een meerderheid was voor de afzettingsprocedure (*impeachment*) in de Senaat tegen Clinton.

Met name het voorliegen van de rechterlijke onderzoekers is Clinton zwaar aangerekend, maar de meerderheid van het Amerikaanse publiek vindt het kennelijk niet voldoende om een president vanwege leugens over een buitenechtelijke relatie af te zetten.

Niet leuk voor Clinton – Maar toch een mislukte revanche van de conservatieve Republikeinen. Cartoon van Jos Collignon in De Volkskrant, 29-1-1998.

kender zijn. Iemand die voor belastingverlaging is, hoeft niet automatisch tegen abortus te zijn. Binnen de conservatieve beweging mocht er dan wel een moeizame 'fusie' hebben plaatsgevonden, dat wil nog niet zeggen dat ook de Amerikaanse kiezer zich wilde binden aan alle facetten van het conservatisme.

Bush

Reagans opvolger George Bush zette het beleid van zijn voorganger in grote lijnen voort. De degelijke Bush was competent, maar zijn presidentschap had niet dezelfde glans als dat van zijn kleurrijke en mediagenieke voorganger.

Bush was alleen op economisch gebied echt conservatief. De hoge verwachtingen van conservatieven over een con-

Clinton

De sluwe Clinton schoof politiek een beetje naar rechts op en ging aan de haal met een voornaam programmapunt van de Republikeinen door de financiële begroting van de federale overheid in evenwicht te brengen. De onderhandelingen over de begroting van 1996 verliepen erg stroef en het publiek gaf daarvan niet de president maar de halsstarrige conservatieven de schuld. De politieke eer was dus voor de pragmatische Clinton, maar dat neemt niet weg dat hij daarvoor wel naar rechts opgeschoven was en bijvoorbeeld het ambitieuze plan om de gezondheidszorg rigoreus te veranderen in de ijskast heeft moeten zetten.

Hoewel onder leiding van de conservatieve leider Newt Gingrich de

Het negeren van de publieke opinie kostte de Republikeinen bij de tussentijdse verkiezingen van 1998 een aantal zetels en Gingrich zijn baan. Hiermee lijkt de conservatieve revolutie die Gingrich bij zijn aantreden aankondigde (*'Ik wil de status-quo niet bewaren, ik wil hem omverwerpen!'*) verder weg dan ooit.

De stand van zaken op het moment

Gematigde Republikeinen komen steeds meer in opstand tegen de dominantie van de fundamentalistische zuijderlijke conservatieven binnen hun eigen partij. Gematigde Republikeinen uit het noordoosten van de VS pleiten ervoor om minder te focussen op de moralistische kruistocht en meer aandacht te geven aan Republikeinse principes als individuele vrijheid en zo weinig mogelijk overheidsingrijpen. Hier komt het klassieke conflict tussen *libertarians* en *traditionalists* weer bovendrijven.

Aan de andere kant: de conservatieven mogen dan nog lang niet bereikt hebben wat ze al met de nominatie van Goldwater in 1964 voor ogen hadden en niet meer dan vijftientig tot dertig procent van het electoraat vertegenwoordigen, uit het feit dat er een afzettingsprocedure plaatsvond, blijkt dat ze nog altijd een hardnekkige luis in de pels zijn van moderne yuppie-*liberals* als Bill Clinton.

Loek Janssen en Thieu van Ingen

Het examen van 1999

14

Veel ophef was er dit jaar niet over het centraal examen geschiedenis en staatsinrichting. De echte problemen deden zich voor bij andere vakken. Kleio vond twee docenten bereid om heet van de naald terug te blikken en de eventuele kleine addertjes onder het gras aan het daglicht te brengen.

Tot onze spijt was er niemand die een mening wilde geven over het mavo-examen. In dit artikel komen dus alleen vwo en havo aan bod. Volgend jaar beter!?

Bron 8:

De Scheveninger: De zee is vrij, As i nou maar zee kan bouwen (zeewaardig is).

Toelichting: Scheveningen had in die tijd geen haven. De vissersschepen werden vanaf het strand met behulp van paarden in zee getrokken.

Tekening van W. van Konijnenburg in de Nederlandse Spectator van 9 juli 1898, no.28.

Het vwo-examen

Dinsdag 18 mei 1999.

De eerste uren vrij; rustig opstaan, krant lezen, afwassen. En dan naar school. Elk jaar opnieuw een spannende dag, de dag van het centraal examen geschiedenis en staatsinrichting. Want alleen die ene keer per jaar weet jij niet wat 'ze' aan 'jouw' leerlingen gaan vragen. Om 10.02 u. zit ik met de vragen en het bronnenboekje van het vwo-examen op een Ikea-stoel aan een wankel tafeltje, omringd door gum, potlood en een bekertje, gevuld met een suikerzakje, creamer en een roerstokje. Dus zo zitten de leerlingen ruim twee weken lang, soms zes uur per dag.

Om 10.25 u. wip ik er even uit. Om bij te praten met collega's over de Romereis van afgelopen week, de lesurenverdeling voor volgend schooljaar en natuurlijk het examen. De eerste tien vragen bij 'Europa en de buitenwereld' moeten te doen zijn en ook het betoog mag niet al teveel problemen opleveren.

Na de pauze ben ik weer terug. Zit het venijn in het tweede deel, 'Nederland 1880-1919'? De vraagstelling vereist in ieder geval meer dan zorgvuldig lezen, maar echt moeilijk?

Na afloop zijn mijn leerlingen wat onzeker. Ze weten niet zo goed of het te doen was. Met name het tweede onderdeel levert discussies op, natuur-

Loek Janssen en Thieu van Ingen zijn sectiegenoten. Ze werken beide op de Nijmeegse Scholengemeenschap Groenewoud.

lijk over de afbeeldingen. Waren de beeldbronnen nu lastig of vinden de leerlingen die gewoon lastig? Of, zoals een collega zei: ze zien er vaak weer heel andere dingen in dan wij. En helemaal lastig wordt het, wanneer de docent er wéér andere dingen in ziet dan het correctievoorschrift!

Neem bron 8, over de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid. Er is een doelstelling (welke?) getekend, waarop de tekenaar commentaar geeft door middel van twee beeldelementen. Wat doen die twee vissersvrouwen links, waarvoor dient het touw? Of bron 10, het schilderij. Ja, wanneer je goed kijkt, zie je wellicht het bankbiljet (twee van mijn veertig leerlingen), de hoge hoed (geen) en die afgetrapte schoenen (geen). Maar het, nog erg jonge, meisje zit ook in een armoedige kamer en die man interesseert het allemaal niks (massaal geantwoord!). Dit tweede deel van het examen oogde niet te moeilijk, maar er zaten flink wat adders onder het gras. Anders gezegd: het was lang niet altijd gemakkelijk om het maximum aantal punten te halen (in dit deel nogal eens vier). Dat kan gelegen hebben aan de matige voorbereiding van de leerlingen (altijd wel een aantal), de lengte van het examen (weinig leerlingen waren klaar in 150 minuten, de tijd die ze in het oude exa-

men hadden), of het lag aan de vraagstelling.

Inmiddels is bekend van het vwo-examen, dat de vraagstelling ingewikkeld(er) is. Allochtone leerlingen, ook die met taalbegeleiding, hebben het hier gewoon (te) moeilijk mee. En soms bekruip me het gevoel, dat de vragen-

makers niet vooral kennis, inzicht en historische vaardigheden willen toetsen, maar zeker ook de taalvaardigheid van de leerlingen.

Voor mijn gevoel opvallend, en in ieder geval herkenbaar in de resultaten van het schrijfwerk van mijn leerlingen, was het feit dat de vraagstelling in het tweede deel, 'Nederland 1880-1919',

Gebruik bron 10.

Een interpretatie:

De schilderes ziet prostitutie als onderdeel van de sociale kwestie.

- 4p 21 ☐ Ontleen aan de bron drie beeldelementen en leg aan de hand daarvan uit dat deze interpretatie juist is.

Gebruik bron 11.

Deze tekening uit 1908, door Albert Hahn gemaakt voor het Zondagsblad van de SDAP, is typerend voor de strijdcultuur van de socialisten in die tijd.

- 4p 22 ☐ Maak aan de hand van de bron aannemelijk dat dit type tekening de strijd van de socialisten enerzijds bevorderde, maar anderzijds de groei van hun aanhang belemmerde.

De grondwet van 1917 vormt een mijlpaal, maar geen eindpunt, in het emancipatiestreven van maatschappelijke groepen.

- 4p 23 ☐ Toon aan dat deze uitspraak opgaat voor:
A. de socialisten
B. de rooms-katholieken.

Met de komst van de moderne samenleving in Nederland nam het aantal 'typisch vrouwelijke' beroepen toe.

- 2p 24 ☐ Leg deze samenhang uit aan de hand van twee voorbeelden van beroepen uit twee verschillende bedrijfstakken.

15

Maximumscore 4

- 21 ☐ Voorbeeld van een goed antwoord is (drie van de volgende):
- De prostituee wordt afgebeeld als een arm meisje met oude/afgetrapte schoenen 1
 - Uit haar houding spreekt schaamte 1
 - Op de stoel ligt als beloning voor haar diensten een bankbiljet 1
 - Wat daar is neergelegd door een kapitalist/man uit de burgerij herkenbaar aan zijn hoge hoed 1
 - Daaruit blijkt dat de schilderes duidelijk wil maken dat het meisje/de vrouw zich uit armoede tegen betaling prostitueert 1

Maximumscore 4

- 22 ☐ Voorbeeld van een goede redenering is:
- Door de stereotiepe weergave van de vette kapitalist die het belang van zijn kapitaal / geld boven het persoonlijke leed van zijn arbeidster (de arme moeder) stelt, geeft Hahn in één oogopslag aan waarom het draait in de (klassen)strijd van de socialisten en zullen vele arbeiders zich hierin herkennen en zich aansluiten bij de socialisten / de SDAP 2
 - maar door deze ongenueanceerde weergave kan hij ook de gematigde (confessionele) arbeiders afschrikken 2

Maximumscore 4

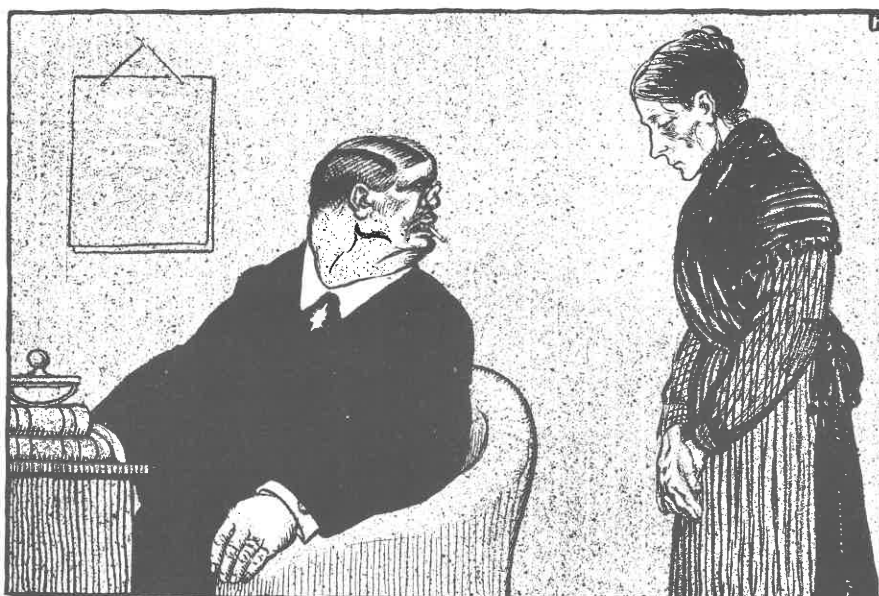
- 23 ☐ Voorbeeld van een goed antwoord is:
- A. Voor de socialisten geldt dat
- enerzijds door de invoering van het algemeen (mannen)kiesrecht er een einde kwam aan de politieke achterstelling van de socialisten 1
 - maar dat anderzijds de sociale kwestie nog niet opgelost was 1
- B. Voor de rooms-katholieken geldt dat
- enerzijds de financiële gelijkstelling van het bijzonder onderwijs aan het openbaar onderwijs een eind maakte aan de achterstelling van het rooms-katholiek onderwijs 1
 - maar anderzijds hun maatschappelijke ongelijkheid niet opgeheven werd 1

Maximumscore 2

- 24 ☐ Voorbeeld van een goed antwoord is:
- De economische vernieuwing en verschuiving leidde tot meer 'typisch vrouwelijke' beroepen, omdat
- in de handel/commerciële dienstverlening meer en nieuwe functies en beroepen ontstonden, zoals typiste 1
 - in de niet-commerciële dienstverlening meer vraag ontstond naar onderwijzeressen/verpleegsters 1

Bron 10
Schilderij 'Slachtoffer der ellende'.
Hier is er weinig op te zien, maar in het bronnenboekje van het examen viel het ook vies tegen! Vragenmakers moeten rekening houden met de reproduceerbaarheid van hun visuele bronnen!

De Fabrikant: „De vorige maand heb je vijf volle dagen vrij gehad om te bevallen, nou moet je al weer een dag weg om het jong onder den grond te stoppen, waar gaat het op die manier met mijn zaken heen?”

Bron 11

Spotprent van Albert Hahn uit 1908

veel moeilijker was dan de vraagstelling in het onderdeel 'Europa en de buitenwereld'.

Zorgvuldig lezen is, evenals zorgvuldig formuleren overigens, een eis die je mag stellen aan vwo-kandidaten. Maar dan hoeft het toch niet nodeloos ingewikkeld gemaakt te worden!? De examinatoren zullen de(?) twee fraaiste voorbeelden wel herkennen, de vragen 23 en 24. De vragen leken niet lastig, maar de meeste leerlingen haalden het maximale aantal punten niet.

Bij vraag 23 ging het om vier kernzaken: de grondwetswijziging van 1917, het emancipatiestreven (van katholieken en socialisten), een mijlpaal en een eindpunt. En bij vraag 24 bleken drie aspecten voor het antwoord van belang te zijn: de komst van de moderne samenleving, de samenhang en de twee bedrijfstakken.

Begrijp me niet verkeerd; ik vind, dat de leerlingen dit wel allemaal moeten weten. Maar moet het op het einde van het examen zo ingewikkeld? En dan hebben ze ook nog net vraag 22 achter de rug; ruim meer dan de helft van mijn leerlingen haalde bij de prent van Hahn de vier punten niet. Maar herkennen deden ze hem wel!

Zelf zou ik vraag 23 anders geformuleerd hebben:

'Door de wijzigingen in de Nederlandse grondwet van 1917 kreeg het emanci-

patiestreven van de rooms-katholieken en socialisten een flinke duw in de rug. Veel aanhangers van deze twee zuilen waren echter nog lang niet tevreden. Beredeneer voor allebei de zuilen de volgende twee zaken.

A. Waarom ze met tevredenheid konden terugkijken op de grondwet van 1917.

B. Waarom ze nog niet volledig tevreden waren gesteld.'

Ik ga niet zeggen, dat deze vraagstelling de juiste is. Maar een beetje jammer vind ik het wel, dat mijn leerlingen worden voorbereid op kennis, inzicht en historische vaardigheden, terwijl ik in feite meer tijd zou moeten besteden aan het oefenen op taalvaardigheden. En dat binnen die twintig uren, die ik heb ter voorbereiding op een examen-thema.

De laatste jaren heb ik absoluut geen klagen over de leerlingen. Ze willen veel weten, dat ook snappen en leren en zijn niet te beroerd om met allerlei historische vaardigheden te oefenen. Maar bij zo'n examen komt er bijna niemand boven de acht en dat vind ik, ook voor de uitstraling van het vak, erg jammer. Of ligt het gewoon aan de leerlingen van tegenwoordig? Of de leraar??

Loek Janssen

Het havo-examen

In examentijd lijkt de rol van de leraar te verschuiven. Eerst is hij zelf de toets-er en heeft hij alle invloed op de manier waarop getoetst wordt, maar tijdens het afnemen van de examens heeft hij totaal geen invloed op de vragen, die de leerling voorgeschoteld worden. De solidariteit met de leerling neemt dan ongekende vormen aan. Logisch want het "kwaad" komt nu van de boze buitenwereld, gepersonifieerd door een zwaar verzegelde envelop.

Niet alleen de leerling, maar ook de leraar kan nu zijn gram halen en wel bij de dames en heren van het Cito. Als het examen is afgelopen worden de leerlingen getroost, en solidair verklaart menig docent dat hij die ene vraag ook echt veel te moeilijk vindt.

De centrale bespreking van het eind-examen op woensdag 25 mei jl. was niet voor niets een druk bezochte vergadering, waarin leraren "recht" konden buigen wat volgens hen "krom" was.

Voor mij persoonlijk doet zich nog een ander merkwaardig fenomeen voor tijdens het CE. Ik loop altijd even de zaal in waar mijn leerlingen zitten te zwoegen, om de opgaven vluchtig door te kijken en vaak vind ik het examen goed te maken. Bij het nakijken valt mij altijd tegen wat het gros van de leerlingen er uiteindelijk van bakt. Een echte golfbeweging is er dan in mijn gemoed te constateren. Het wordt omhoog gebogen door de aanvullingen tijdens de centrale besprekingen van het CE, waardoor er weer enkele tienden van punten voor een flink aantal leerlingen bijkomen.

In dit bestek wil ik u een aantal zaken melden die mij zijn opgevallen. Allereerst kun je je afvragen of het examen gemaakt is in de geest van de stofomschrijving. Voor wat betreft 'Nederland 1880-1919' kun je zeggen dat dit niet het geval was. In de stofomschrijving wordt bij elk onderdeel de situatie rond 1880, veranderingen in de periode 1880-1919 en tenslotte de continuïteit omschreven. Deze procesmatige benadering van de periode zag ik te weinig in de eindexamenopgaven terug. Een opgave over de vergelijking tussen de toestand in 1880 en die in 1919 met een door de leerling gemaakte afweging had toch erg voor de hand gelegen.

Wat mij verder opviel aan dit examen was dat de structuurbegrippen te weinig aan bod kwamen. "Betrouwbaarheid" en "representativiteit", "feit" en "mening", "standplaatsgebondenheid", structuurbegrippen die in de eindexamenboekjes veelvuldig worden geoefend, worden te weinig in de opgaven verwerkt. Terwijl juist op dit gebied leerlingen hun inzicht kunnen tonen. De goede leerlingen kunnen in dat geval wat meer worden uitgedaagd.

Voor de harde werker was dit examen in ieder geval goed te maken en daar is helemaal niks op tegen voor een havo-5 leerling.

Er waren wel wat vragen die eruit sprongen. Ik noem uit het eerste deel de vragen over de universiteit

(1. De aanwezigheid van universiteiten in Europa na 1200 stimuleerde het reizen. Geef hiervoor een verklaring.), de cartografie

(2. Uit de Europese cartografie van omstreeks 1350 blijkt dat er, vergeleken met de cartografie van omstreeks 1150, nieuwe soorten kaarten zijn bijgekomen.

Noem een nieuw soort kaart en maak daarbij duidelijk wat de functie ervan was.),

het kruistochtideaal

(6. Het Kruistochtideaal kreeg in de twaalfde eeuw een enorme bijval onder Europeanen. Geef één godsdienstige en één niet-godsdienstige verklaring voor deze bijval.)

en het Byzantijnse Rijk

(10. In de contacten tussen Europa en de Aziatische wereld nam het Byzantijnse Rijk een sleutelpositie in. Toon dit aan de hand van een gevolg van een concrete gebeurtenis in 1204 aan.).

Die laatste vraag zorgde trouwens voor heel wat commotie onder de leerlingen. Een jaartal afvragen staat kennelijk gelijk aan vloeken in de kerk. Op de Internet-site, waar reacties op het eindexamen stonden, zijn over deze vraag de meeste negatieve opmerkingen gemaakt.

Feit is wel dat wij onze leerlingen kennelijk hebben vervreemd van het jaartal.

De geschreven bronnen vond ik heel aardig gekozen en waren volgens mij goed te lezen voor de leerlingen. Probleem was echter dat bij een aantal opdrachten over die bronnen te veel zaken konden worden goed gerekend. Bij vraag 18 was dit bijvoorbeeld het geval. De leerling kon daar noemen: de

Gebruik bron 4b.

Sommige historici twijfelen aan de betrouwbaarheid van deze bron.

2p 12 ☐

Haal uit de eerste vier regels van bron 4b een feitelijk gegeven en leg uit waarom dit gegeven de bron minder betrouwbaar maakt.

bron 4b

- 1 Toen het tijdstip van het middaggebed was aangebroken en de oproep van de moëddzin³⁾
- 2 klonk, stonden al zijn pages⁴⁾ en knechten op, evenals zijn leermeester, een Siciliaan met wie
- 3 hij alle hoofdstukken van 'Logica' (een boek van Aristoteles) las, en zij spraken hun gebed
- 4 uit, want zij waren allemaal moslims. (...)
- 5 Al-Kamel had aan de kadi van Nabloes, Shams ad-Din, opdracht gegeven de moëddzin te
- 6 zeggen dat ze tijdens het verblijf van de keizer in Jeruzalem niet hun minaretten moesten
- 7 beklimmen om in de heilige wijk tot gebed op te roepen. De kadi vergat het aan de
- 8 moëddzin te vertellen, en dus beklom de moëddzin Abd al-Karim bij het ochtendgloren zijn
- 9 minaret en begon de verzen uit de koran over de christenen op te zeggen, zoals „God heeft
- 10 geen zoon”, wat op Jezus, zoon van Maria sloeg en meer van zulke teksten. Die ochtend riep
- 11 de kadi Abd al-Karim bij zich en zei: „Wat heb je gedaan? Het bevel van de sultan was toch
- 12 zo.” Hij antwoordde: „U hebt het me niet verteld, het spijt me.” De tweede nacht
- 13 deed hij geen oproep. De volgende ochtend riep de keizer de kadi (...) en zei: „Kadi, waar is
- 14 de man die gisteren de minaret besteeg en deze woorden sprak?” De kadi vertelde hem van
- 15 de opdracht van de sultan. „Daar heb je verkeerd aan gedaan, kadi; zou jij je gewoonten en
- 16 recht en geloof voor mij veranderen? Als jij in mijn land zou verblijven, zou ik dan opdracht
- 17 geven de klokken voor jou te laten zwijgen?”

ontleend aan: A. Maalouf, *Rovers, Christenhonden, Vrouwenschenkers, de kruistochten in Arabische kronieken*, Utrecht/Antwerpen 1986, pag. 249-250; en: *Arab Historians of the crusades, selected and translated from the Arabic sources* by F. Gabrieli, translated from the Italian by E.J. Costello, London 1997, pag. 274-275

Lees eerst de volgende inleiding bij deze opdracht.

Stel, je bent broeder Pierre, geboren in 1230 in Frankrijk. Je bent langere tijd in het Heilige Land geweest en hebt door contacten met handelaren veel kennis opgedaan over de Aziatische wereld. Ook heb je in Akko in 1256 Willem van Rubroek gesproken over zijn reizen naar Azië. Je bent als monnik lid van een orde die zich sterk inzet voor de verbreiding van het christelijk geloof. Deze orde heeft in 1275 van de Franse koning het verzoek gekregen medewerking te verlenen aan het uitzenden van een gezantschap naar de groot-khan van de Mongolen. De koning heeft hiermee, naast godsdienstige, ook politieke bedoelingen, namelijk polsen of een bondgenootschap met de Mongolen tot de mogelijkheden behoort.

Jij, broeder Pierre, hebt van het hoofd van je orde de taak gekregen om de problemen en de mogelijkheden van een dergelijk gezantschap op een rijtje te zetten en over het nut van zo'n reis een conclusie te trekken. Dat alles moet je in een advies aan de Franse koning op schrift stellen.

15p 13 ☐

Schrijf nu als broeder Pierre een advies over een gezantschap naar Mongolië. Voer daarbij de onderstaande opdrachten A tot en met F uit, vanuit de gedachte wereld en kennis van deze monnik. Denk erom: je moet in je verhaal steeds de cursief gedrukte regels overnemen.

Uw nederige dienaar broeder Pierre aan de koning van Frankrijk, gegroet.

A. Als U mij vraagt of dit een gunstig moment is om te reizen moet ik U zeggen, dat ...

Je begint het advies met aan te geven of nu (in 1275) de politieke omstandigheden in Azië een reis naar dat gebied belemmeren of juist wat gemakkelijker maken.

B. Het valt nog niet mee een duidelijk beeld van de Mongolen te schetsen.

Je beschrijft hier aan de hand van voorbeelden, dat er op grond van verhalen en reisverslagen zowel positieve als negatieve aspecten zitten aan het beeld dat men in Europa van de Mongolen heeft.

C. Directe communicatie met de Mongolen is niet gemakkelijk.

Je beschrijft een praktische moeilijkheid die zich hierbij blijkt vorige reizen kan voordoen en je geeft daarbij aan of een oplossing mogelijk is.

D. Toch hebben we wel een beeld gekregen van de manier waarop een Mongoolse vorst denkt.

Leg uit dat Mongoolse vorsten anders denken dan de Europese vorsten over het belang van de christelijke godsdienst en over politieke verhoudingen.

E. Als U bondgenoten wilt zoeken in Azië om op godsdienstig gebied iets bij de Mongolen te bereiken, dan ...

Ga in op de mogelijkheid om de hulp in te roepen van andere christenen daar in Azië.

Geef daarbij met argumenten aan of er hoop is dat de godsdienstige doelstellingen van het gezantschap sneller bereikt kunnen worden.

F. Na veel wikken en wegen raad ik U aan wel/niet te gaan, omdat ...

Het spreekt vanzelf dat je als broeder Pierre niet helemaal voor of tegen het sturen van een gezantschap bent. Neem je afweging in je antwoord aan de koning op. Deze einafweging past bij de lijn van je voorafgaande betoog, bij de deelopdrachten A tot en met E en de inleiding bij de opdracht. Voor zowel de afweging als de verwijzing zijn punten te behalen.

Gebruik bron 6.

Maak aannemelijk, aan de hand van een gegeven uit de bron, dat de vereniging Fraternitas zich verwant voelt aan het socialisme.

bron 5

Uit de brochure 'Het lot der winkelbedienden' (1890) van de vereniging van kantoorbedienden Fraternitas (Broederschap)

- 1 De slavernij bestaat nog en wel onder allerlei vormen. Zeven achtste gedeelte der mensen
- 2 ondervinden het, dat zij aan de genade en ongenade van een achtste deel in alle opzichten
- 3 zijn overgeleverd. Helaas! Velen zien laag neer op hun broeders en zusters in verdrukking
- 4 omdat zij zich hoger wanen, daar zij gekleed gaan als heren en dames! Toch zijn de
- 5 slavenketenen hen aangelegd evengoed als aan de arbeiders en juist daarom moeten alle
- 6 proletariërs elkaar de hand reiken en in plaats van vijandelijk tegenover elkaar te staan
- 7 – waardoor zij de heerschappij der machthebbers vergemakkelijken – moeten zij begrijpen,
- 8 dat het verschil tussen hen niets anders is dan een andere vorm van slavernij, maar
- 9 overigens zij beiden in slavendienst zijn.

bron: B. Reinalda, *Onze strijd, beknopte geïllustreerde geschiedenis van de vakbeweging van handels- en kantoorbedienden in Nederland tussen 1859 en 1942*, Nijmegen 1981, pag. 26

Gebruik de bronnen 7, 8 en 9.

De drie bronnen geven elk een andere interpretatie van de rol die Ferdinand Domela Nieuwenhuis speelde binnen de arbeidersbeweging.

- 60 20 Geef per bron aan welke interpretatie erin naar voren komt en breng die interpretatie telkens in verband met de herkomst van de bron.

Bron 7

Als een rots in de branding van het leven, weerkaatsend het licht van den komenden dag.

Uit: *Gedenkboek ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van F. Domela Nieuwenhuis*.

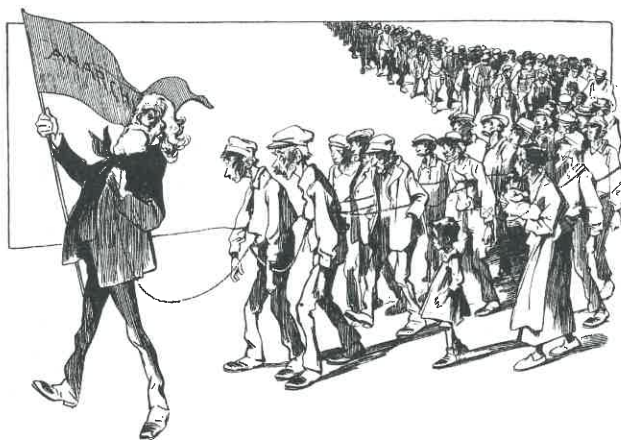
18

Bron 8

De verdwaasde tuinman.

Tekening van Albert Hahn uit het Zondagsblad van Het Volk, partijblad van de SDAP, van 27 maart 1904.

Bron 9

De heer Domela Nieuwenhuis:

Zie, zo lijk ik net een geestelijk adviseur! De stakers lopen aan mijn leiband.

Tekening van P.A.J. van Geldrop in het Geïllustreerd Zondagsblad voor Katholieken van 24 april 1910.

term proletariër, verbreken van de slavenketenen, heerschappij der machthebbers en nog een aantal andere citaten. Dat is vrij veel op een tekst van negen regels, waardoor de leerling het wel heel gemakkelijk wordt gemaakt. Veel geslaagder kun je bijvoorbeeld de vraagstelling bij vraag 23 noemen, waar twee hoofdbezwaren van de paus tegen de socialistische stroming worden gevraagd. Of vraag 12 waarin een feitelijk gegeven wordt gevraagd omtrent de onbetrouwbaarheid van de bron en een uitleg daarbij. Een uitstekende vraag die het tekstanalytische en inzichtelijke vermogen van de leerling toetst.

Wel zou duidelijker moeten worden aangegeven of een bron letterlijk geciteerd dient te worden of dat met behulp van de tekst bepaalde conclusies dienen te worden getrokken.

De beeldbronnen in het eindexamen waren, in tegenstelling tot sommige bronnen in vorige examens, duidelijk wat betreft de inhoud. Ook vond ik de beeldbronnen qua vorm helder en duidelijk. In bron 5, die over het algemeen vrouwenkiesrecht ging, was volgens mij zelfs de tekst voor een deel geretoucheerd. De opmerkingen in het verslag van de bespreking van het vwo-examen, waar gewag werd gemaakt van de noodzaak van een technisch betere weergave van de beeldbronnen, heeft dan niet ook betrekking op het havo-examen. Mijn leerlingen hebben in die zin geen problemen met de beeldbronnen gehad. Wel vond ik bron 5 en bron 11 van Albert Hahn met de daarbij gestelde vragen meer een basisvormingsniveau hebben dan een eind-examenniveau.

Bij die laatste bron moesten in het antwoord twee tijdgebonden elementen worden genoemd om de verschillen tussen arbeider en kapitalist aan te duiden. "De klompen" en "schoenen" in het antwoordmodel genoemd lijken me inderdaad tijdgebonden, maar voor de termen "armoedig gekleed" en "goed gekleed" lijkt me die term nauwelijks van toepassing.

De drie beeldbronnen over Domela Nieuwenhuis waren perfecte bronnen om te toetsen wat je als leraar met je leerlingen zo vaak hebt geoefend. Wat mij verbaasde bij het nakijken, was dat er toch nog veel leerlingen niet alle gegevens gebruikten die door de samenstellers van het examen bij de bron werden aangereikt.

De stelopdracht was voor een deel goed te doen. Zeker voor die leerlingen die met hun leraar vlak voor examen-tijd nog het tweede deel van het examen van het vorig jaar hadden geoefend. Daarin kwamen immers aan de hand van een beeldbron en een geschreven bron de volgende zaken van vraag 13 van dit jaar aan de orde:

- onderdeel B: “de positieve en negatieve aspecten”;
- onderdeel C: “de communicatieve problemen met de Mongolen” en
- onderdeel D: “de manier waarop een Mongoolse vorst over Europese vorsten denkt”.

Het venijn zat hem bij deze stel-opdracht vooral in de staart. Onderdeel E vond ik er echt met de haren bijgesleept. Heel wat leerlingen kwamen nog wel op de Nestorianen als andere Christelijke groep, maar gaven vervolgens een uitleg aan dit onderdeel die haaks stond op het antwoordmodel. Het laatste onderdeel van de stel-opdracht gaf ook veel problemen voor de leerlingen. Ze hoefden eigenlijk alleen maar de zaken die ze hadden genoemd in onderdeel a t/m f te herhalen en te ordenen en vervolgens een conclusie te trekken. Dat was kennelijk te veel gevraagd voor een flink aantal. De formulering van dit onderdeel zal daar voor een deel toe hebben bijgedragen. In het gecursiveerde stuk werd immers een keuze gesuggereerd tussen “wel/niet gaan”, terwijl daaronder staat dat broeder Pierre “niet helemaal voor of tegen het sturen van een gezantschap is”.

In het verslag van de bespreking van het CE werd het examen “als goed te maken” gekwalificeerd, maar ook als “vlak en risicoloos”.

Daar zou ik als maker een beetje moedeloos van worden. Het lijkt me een heidens karwei om voor alle havisten in Nederland inclusief hun leraren een examen te maken waar de vonken vanaf vliegen en er tevens voor te zorgen dat het herkenbaar en goed te maken blijft.

Vragen waar alle leerlingen de grootste moeite mee hadden (zoals onderdeel E) waren dit jaar bijna niet in het examen te vinden en dat is in het verleden wel eens anders geweest. Wel zouden de makers de opgaven qua niveau iets meer op elkaar moeten afstemmen. Nu waren er toch nog te veel simpele weggevertjes bij, die weer werden afgewisseld door pittige vragen.

Gebruik bron 10b.

De paus spreekt in dit gedeelte van de encycliek over een politieke stroming. Welke stroming bedoelt de paus? Noem vervolgens twee hoofdbezwaren die de paus tegen deze stroming heeft.

bron 10b

- 1 (...) Op de eerste plaats moet het privaat bezit door middel van een wereldlijk gezag
- 2 worden beschermd. Het volk te midden van de opgezweepte hebzucht op de rechte weg te
- 3 houden, daar komt het bovenal op aan. Men mag, binnen toelaatbare grenzen, een beter
- 4 levenslot nastreven. Maar andermans goed met geweld te roven, vreemde eigendommen te
- 5 overvallen onder het dwaze voorwendsel van gelijkheid, wordt door de rechtvaardigheid
- 6 veroordeeld en door het algemeen welzijn verworpen. Zeker, de arbeiders die met eerlijk
- 7 werken tot een lotsverbetering wensen te komen zijn veruit in de meerderheid.
- 8 Maar velen zijn er die, het hoofd vol valse leerstelsels en belust op nieuwigheden, alles in
- 9 het werk zullen stellen om onlusten te verwekken en anderen tot daden van geweld op te
- 10 hitsen. Dan moet de openbare macht tussenbeide komen, de opruiers bedwingen, de zeden
- 11 der arbeiders tegen de arglist van het bederf beschermen en de wettige eigendom voor
- 12 roof behoeden.

ontleend aan: J. Cardijn, *De sociale leer van de kerk*, Antwerpen z.j., pag. 30-33

Gebruik bron 11.

De tekenaar gebruikt rond 1910 algemeen herkenbare symbolen om een tegenstelling aan de orde te stellen.

3p 25 ☐ Noem één tegenstelling die in de tekening aan de orde wordt gesteld en combineer twee symbolen die de tekenaar gebruikt om die tegenstelling te laten zien.

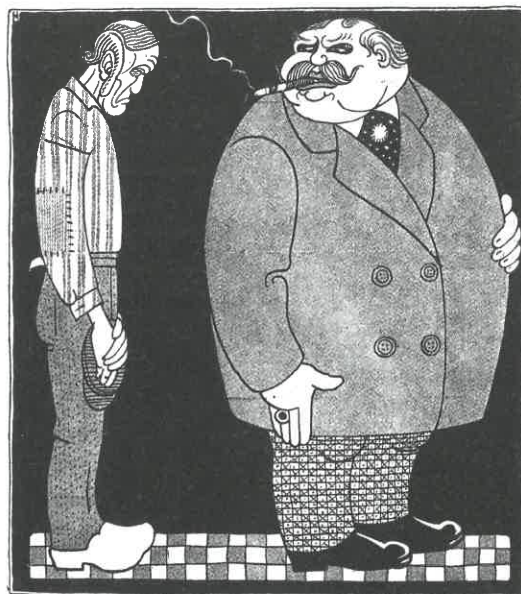
Belangrijk blijft echter dat de leerlingen zoals jij ze hebt beoordeeld in de loop van de twee jaar dat je ze onder je hoede had, worden bevestigd door het examen. En dat is bij dit examen zeker het geval.

Hier wil ik nog de volgende kanttekening bij plaatsen: er is altijd een leerling bij die boven zichzelf uitstijgt en me met het behaalde resultaat in positieve zin weet te verrassen. Dat was dit jaar ook weer het geval en daar doen we het toch voor!

Thieu van Ingen

Zaken gaan vóór.

Tekening van
ALBERT HAHN

„Voor dezen keer mag je dien awager van je nog begraven gaan. Maar denk er voor 't vervolg om: in den drukken tijd kunnen wij geen begravenissen hebben.”

Bron 11

Tekening van Albert Hahn uit 1913.

What's in a name?

In het schooljaar 1989/1990 kwam de vrouwengeschiedenis in ons leven. Het nieuwe eindexamenonderwerp betekende het begin van een inhaalcampagne, die door de een van harte werd toegejuigd en door de ander werd verfoeid. Langzamerhand kunnen de scherpe kantjes eraf en gaat men ook in het onderwijs een stapje verder - de term gender doet zijn intrede.

20

Onlangs bereikte de commissie Vrouwen- en Gendergeschiedenis van de VGN een noodkreet van twee zichzelf 'jonge feministes' noemende scholieren: *'Wij hebben een geschiedenisleraar die alle vrouwen-paragrafen overslaat!'*. Om hun acties tegen deze nalatigheid beter te kunnen onderbouwen vroegen zij informatie over *'wat feminisme is, welke geschiedenis het heeft enzovoort'*.

Natuurlijk vind je het als 'vrouwenhistorica' niet prettig wanneer jouw interesse-gebied door andere historici van ondergeschikt belang wordt gevonden en dus wordt overgeslagen. Je kunt uit bovengeciteerde noodkreet echter ook concluderen, dat de 'vrouwen-paragrafen' blijkbaar zo weinig met het grote geschiedenisverhaal verbonden zijn dat ze zonder probleem genegeerd kunnen worden. Bovendien wordt - getuige de brief - vrouwengeschiedenis min of meer gelijk gesteld met de geschiedenis van het feminisme, een reden te

meer voor de docent om de paragrafen over te slaan: op de zoveelste boodschap over emancipatie zitten veel jongens, maar ook meisjes, niet te wachten; dat is achterhaald.

Achterhaald

Inderdaad, het idee dat vrouwengeschiedenis op de eerste plaats tot doel heeft leerlingen ervan te overtuigen dat er iets scheef zat in de man-vrouw-verhouding om zo een bijdrage te leveren aan het rechte trekken daarvan, lijkt mij ook enigszins achterhaald. Ook het idee dat vrouwengeschiedenis vooral geïnteresseerd is in de geschiedenis van vrouwenemancipatie, c.q. vrouwenonderdrukking, is verouderd. Zoals sociale geschiedenis zich allang niet meer beperkt tot de bestudering van arbeiders, hun uitbuiting en het verzet daartegen, zo is ook vrouwengeschiedenis het slachtoffer- en heldinnenperspectief ontgroeid.

Ik zal niet ontkennen dat dit verouderde beeld nog domineert in de geschiedenisboeken. Dat kan voor een deel toegeschreven worden aan het feit dat nieuwe ideeën nu eenmaal een aantal jaren nodig hebben om de weg van de wetenschappelijke publicatie tot het

schoolboek af te leggen. Maar ook in heel recente projecten zoals het Centraal Schriftelijk Eindexamen over het Nederlandse fin-de-siècle worden vrouwen weer/nog vooral opgevoerd als slachtoffers en strijdsters en ook hier weer in een aparte paragraaf.

Dat het ook anders kan, bewijzen de eindtermen voor de tweede fase van het geschiedenisonderwijs: geen aparte vrouwenparagrafen, maar wel de vraag om *'de sociaal-economische positie mede te verklaren op grond van sekse, afkomst, opleiding, etniciteit en leeftijd'* en aandacht te besteden aan *'de invloed van totalitaire regimes op ideeën over sekse en etnische verhoudingen'*.

Opvallend is, dat er niet meer zoveel gesproken wordt over 'vrouwen'; in plaats daarvan duikt bij onderwerpen waar je 'vrouwen' had verwacht de term 'sekse' op.

Is hier sprake van meer dan een naamsverandering? Als in de omschrijvingen van de domeinen wordt gezegd dat er aandacht besteed dient te worden aan 'sekse', is dat dan niet meestal omdat er iets bijzonders met vrouwen aan de hand was? Waarom dan niet vermelden dat er in dit thema op de positie van vrouwen gefocust moet worden?

Fia Dieteren is verbonden aan de Vakgroep Geschiedenis van de UU en lid van de Commissie Vrouwen- en Gendergeschiedenis van de VGN.

Register op Kleio

Tijdschrift van de Vereniging van docenten in Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN)

Jaargang 39/1998

	nr	/ pag		nr	/ pag
ARTIKELLEN					
Bert Altena, Emancipatie tussen aanhalingstekens.	8	15	J. de Vries, Politieke commercials. Pamfletten en de vrede van Munster.	2	12
De arbeidersbeweging in het fin-de-siècle: casus Domela Nieuwenhuis.			Remy Wolfs en Marita Tholey, De Duitse geschiedenis in de methodes.	3	16
Tineke Bogaerts, 1648 – 1998: Nederland in Europa. Verslag van de opening van de nationale herdenking van de Vrede van Munster en fragment uit de rede van de Prins van Oranje.	2	2	INTERVIEWS		
Jannet van Drie, Twee weten meer dan één.	6	24	Tineke Bogaerts en Hans Pols, Tien jaar Commissie Vrouwengeschiedenis. Kleiogesprek met een pressiegroep in actie.	2	28
Groepsopdracht gericht op begripsontwikkeling.			Carla van Boxtel, Voorbereid op de tweede fase. Kleiogesprek met de geschiedenissecties van de ORS Lek en Linge, het Niels Stensen College en het Christelijk College Nassau-Veluwe.	6	2
Henk van Duijsen, Lieder en in het geschiedenisonderwijs.	7	2	Jan van Oudheusden en Huub Oattes, Zijn wij nog breukvlakkers? Kleiogesprek met Leo Dalhuisen, Elise Storck, Dirk Jaap Noordam en Ron Hendriks over de stofomschrijving 'Nederland 1880 – 1919'.	4	16
Guido Everts, De biografische benadering.	7	10	Jos Trippenzee en Tineke Bogaerts, De maand van de historische detective: gesprek met Renée Vink.	5	20
Grote mannen en het geschiedenisonderwijs.			RECENSIE-ARTIKELLEN		
Willem Frijhoff, De waarde van een goed verhaal.	5	2	<i>Boek van de maand</i>		
Geschiedenis, feiten en beeldvorming.			Kees Bogaerts, Wat iedere Nederlander zou moeten weten.	6	33
S. Groenveld, De vrede – een bevrijding?	2	4	Bespreking van: Herman Beliën en Monique van Hoogstraten, <i>De Nederlandse geschiedenis in een notendop</i> ; Gijs van der Ham, <i>Geschiedenis van Nederland</i> ; Frits van Oostrom (red.), <i>Historisch Tableau. Geschiedenis opnieuw verbeeld in schoolplaten en essays</i> .		
Financiële druk en vredeswil in de Republiek rond 1648.			Tineke Bogaerts, <i>Nederlanders in Nagasaki</i> .	7	24
Anny Hartgerink, Een acceptabele mislukking. Herdenking van de Slag om Arnhem.	3	10	Bespreking van: Willem van Gulik, <i>Nederlanders in Nagasaki. Japanse prenten uit de 19de eeuw</i> .		
Peter van der Heiden, De 'Haagse muur' gevallen?	4	10	Marijke Meuwissen, De eerste of de beste?	8	34
Voorgeschiedenis van de paarse coalitie.			Bespreking van: Inge de Wilde, <i>Nieuwe deelgenoten in de wetenschap. Vrouwelijke studenten en docenten aan de Rijksuniversiteit Groningen 1871 – 1919</i> .		
Kees van Kemenade, 'Tekenen om te ontmaskeren.' Het gebruik van cartoons in de klas.	3	21	Huib Oattes, 'Een van ons'.	3	33
Chris Keuken, Beter vragen maken.	4	38	Bespreking van: Ido Abram e.a., <i>Een van ons</i> .		
Wiel Lenders, De historische film. Lesgeven met films en filmfragmenten.	5	14	Lespakket VO.		
R. Leusink, De tweede fase. Een sectie aan het werk: het Christelijk Gymnasium te Utrecht.	2	22	Jan van Oudheusden, <i>Amerika's visioenen</i> .	4	43
Idzard van Manen, Leer je leerlingen vertellen!	5	10	Bespreking van: Robert Hughes, <i>Amerika's visioenen. Het epos van de Amerikaanse kunst</i> .		
Een bijzonder soort mondelinge presentatie.			Jan van Oudheusden, Drie letters maken het leven OK: WPA!	1	14
Bauke Marinus, Overheidszorg in Amsterdam.	8	25	Bespreking van: Guido van Rijn, <i>Roosevelt's Blues. African-American Blues and Gospel Songs on FDR</i> .		
De zaak Vervaeke en de ontwikkeling van nutsbedrijven.			Boek en CD.		
Dirk Jaap Noordam, 'Een hemel op aarde'.	8	10	<i>Kleioskoop: rubriek voor film, geluid en nieuwe media</i>		
Het veranderde gezinsleven, 1880 – 1919.			Armand Gaikema en Marc de Zwaan,	6	29
Huib Oattes, Het Internet als leverancier van lesmateriaal.	1	20	Holocaust ontkend op Internet.		
Jan van Oudheusden en Huub Oattes, Geschiedenis als vredestdichter? Geloof, geweld, angst en apartheid in Noord-Ierland.	1	2	Bespreking van enkele internet-sites.		
Jan van Oudheusden, Het slagveld van Waterloo.	1	9	Anton van Hooff, Hoe Disney een held misvormt. Hercules' laatste werk.	1	18
Een levende geschiedenisles?					
Hans Pols, Je bent zestien en het is oorlog.	3	2			
Dagboekfragmenten van Wim Lensink.					
Hans Pols, Het Legermuseum in Delft.	7	21			
Feliciano Paez-Arias Camino, Filips II in de geschiedschrijving. Een verstandige, voorzichtige vorst of de 'duivel van het Zuiden'?	6	10			
Jannie Poelstra, Vrouw en beroepsarbeid: loopbaan of huwelijk. Geerttruida Carelsen, paleisdame van de koningin der aarde.	8	19			
Piet de Rooy, Zonderlingen en oproermakers.	8	2			
De vestiging van een nieuw politiek bestel in Nederland, 1880 – 1919.					
Leo Verhart, 'Zoo vals als een kraai'. Oplichting en bedrog in de Nederlandse archeologie.	2	16			

	nr	/ pag		nr	/ pag
Jan van Oudheusden, de film 'Amistad'.	7	18	- Beleidsplan bestuur 1998		4
Jan van Oudheusden, 'Will the black soldier fight?': bespreking van de film 'Glory'.	2	24	- Kandidaat-bestuursleden		6
Jan van Oudheusden en Huub Oattes, Wie zich verbaast, stelt vragen.	8	29	- De VGN-commissies: jaarverslagen en plannen		7
Bespreking van: <i>Een nieuwe eeuw. Nederland 1895 - 1919</i> , videolespakket.			- Verslag Atlantische Onderwijs Commissie		14
			- Verslag VGN-ambassadrice buitenland		14
			- Verslag Intercommissie VGN/KNHG		15
			- Financieel jaarverslag 1997 en begroting 1998		16
LESMATERIAAL EN TIPS			Penningmeester VGN, De jaarcijfers.	1	39
Henk van Duijsen, Overzicht van liederenverzamelingen.	7	7	Verslag van de jaarvergadering 1998.	4	52
Loek Janssen, De Romeinen in de klas.	5	18	Uit de Jaarrede van de voorzitter, Kees Weltevrede.	4	53
Opdracht bij een stripverhaal.			Basisvorming		
Hans Pols, Je bent zestien en het is oorlog.	3	2	Tineke Bogaerts, De Historische Jeugdboekenprijs van de VGN - Verslag van de uitreiking van de prijs aan Thea Beckman.	8	54
Dagboekfragmenten van Wim Lensink.			Commissie Basisvorming, Een nieuwe generatie: de afsluitingstoetsen basisvorming 1997.	1	31
HET EXAMEN			VBO/MAVO/VMBO		
Brief van mw.drs. D.H. Verhagen namens de WIEG aan de Rijksinspectie van het onderwijs betreffende de uitvoering van het examen C/D voor het vak geschiedenis en staatsinrichting.	1	30	Commissie Vbo/Mavo, Ron Hendriks, Geschiedenis weg!	2	44
Hans Pols en Jan van Oudheusden, Het examen van 1998 havo en vwo.	5	24	Ron Hendriks, Nogmaals: geschiedenis in het vmbo	3	41
Jeroen van Bon, Huub Kurstjens en Anita Pijpelink, De enquête Mavo C/D. Uitwerking.	in KLEIO	7	VGN-bestuur, Het vmbo.	8	57
Stofomschrijving van 'Een nieuwe eeuw, nieuwe verhoudingen? Nederland 1880 - 1919. Op het breukvlak van twee eeuwen'.	4	21	Tweede fase		
Jan van Oudheusden en Huub Oattes, Zijn wij nog breukvlakkers? Kleiogesprek met Leo Dalhuisen, Elise Storck, Dirk Jaap Noordam en Ron Hendriks over de stofomschrijving 'Nederland 1880 - 1919'.	4	16	VGN-bestuur, De Tweede Fase. Wijzigingen in de regels per december 1998 voor het profieldeel. Het combinatievak.	8	57
De katernen 'Een nieuwe eeuw, nieuwe verhoudingen? Nederland 1880 - 1919. Op het breukvlak van twee eeuwen	8	36	Maarten Prak, voorzitter Onderwijsinstituut Geschiedenis Universiteit Utrecht, 'Vakken-integratie. Degradatie van het leraarschap?'	1	36
Bespreking van de boekjes voor mavo en havo/vwo van Wolters Noordhoff (Marijke Meuwissen en Stefan Boom), Thieme (Jo Beckers en Jos Trippenree), Nijgh Versluys (Marijke Meuwissen en Huub Oattes), Meulenhoff Educatief (Jos Trippenree en Jo Beckers) en de Onderwijspers (Jos Trippenree en Hans Pols).			RECENSIES		
Piet Franke, Historici/docenten op het breukvlak van theorie en praktijk. Een dagje nascholen in Leiden.	8	61	Lespraktijk		
DE COMMISSIE-DE WIT			CD-ROMS		
Margriet Hielkema en Kees Weltevrede, Het verleden in de toekomst. Het rapport van de Commissie Geschiedenisonderwijs.	3	40	Het Binnenhof (C. Klein)	5	35
Jan van Oudheusden, Een nieuwe balans. Het rapport-De Wit: inhoud en reacties.	4	2	Keesings Historisch Archief 1946-1995 (J. Snijders)	1	28
Jan van Oudheusden, Een steen in de vijver ... Discussiëren over het rapport-De Wit.	6	16	Lambert en Bow, The Holocaust. Images of the Holocaust (H. Oattes)	3	30
VGN-bestuur, Het rapport van de commissie-De Wit.	8	52	Edouard Lussan, Operatie Teddybeer (H. Oattes)	3	30
VGN			1648 Oorlog en Vrede in Europa (H. Oattes)	7	28
<i>Bestuur en commissies</i>			SLO cd-rom voor het vak Geschiedenis VO (J. Snijders)	7	28
KLEIO-Katern bij de VGN-jaarvergadering 21 maart.	in KLEIO	1	Art Spiegelman, The complete Maus. A survivor's tale (H. Oattes)	3	30
- Agenda		1	Examen		
- Jaarverslag van het bestuur 1997		3	Een nieuwe eeuw, nieuwe verhoudingen? Nederland 1880 -1919. Op het breukvlak van twee eeuwen	8	36
			Bespreking van de katernen voor mavo en havo/vwo van Wolters Noordhoff (Marijke Meuwissen en Stefan Boom), Thieme (Jo Beckers en Jos Trippenree), Nijgh Versluys (Marijke Meuwissen en Huub Oattes), Meulenhoff Educatief (Jos Trippenree en Jo Beckers) en de Onderwijspers (Jos Trippenree en Hans Pols).		
			Herman Beliën, Martin Bossenbroek, Loet Schledorn en Gert Jan van Setten, Een nieuwe eeuw, nieuwe verhoudingen? Bronnen bij het eindexamenonderwerp (T. Bogaerts)	8	50
			Lesprojecten		
			Ido Abram e.a., Een van ons (H. Oattes)	3	33

Coen van den Berg, Indië verloren, merdeka! Nederland en de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd (T. van der Geugten)	6	42	Geschiedenis – wereld <i>Algemeen</i>		
S.E. de Boer, D. Buma en C.E.M. Veldhuis-Meester, De landen van herwaarts over. Het bestuur en de cultuur in de Bourgondische Nederlanden 1363-1477 (T. van der Geugten)	6	42	Robert Hughes, Amerika's visioenen. Het epos van de Amerikaanse kunst (J. van Oudheusden)	4	43
Jan Dijkman en Douwe Halbesma, Oorlog en Vrede in Europa. Internationale betrekkingen en oorlogvoering in de laatste 400 jaar (J. van Oudheusden)	2	32	<i>0 – 1900</i>		
Niels van der Graaff, een onderzoek naar de Vrede (C. Bogaerts)	2	32	Dick E.H. de Boer (red.), Kennis op kamelen. Europa en de buiten-Europese wereld 1150-1350 (T. Hage)	4	47
Cees van der Kooij en Ben Verschuren, Van zeventien naar zeven provincies (H. Oattes)	2	32	David Day, Koning Arthur, het ontstaan van een mythe (J. Trippenree)	2	41
Peter Lindhoud, Veel vaderlanden op weg naar een natie. Het natievormingsproces in Afrika (T. van der Geugten)	6	42	Ton van Doorn, Apocalyps Toen! Een geschiedenis van het jaar 1000 (T. Hage)	5	31
Hettie Pott-Buter en Kea Tijdens (red.), Vrouwen leven en werk in de twintigste eeuw (M. Matthijsen)	6	40	Marijke Gijswijt-Hofstra en Florike Egmond (red.), Of bidden helpt? Tegenslag en cultuur in Europa, circa 1500-2000 (J. Beckers)	7	27
Peter Wester en Jannet van Drie, Grondrechten: rechten voor iedereen? De verhouding burgeroverheid in Nederland vanaf 1814 tot nu (T. van der Geugten)	6	42	Willem van Gulik, Nederlanders in Nagasaki – Japanse prenten uit de 19de eeuw (T. Bogaerts)	7	24
Videospakket Een nieuwe eeuw. Nederland 1895 – 1919 (J. van Oudheusden en H. Oattes)	8	29	Henk den Heijer, Goud, ivoor en slaven. Scheepvaart en handel van de Tweede Westindische Compagnie op Afrika, 1674-1740 (J. Trippenree)	7	32
Didactiek			A.M.G. Rutten, Ondergang in bedwelmig. Drugs en giften in het West-Romeinse Rijk (K. Heij)	3	39
Ed de Boer e.a. (red.), Handboek zelfstandig leren (OAC)	4	49	<i>20e eeuw</i>		
Ed de Boer e.a. (red.), Handboek vaardigheden (OAC)	4	47	Catharine Bradley, Het einde van de apartheid (J. van Oudheusden)	3	38
Sebo Ebbens, Simon Ettekhoven, Jos van Rooijen, Effectief leren in de les. Basisvaardigheden voor docenten (OAC)	4	47	Timothy Garton Ash, Het Stasi-dossier. Een persoonlijk verslag (R. Slotboom)	2	42
Het examendossier (OAC)	4	50	Lambert Giebels, Speer – Hitlers Faust (J. Rouwenhorst)	1	25
Jacques Haenen en Annelies Haitink (red.), Teamleren op school en in de klas (OAC)	4	47	Richard Heijster, Ieper 14/18. Een bezoek aan 'Ypres salient' (J. van Oudheusden)	7	30
P. Leenheer, R.J. Simons, J. Zuylen, Didactische verkenningen van het studiehuis (OAC)	4	49	Jules Hermans, Uitgerekend Europa. Geschiedenis van de Europese integratie (J. van Oudheusden)	2	40
S. Leermakers, De didactiek van leren en coachen. Richtlijnen voor de nieuwe lespraktijk (OAC)	4	50	Robert Jan van Pelt en Deborah Dwork, Auschwitz van 1270 tot heden (J. van Oudheusden)	3	37
Martin Nuy en Wim van Vroonhoven, Zelfstandig leren (OAC)	4	50	Martyn Rady, De val van het communisme in Oost-Europa (H. Pols)	7	32
J. Sniekers, P. Wester, Voorlichtingsbrochure Havo/Vwo. Actuele stand van zaken invoering Tweede Fase. Geschiedenis en staatsinrichting (OAC)	4	50	Stewart Ross, De Eerste Wereldoorlog (J. van Oudheusden)	7	31
Studiewijzers: het spoorboekje voorbij (OAC)	4	50	Stewart Ross, De Crisisjaren (J. van Oudheusden)	7	31
Jeugdboeken			Stewart Ross, De Tweede Wereldoorlog (H. Pols)	7	32
Leo Janissen, Als een rat in de val (M. de Groot)	5	31	Guido van Rijn, Roosevelt's Blues. African-American Blues and Gospel Songs on FDR (J. van Oudheusden)	1	14
Ynske Penning, Piet Heyn en de Zilvervloot, deel 1 – Bang voor niets en niemand; deel 2 – De grote vangst (M. de Groot)	1	25	Sophie de Schaapdrijver, De Groote Oorlog. Het Koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog (H. Pols)	7	30
Robbert Jan Swiers, Kinderen van de Grote Berg (M. de Groot)	5	31	Michael Tambini, 100 Jaar design (J. van Oudheusden)	1	25
Tonny Vos-Dahmen von Buchholz, De vervloekte eilanden (C. van der Kooij)	1	24	Markus Wolf, Man zonder gezicht. De legendarische Oost-Duitse spionagechef (R. Slotboom)	2	42
			David Wright, De oorlog in Vietnam (J. van Oudheusden)	3	38
			Geschiedenis – Nederland <i>Algemeen</i>		
			Herman Beliën en Monique van Hoogstraten, De Nederlandse geschiedenis in een notendop (C. Bogaerts en W.A.B. van der Sanden)	6	33
			Gijs van der Ham, Geschiedenis van Nederland (C. Bogaerts)	6	33
			Frits van Oostrom (red.), Historisch Tableau. Geschiedenis opnieuw verbeeld in schoolplaten en essays (C. Bogaerts)	6	33

Middeleeuwen en Nieuwe Tijd

Wim van Anrooij, Helden van Weleer, de negen besten in de Nederlanden 1300-1700 (J. Trippen-zee) 2 41

Wim Blockmans en Walter Prevenier, De Bourgondiërs. De Nederlanden op weg naar eenheid 1384-1530 (J. van Oudheusden) 5 32

D.E.H. de Boer, E.H.P. Cordfunke, H. Sarfatij (red.), Holland en het water in de middeleeuwen. Strijd tegen het water en beheersing en gebruik van het water (J. Trippen-zee) 7 33

Herman Pleij, De sneeuwpoppen van 1511. Stadscultuur in de late Middeleeuwen (J. Beckers) 5 33

Jacques Dane (red.), 1648 Vrede van Munster – feit en verbeelding (T. Bogaerts) 7 29

S. Horchner, En nooit wordt hij van weldoen moe! Uit de geschiedenis van het Departement Kampen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen (A. Sens) 5 34

19e en 20e eeuw

Herman Beliën, Martin Bossenbroek en Gert Jan van Setten (red.), In de vaart der volken. Nederlanders rond 1900 (J. Trippen-zee) 8 49

Martin Bossenbroek en Jan H. Compagnie, Het mysterie van de verdwenen bordelen. Prostitutie in Nederland in de negentiende eeuw (H. Pols) 8 49

Rineke van Daalen en Marijke Gijswijt-Hofstra (red.), Gezond en wel. Vrouwen en de zorg voor gezondheid in de twintigste eeuw (F. Dieteren) 6 40

Marlite Halbertsma e.a. (red.), Beroep: kunstenaressen. De beroepspraktijk van beeldende kunstenaressen in Nederland 1898-1998 (F. Dieteren) 6 40

Wil Hout en Monika Sie Dhian Ho (red.), Aanpassing onder druk? Nederland en de gevolgen van de internationalisering (A.J. van der Peet) 5 34

C.V. Lafeber, Zeven vaderlandse problemen en hun oplossing 1880-1920 (J. van Oudheusden) 8 50

Ruth Oldenziel en Carolien Bouw (red.), Schoon genoeg. Huisvrouwen en Huishoud-technologie in Nederland 1898-1998 (F. Dieteren) 6 40

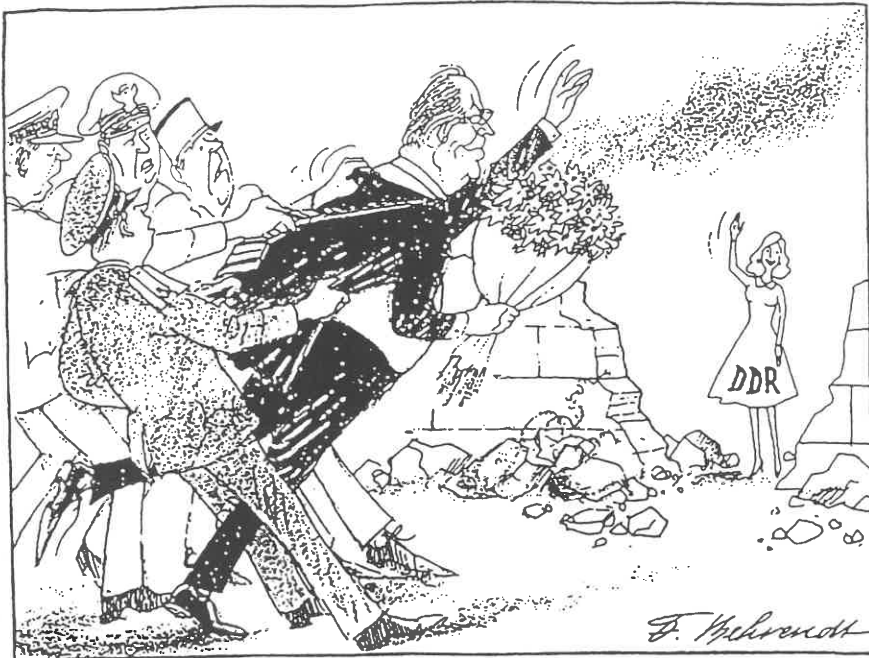
Herman Pijfers, Jan Roes, Memoriale, een eeuw katholiek leven in Nederland (J. Trippen-zee) 1 24

Jannie Poelstra, Vrouwen aan het Spaarne. Op zoek naar nieuwe wegen (T. Bogaerts) 8 51

Herman Vuijsje, Correct. Weldenkend Nederland sinds de jaren zestig (J. van Oudheusden) 3 38

Inge de Wilde, Nieuwe deelgenoten in de wetenschap. Vrouwelijke studenten en docenten aan de Rijksuniversiteit Groningen 1871-1919 (M. Meuwissen) 8 34

Verder bevat ieder nummer van KLEIO de rubrieken 'In 't kort', waarin Jos Trippen-zee recent verschenen boeken signaleert, en 'Kleiokrant' met informatie over nieuw lesmateriaal, tentoonstellingen, symposia, cursussen en nascholing, samengesteld door Tineke Bogaerts.

Aber doch nicht so schnell!

Frankfurter Allgemeine Zeitung, 12 december 1989.

Dat komt omdat er achter deze verandering in terminologie een verandering in historische benadering, met andere woorden een historiografische ontwikkeling, schuilgaat. Deze ontwikkeling heeft ervoor gezorgd dat vrouwen op een meer geïntegreerde manier in historisch onderzoek en het daaruit voortkomend historisch verhaal zijn opgenomen. Dat kan tot gevolg hebben dat er in de toekomst minder 'vrouwenparagrafen' in de geschiedenisboeken voorkomen, maar ook dat vrouwen niet meer overgeslagen kunnen worden, omdat haar geschiedenis – samen met die van de andere sekse – in het hele verhaal verweven is. Over die historiografische verandering gaat de rest van dit betoog.

Vrouwengeschiedenis in vogelvlucht

Het begin van de moderne vrouwengeschiedenis kan gedateerd worden omstreeks 1975, met het verschijnen van een aantal publicaties als het *Tipje van de Sluier*, waarin de definitie en het werkterrein van dit nieuwe specialisme werden omschreven. En hoewel daarbij gepoogd werd het terrein zo breed mogelijk te houden, kan uit de inhoud van de eerste *Tipjes en Jaarboeken voor Vrouwengeschiedenis* geconcludeerd worden dat de meeste artikelen betrekking hadden op onderwerpen uit de negentiende en twintigste eeuw. Deze handelden over onder-

werpen als geboortebeperving, prostitutie, vrouwenarbeid en vrouwenorganisaties; kortom over thema's die de indruk bevestigden dat er een link was tussen vrouwengeschiedenis en vrouwenemancipatie.

Al snel ondervonden onderzoeksters deze onderwerpkeuze en de daarmee vaak gepaard gaande neiging de beschreven vrouwen als slachtoffer dan wel heldin af te schilderen als – wetenschappelijk – onbevredigend. Er werd gezocht naar concepten die de geschiedenis van vrouwen 'meer recht konden doen'.

Eén van die concepten was het aan de antropologie ontleende begrippenpaar privé-openbaar. Het onderdrukkingsperspectief werd hiermee niet meteen losgelaten; immers de scheiding tussen de openbare en de privé-sfeer kon gezien worden als de basis voor de machtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen.

Het voordeel van onderzoek naar de privé-sfeer was echter dat een grotere groep vrouwen in het blikveld kwam; er is een duidelijke parallel met deze aandacht voor de privé-sfeer binnen vrouwengeschiedenis en de aandacht voor de geschiedenis van 'de gewone man' onder invloed van sociale geschiedenis. Door de uitbreiding van de onderzochte groep werd ook duidelijker dan tevoren het onderscheid tussen vrouwen onderling in beeld gebracht.

Bovendien bleek dat de vrouw in die sfeer niet zo machteloos geweest was als vaak was aangenomen. Binnen en vanuit haar huis had zij culturele en economische macht; zij voedde de kinderen op, beheerde eigendommen.

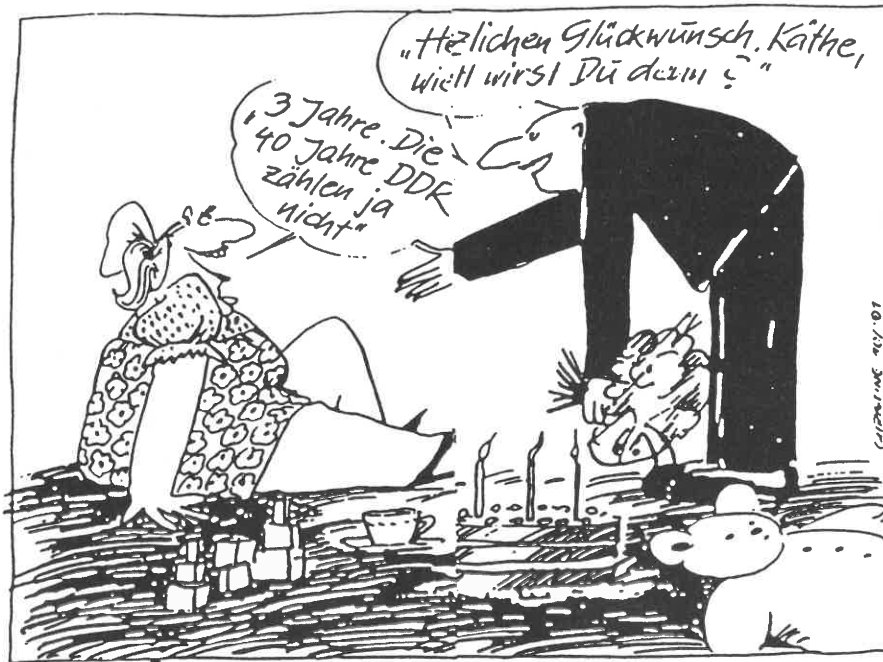
Al had het gebruik van het begrippenpaar privé-openbaar zijn vruchten afgeworpen, het leverde ook problemen op. De scheiding tussen beide sferen bleek niet altijd zo duidelijk afgetekend als verondersteld. In koloniale maatschappijen bijvoorbeeld bleken vrouwen vanuit hun huis de plantage van haar man te leiden wanneer hij voor zaken op reis was. Als een soort 'deputé-husband' stonden zij gedurende lange periodes aan het hoofd van een grote groep mannelijke en vrouwelijke arbeidskrachten.

Dit probleem om een duidelijke scheidslijn te trekken tussen beide sferen leidde het denken over analytische concepten echter ook weer verder.

Achter de scheiding tussen privé en openbaar ging nog steeds een vorm van slachtofferdenken schuil: de openbare sfeer (van mannen) had een overwicht op de privésfeer (van vrouwen). Door erop te wijzen dat vrouwen in hun sfeer macht uitoefenden, werd die visie niet wezenlijk veranderd. Dat gebeurde wel toen steeds meer duidelijk werd hoezeer de levens van mannen en vrouwen in beide sferen met elkaar verweven waren. Een mooi voorbeeld daarvan is het inzicht dat industrialisatie niet altijd leidde tot de scheiding tussen huisvrouw en kostwinner, zoals vaak verondersteld wordt, maar dat mannen, vrouwen en kinderen in onderlinge samenhang het gezinsinkomen verdienden. Vrouwenarbeid werd niet meer op zichzelf bestudeerd – zoals in de jaren zeventig – maar in het kader van de vorming van een gezinsinkomen en dus in relatie tot mannenarbeid. Daarbij bleek dat er niet alleen een relatie was tussen het werk dat mannen en vrouwen daadwerkelijk uitvoerden, maar ook tussen wat als vrouwenwerk werd gezien en wat als 'typisch' mannenwerk.

Gendergeschiedenis

Er was dus sprake van een wisselwerking tussen wat vrouwen en mannen deden en ook tussen wat met vrouwen en mannen geassocieerd werd, tussen wat als vrouwelijk en mannelijk werd ervaren.

Uit: Mach's besser, Ossil 1991.

In 1986 stelde de historica Joan Scott voor om als analytische categorie voor historisch onderzoek naar dit onderscheid tussen man(nelijk) en vrouw(elijk) het begrip 'gender' te gebruiken.

Aanvankelijk werd er nog wel onderscheid gemaakt tussen de termen 'seks' en 'gender', waarbij 'seks' te maken had met het biologisch onderscheid tussen man en vrouw, en 'gender' gebruikt werd voor het onderscheid tussen man en vrouw dat meer sociaal en cultureel bepaald was. Al-lengs bleek dat onderscheid niet vol te houden, omdat ook het biologische onderscheid in hoge mate cultureel – door bijvoorbeeld de medische wetenschappen – bepaald werd en er vanuit die wetenschappen geen eenduidig antwoord kon worden gegeven op de vraag: Wat is een vrouw?

Tegenwoordig wordt door de onderzoek(st)er dan ook vaak één van beide termen gebruikt om zowel het biologische als het sociaal-culturele onderscheid aan te duiden.

Om het begrip gender hanteerbaar te maken, brengt Scott een onderscheid aan tussen vier verschillende niveaus waarop de werking ervan onderzocht kan worden. Op het eerste, algemeen maatschappelijke niveau, waartoe zij bijvoorbeeld de arbeidsmarkt en de familieverhoudingen rekent, kan onderzocht worden welke rollen en functies onderscheiden worden en hoe die met mannelijk en vrouwelijk geassocieerd

worden. Op het tweede niveau van de sociale instituties, waarbij gedacht kan worden aan bijvoorbeeld het stelsel van sociale zekerheid, wordt gekeken hoe dit onderscheid verankerd wordt in regels en wetten. Op deze niveaus zal het onderscheid tussen mannelijk en vrouwelijk meestal corresponderen met reëel bestaande mannen en vrouwen. Bij familieverhoudingen kan gekeken worden naar de hiërarchie in huishoudens, de erfelijkheidspatronen, het belang dat gehecht wordt aan verwantschappen via vader of moeder. Het is interessant om te zien hoe in de vorming van een stelsel van sociale voorzieningen de maatschappelijke ideeën over de taken die mannen en vrouwen dienen te vervullen, worden weerspiegeld.

Gender-onderzoek beperkt zich niet tot concrete mannen en vrouwen. De maatschappelijke visie op het onderscheid tussen mannelijk en vrouwelijk komt in de meest uiteenlopende cultuurproducten tot uiting; dit is het derde niveau waarop gender van invloed is. Hoe kunnen we anders verklaren dat geluids- en scheerapparatuur in donkerder, mannelijke kleurschakeringen worden aangeboden dan de meer met vrouwen geassocieerde apparatuur zoals koelkasten en ladyshaves? Ideeën over gender werken ook door in de wijze waarop politieke machtsverhoudingen worden weergegeven. Een mooi voorbeeld daarvan vormen cartoons, zoals die over de

Deutsche Wende, waarin stelselmatig de Bondsrepubliek Duitsland als de man en de Duitse Democratische Republiek als de vrouw in een amoureuze relatie worden voorgesteld.

We moeten echter oppassen dat we ons door de overzichtelijkheid van het concept niet laten verleiden tot voorbarige combinaties en conclusies. De associatie van emotioneel met vrouwelijk en van rationeel met mannelijk is zo dominant, dat we op grond daarvan geneigd zijn de exacte wetenschappen te zien als een – van oudsher – mannenbolwerk. Recentelijk is er echter door Mineke Bosch op gewezen dat de natuurwetenschappen in de achttiende en vroege negentiende eeuw voor vrouwen minder afgesloten waren dan daarna; en dat het vooral de klassieke talen waren die als 'onvrouwelijk' werden gezien.

Eenzelfde attenderende werking heeft het onderzoek van Ido de Haan en Henk te Velde naar vormen van politiek in Nederland tussen 1848 en 1900. Daarin wijzen zij erop dat boegbeelden van de mannelijke, politieke emancipatiebewegingen als Kuiper en Domela Nieuwenhuis niet alleen een nieuw programma presenteerden, maar ook in een andere, meer emotionele vorm dan tot dan toe gebruikelijk. Als we de groei van de vrouwenbeweging plaatsen tegen de achtergrond van deze verandering in politieke stijl – zoals Maria Grever en Berteke Waaldijk in hun boek over de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid – wordt de vrouwenbeweging een onderdeel van de algemene politieke cultuur in plaats van een afzonderlijke emancipatiebeweging.

Ook al wordt met gender niet altijd verwezen naar concrete vrouwen en mannen, de werking van dit onderscheid op verschillende niveaus is natuurlijk wel van invloed op de vorming van mannen en vrouwen, het vierde niveau van Scotts model. De invloed van gender op de vorming van individuen kan in biografisch onderzoek geconstateerd worden. Elk persoon zal zich in de loop van haar of zijn leven 'auseinandersetzen' met het expliciete en impliciete onderscheid tussen de seksen dat in haar of zijn maatschappij werkzaam is. Iedereen krijgt ermee te maken; op school en op het werk, in en om het huis, bij sport en vrijetijdsbesteding, in de politiek en de wetenschap.

Vrouwen-gender-mannen

Als gender-geschiedenis – of geschiedenis vanuit het gender-perspectief beoefend – betekent dat er primair gekeken wordt naar de werking van het systeem waarin mannelijk en vrouwelijk wordt geassocieerd met bepaalde eigenschappen, gedragingen etcetera en wordt vastgelegd in regels en normen voor mannen en vrouwen, dan kan deze vorm van geschiedenis bedrijven dus zowel op de geschiedenis van mannen als op die van vrouwen toegepast worden. De opvoeding van jongens in internaten, in de padvindrij, in het leger en op het werk werd evenzeer door waarden en normen van mannelijkheid en vrouwelijkheid bepaald als die van meisjes. Dit uitgangspunt heeft de historica Ute Frevert prachtig uitgewerkt in haar onderzoek naar het duelleren in negentiende-eeuws Duitsland. Frevert, die zich al ruim twintig jaar bezighoudt met vrouwengeschiedenis, heeft in haar boek *Ehrenmänner* aangegeven hoezeer de maatschappelijke normen over mannelijkheid bepaalden, dat Duitse mannen – tegen wettelijke verboden in – bleven duelleren.

Slot

De hierboven beschreven ontwikkeling van vrouwen- naar gender-geschiedenis klinkt door in de eindtermen voor

de tweede fase van het geschiedenis-onderwijs. Waar van de leerlingen gevraagd wordt dat zij 'de sociaal-economische positie van iemand moeten kunnen verklaren op grond van sekse, afkomst, opleiding, etniciteit en leeftijd', zal dus niet alleen de uitbuiting van vrouwen uit de arbeidersklasse aan de orde komen, maar ook de vergelijking gemaakt worden tussen de positie van arbeidersmannen en -vrouwen, -jongens en -meisjes en het zou mooi zijn als de consequenties daarvan voor het gezin in kaart gebracht kunnen worden. En als de invloed van totalitaire regimes op de ideeën over sekse wordt behandeld, zou niet – zoals zo vaak – alleen op de onderdrukkende werking ten aanzien van vrouwen gefocust moeten worden.

Waar aandacht wordt gevraagd voor 'de veranderende maatschappelijke participatie naar leeftijd en van mannen en vrouwen' kan niet alleen aan participatie in de openbare sfeer gedacht worden, maar ook in de privésfeer.

Sprekende voorbeelden worden gepresenteerd in een aantal op het onderwijs toegespitste lessen gendergeschiedenis, die de komende tijd in *Kleio* gepubliceerd zullen worden. Hierin wordt ook de veranderende participatie van de man in het naoorlogse Nederlandse gezin onder de loep genomen. Wellicht kunnen de twee feministische leerlingen hun docent hiermee over de streep trekken.

Voor het overzicht van de ontwikkeling van vrouwengeschiedenis tot gendergeschiedenis is gebruik gemaakt van Margo Brouns e.a. (red.), *Vrouwenstudies in de jaren negentig; een kennismaking vanuit verschillende disciplines* (Bussum 1995) en Joan Scott, 'Gender: a useful category of historical analysis', in: *American Historical Review* 91 (1986), 1053-1075.

De voorbeelden zijn ontleend aan: Gertjan de Groot en Marlou Schrover (ed.), *Women Workers and Technological Change in Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries* (London 1995); Belinda Carstens-Wickham, 'Gender in Cartoons of German Unification', in *Journal of Women's History* 10 (1998) 1, 127-156; Mineke Bosch, 'Kies exact! in historisch perspectief: veranderende visies op meisjesonderwijs en de exacte vakken, 1650-1880', in *GEWINA* 20 (1997) 4, 16-42; Maria Grever en Berteke Waaldijk, *Feministische Openbaarheid. De Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898* (Amsterdam 1998) en Ute Frevert, *Ehrenmänner. Das Duell in der bürgerlichen Gesellschaft* (München 1991); en aan een lezing van Irene Cieraad op de studiedag over de Geschiedenis van het Huishouden georganiseerd door het Nederlands Historisch Genootschap, Amsterdam 20 maart 1998.

'Mannelijke' dameskapsels, 1925.
Uit: *Anziehungskräfte. Variété de la mode 1786-1986*. München 1986)

rrón,
arron,
do.
ado
nombrada,
omada.

Boek van de maand
Neem je hond en je knapzak,
je vest en je vacht,
je fluit en je staf.
Laten we eens gaan kijken
naar de beroemde stad, die ons als een
geschenk in de schoot is gevallen.

Marijke Meuwissen en Jos Trippenree

Nazomer van de Middeleeuwen

Kleio in gesprek met
Chris van der Heijden
naar aanleiding van zijn boek
'Zwarte renaissance. Spanje
en de wereld 1492-1536'
Uitgeverij Contact,
Antwerpen/Amsterdam
1998, 525 blz.,
geïllustreerd, f69,90.

Eens in de zoveel tijd verschijnt er een boek dat het vakgebied overstijgt waarin of waarvoor het geschreven is. Bij Huizinga's *Herfstij der middeleeuwen* was dat het geval en – wat korter geleden – bij Maerlant's *wereld* van Frits van Oostrom.

Het afgelopen jaar verscheen er een weer een heel speciaal boek, *Zwarte renaissance* door Chris van der Heijden. Het boek verhaalt over de aard van de Spaanse renaissance en de invloed op Europa in de periode vanaf de val van Granada tot halverwege het bewind van Karel de Vijfde. Het was een invloed die haast tegengesteld was aan die uit Italië, maar niet minder belangwekkend.

Van der Heijden noemt de Italiaanse renaissance de 'lichte' om de sfeer van vrijheid en levensvreugde te kenmerken. De Spaanse vernieuwingsbeweging is 'zwart'. Centraal stonden de uniformiteit als christelijk volk en het ene hechte katholieke geloof met alle plichten en tradities die daarbij hoorden.

In vier delen, 'Granada 1492' – 'De nazomer der Middeleeuwen' – 'Spanje in de wereld' – 'Rond Karel V' -, beschrijft Van der Heijden deze 'zwarte renaissance'.

De aanvang van de historie is duidelijk: de val van Granada in 1492, het startpunt in de homogenisering van Spanje. De periode wordt in 1536 afgesloten, halverwege de regeringsperiode van Karel V. Het Spaanse rijk was toen op het toppunt van haar macht, maar, zoals Van der Heijden in zijn epiloog uitlegt, 1536 bleek later ook het jaar van een afsluiting te zijn geweest.

Hierna werd steeds duidelijker dat rede en nuchterheid gewonnen hadden van geloof en vervoering.

In dit erudiete werk zijn veel bronnen verwerkt. Daarbij vallen met name de mooie Spaanse balladen op, vertaald door de moeder van de schrijver. De vele illustraties, waaronder een groot aantal houtsneden uit de betreffende periode, zijn zorgvuldig uitgezocht. Her en der verspreid geven tal van geleerden commentaar. De alwetende indruk die de auteur maakt, wordt versterkt door het ontbreken van de gebruikelijke noten: Van der Heijden geeft de bronnen achterin het boek. Wat betreft onderwerp en woordkeuze ligt de vergelijking met Huizinga voor de hand; iets dat Van der Heijden natuurlijk graag hoort. Dat Huizinga zijn grote voorbeeld was, blijkt ook hier en daar uit de hoofdstuktitels, zoals 'De nazomer der Middeleeuwen'.

Zwarte Renaissance bestaat uit een verzameling wat langere essays. Het boek heeft wel een uitgebreide inleiding maar geen expliciete conclusie. De essays zelf hebben geen paragrafen of tussenkopjes, en ook geen samenvattingen of conclusies. Dit maakt de grote verhaallijn wat moeilijker te volgen. Maar de wat snellere hap-snap-lezer vindt in ieder geval in Van der Heijdens boek een schat aan informatie en buitengewoon veel interessante details en leuke verhalen. Perfect om een 'ouderwets' geschiedenisverhaal in de klas mee op te fleuren!

Twee *Kleio*-redacteuren gingen op bezoek bij de schrijver.

'Mijn geliefde Granada'

Wie is Chris van der Heijden en wat is zijn achtergrond?

'Ik heb tussen 1973 en 1980 keurig zes jaar geschiedenis gestudeerd in Utrecht, met daarnaast kopstudies in filosofie en vergelijkende literatuurwetenschappen. Na mijn studie wilde ik weg uit Nederland en ben met vrouw, kind en hond in een oude eend naar Spanje vertrokken. Ik had tijdens mijn studie al gewerkt voor de *Winkler Prins*, en dat ben ik blijven doen vanuit Spanje. Na een jaar Ibiza ben ik met mijn gezin naar Zuid-Frankrijk gegaan waar ik een veertiende-eeuwse toren heb gekocht en mijn brood verdiende met het verkopen van kastelen. Daarnaast werkte ik voor de universiteit van Toulouse en schreef mijn eerste boek, dat overigens nooit gepubliceerd is. In 1983 ben ik in de ban geraakt van Granada en ik wilde alles over de geschiedenis van die stad weten. Zo is de eerste versie van mijn *Zwarte renaissance* tot stand gekomen, een versie die overigens veel te journalistiek van opzet was.'

Vanaf 1992 woont Van der Heijden weer – met zijn Spaanse echtgenote – in Nederland en werkt hij (als radio-journalist) voor de VPRO. In de vakanties is hij te vinden op één speciale stoel aan een eigen tafel in de Nationale Bibliotheek van Madrid. Tal van zestiende en zeventiende eeuwse bronnen kan hij daar raadplegen.

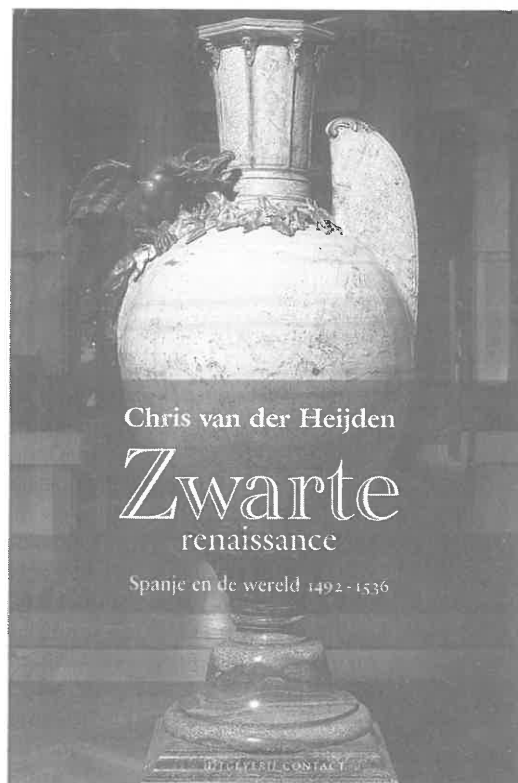
Van der Heijden heeft zijn schrijvers-talent niet van een vreemde. Broer Reinout is slavist (in 1996 verscheen zijn interessante en goed ontvangen boek *De vloek van Oesovo. Een dorps-geschiedenis van Rusland*, zie voor de bespreking *Kleio* 1997/2) en broer Haye schrijft ondermeer voor de televisie. Hun vader is de cartograaf H.A.M. van der Heijden, die onlangs op tachtig-jarige leeftijd promoveerde op *Oude kaarten der Nederlanden 1548-1974*. Moeder van der Heijden publiceerde onder haar eigen naam Miep van der Velden romans en was docente Spaans. Zij goot zoon Chris zijn liefde voor Spanje met de paplepel in.

Het zwarte licht

Kleio was verbaasd over de titel 'Spaanse renaissance'. Was er in het land van de geloofsvervolgingen wel sprake van de renaissance?

De term renaissance wordt te beperkt gebruikt, meent Van der Heijden. De renaissance is niet alleen de 'humanistische wedergeboorte van de klassieke oudheid'; veel algemener beschouwd is het gewoon een 'opleving'. In Spanje was er in deze periode sprake van een opleving, een uitbarsting van vitaliteit en nieuwe kracht, maar niet zoals in Italië.

Om de tegenstelling hiermee aan te geven gebruikt Van der Heijden de term 'zwarte renaissance'. Het traditionele (cultuur)historische beeld van de

vroeg-moderne tijd is alleen gericht op de Italiaanse renaissance: de periode van de herleving van het licht na de donkere en sombere Middeleeuwen. Van der Heijden pleit voor meer aandacht voor de grote invloed van de Spaanse renaissance, die wel wat op die donkere middeleeuwen lijkt. De Spanjaarden wilden een uniforme wereld, een eenheid op basis van het christendom. De 'christelijke' Goten (die het Romeinse Rijk versloegen) waren de helden en niet de heidense Romeinen zelf.

De vrome Middeleeuwen en de eenheid op basis van het geloof in grote delen van Europa waren aan Spanje voorbijgegaan. In die zin had Spanje geen Middeleeuwen beleefd. In de 'multiculturele' Spaanse samenleving leefden en werkten christenen, joden en islamieten samen. Pas na de val van Granada in 1492 gingen christelijke Spanjaarden over tot verdrijving en/of bekering van de joden en moren. 'De klokken van Spanje en de rest van Europa hebben nooit gelijk gelopen', concludeert Van der Heijden.

Twee krachten in de geschiedenis

Van der Heijden schetst een vereenvoudigd, dualistisch beeld van de westerse geschiedenis, waarin steeds twee krachten tegenover elkaar stonden.

'Het is natuurlijk een grove manier om de wereld in te delen, maar het helpt wel om die wereld te begrijpen. Ik denk dat de geschiedenis van de laatste

Bij Chris van der Heijden (rechts) op zolder; bewondering voor de uitpuilende boekenkast over Spanje..

Inhoud

Inleiding

1. Het vreemde land.
Spanje in de Middeleeuwen

Eerste deel – Granada 1492

2. De stroomversnelling.
De val van Granada
3. Extase en profetie.
Reacties op de val van Granada
4. Het verschrikkelijke edict.
De verdrijving van de joden
5. Een Italiaan genaamd Columbus.
Ontdekkingsreizen en Spanje
6. Taal en imperium.
De grammatica van Nebrija

Tweede deel – De nazomer der Middeleeuwen

7. Middeleeuwen als inspiratiebron.
Een gotische herleving
8. De laatste mooie oorlog.
De nabloe van de ridderschap
9. De verbeelding aan de macht. *De wedergeboorte van het ridderverhaal*
10. Vlamingen ten zuiden van de Pyreneeën. *De Bourgondische mode in de Spaanse kunst*
11. Een nieuwe vroomheid.
De Spaanse Reformatie
12. Een eiland in de tijd.
Middeleeuwse tolerantie in Granada
13. Overgecompenseerde achterstand.
Geloof als bindsteen
14. Achterstevoren vooruit.
Wedergeboorte en vernieuwing

Derde deel – Spanje in de wereld

15. Een dreigende beweging noordwaarts. *Spanje in Europa*
16. De voortzetting van de kruistochten. *Spanje en Afrika*
17. De aanpassing van mens en wereld.
Spanje en Amerika

18. Een verhouding van liefde en haat.
Spanje en Italië
19. God, lot en toeval.
Van Spanje naar de Nederlanden
20. De verovering van Jeruzalem.
Cisneros en de Spaanse renaissance (1506-1517)

Vierde deel – Rond Karel V

21. Spelletjes zonder ernst.
Karel V als Hercules
22. Spanje en Erasmus.
De christelijke reformatie
23. De kwadratuur van de cirkel.
Karel V tussen profetie en extase
24. Middeleeuwen in Mexico.
Amerika als 'nieuwe wereld'
25. Karel V 'a solis ortu usque ad occasum'. *De laatste wereldmonarch*
26. Een Spaanse renaissance.
Karel V als Scipio Africanus

Epiloog

27. Van renaissance naar legende.
Balans van een tijdperk

het fascisme. Zeker als je er zaken als secularisatie, pluriformiteit en individualisme tegenover stelt.'

Is de beschreven periode (1492-1536) dan niet veel te kort? We zijn benieuwd hoe het verder gaat.

Van der Heijden belooft dat hij verder zal ingaan op de invloed van de zwarte renaissance. Zijn volgende boek over de Spaanse (cultuur)geschiedenis – er staat eerst nog een boek over Nederland in de Tweede Wereldoorlog op stapel – begint bij de dood van Filips II in 1598. Het zal gaan over de grote ontgoocheling bij het instorten van het wereldrijk. Over het – net als Don Quichot – vasthouden aan de zekerheden van vroeger, aan het wereldbeeld van Spanje als grootmacht.

'Praten met Erasmus'

Heeft u een wetenschappelijk of een journalistiek boek willen schrijven? Als een ware wetenschapper begint Van der Heijden zijn antwoord met een definitie van wetenschap. 'Wetenschap is een poging om een fenomeen in beeld te brengen met controleerbare uitspraken.'

In die zin beschrijft hij zijn meesterwerk als echte wetenschap. Wel zijn zijn bronnen en methoden misschien wat ongewoon: hij gebruikt veel verhalen en balladen om een mentaliteit te beschrijven, een sfeerbeeld te geven. Hij vergelijkt het met muziek: je hoort vanzelf of iets jazz of klassiek is, maar het is moeilijk om zo'n fenomeen te beschrijven zonder muziek te laten horen.

Voor Chris van der Heijden zelf is zijn methode zodanig geslaagd dat hij nu het gevoel heeft dat hij iemand als Erasmus heeft leren kennen, dat hij echt met hem kan praten.

Of het Chris van der Heijden zal lukken om muziek te beschrijven? Dat denken we eigenlijk wel, gezien zijn grote inlevingsvermogen en uitdrukkingsvaardigheid. Daarbij vergeleken was het beschrijven van het zestiende eeuwse Spanje misschien 'een makkie'. Hij is er in ieder geval wonderwel in geslaagd zijn grote enthousiasme voor deze Spaanse geschiedenis te verwoorden.

viijfhonderd jaar vaak het botsen is van die twee wereldbeelden.

Aan de ene kant is er sprake van een uniform wereldbeeld, van geloof in mystieke samenhang binnen een volk. Dit geldt ruwweg voor de Middeleeuwen, maar ook voor de twintigste eeuwse totalitaire regimes. Aan de andere kant is er juist pluriformiteit, individualiteit en secularisatie.

Dit geldt dan voor de moderne, democratische regimes, maar ook – en dat is opvallend – voor het Spanje van vóór de zwarte renaissance. In Granada bijvoorbeeld leefden christenen, joden en islamieten in harmonie samen, toen er in Noord-Europa een door christenen gedomineerde middeleeuwse samenleving was.

Deze tegenstelling is ook interessant in het kader van de botsing tussen Spanje en de Republiek der Nederlanden, die in het Spaanse geschiedenisverhaal overigens nauwelijks voorkomt. De Nederlanden zijn te zien als een ver-tegenwoordiger van het andere wereldbeeld: de pluriformiteit stelde zich op tegen de uniformiteit.'

Invloed tot aan Franco

'De Spaanse renaissance in de zestiende eeuw was van groot belang: het heeft het Spaanse wereldbeeld – en het zelfbeeld – tot aan Franco gedomineerd. Er zijn duidelijke overeenkomsten tussen het collectieve wereldbeeld van de Spanjaarden tijdens de zwarte renaissance en tijdens de periode van

Boeken

ZOJUIST VERSCHENEN

Voor de laatste vakantieweken nog een paar aanraders:

Eilandenliefhebber en journalist Jean-Paul Kauffmann vertrok naar het eenzame Sint-Helena om een reconstructie te schrijven van de laatste dagen van Napoleon én om een speurtocht te beginnen naar de doodsoorzaak van de keizer. *De donkere kamer van Longwood* (De Arbeiderspers, 267 blz., f39,90, ISBN 9029525258).

Bij dezelfde uitgeverij verscheen een historische roman over het Italië van de zestiende eeuw. De Amerikaanse hoogleraar Jacqueline Park beschrijft leven en liefde van Grazia dei Rossi, van Mantua via Florence en Venetië naar Rome, en laat een groots en kleurrijk beeld zien van de Renaissance in zijn hoogtijdagen. *Het geheime boek van Grazia dei Rossi* (656 blz., gebonden, tot 1 september f49,90, ISBN 9029535288).

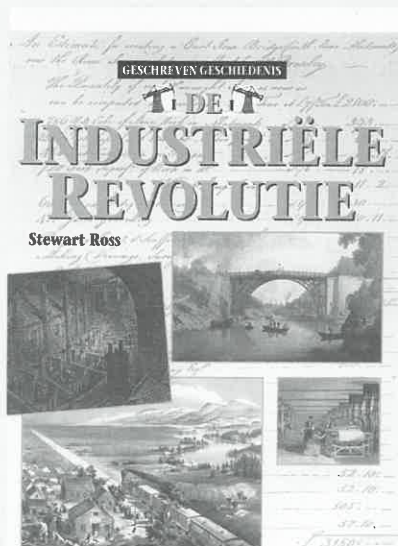
Tenslotte bij De Arbeiderspers, imprint Archipel, een thriller van de criminoloog Fortinbras Vonk over het onderzoek naar de moordenaar van een oorlogsmisdadiger. Een spannend boek dat laat zien welke diepe sporen de Tweede Wereldoorlog in de Nederlandse samenleving heeft nagelaten. Het boek kreeg drie sterren in VN Detective & Thrillergids. *Staatsgeheimen* (201 blz., f34,90, ISBN 9029551585).

Vervolgens verschenen op het gebied van non-fictie bij Uitgeverij SUN:

Hans Bonke, *De zeven reizen van de Jonge Lieve*, een biografie van een VOC-schip, vanaf de bouw in 1760 via de zeven reizen naar Kanton, Ceylon en Batavia tot de oplegging in 1781 (217 blz., f39,50 ISBN 9061686598).

Remieg Aerts, Herman de Liagre Böhl, Piet de Rooy en Henk te Velde, *Land van kleine gebaren*, het eerste deel van een nieuw standaardwerk over de politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990. In vier grote studies wordt de ontwikkeling van het politieke bestel geschetst (384 blz., f49,50, ISBN 9061686245).

Jos Perry, *Wij herdenken, dus wij bestaan*, een geschiedenis in vogelvlucht en tegelijkertijd een verkenning van de betekenis van herdenken in verleden en heden (119

blz., f24,50, ISBN 9061686733).

Een kwart eeuw sociale verandering in Nederland, de kerngegevens uit het Sociaal en Cultureel Rapport. Catlo van Praag en Wilfried Uitterhoeve hebben uit het achthonderd pagina's tellende rapport een handzaam overzicht samengesteld over de maatschappelijke veranderingen in het laatste kwart van deze eeuw (140 blz., f24,50, ISBN 9061686628).

Over de zeventiende eeuw verschenen:

Jaap Jacobs, *Een zegenrijk gewest*. Een omvangrijk proefschrift over Nieuw Nederland, het gebied rond het huidige New York. Deze vroege

Nederlandse kolonie wordt beschreven vanaf het ontstaan als handelskolonie tot aan de definitieve overgave aan de Engelsen in 1674. Zeer leesbaar! (Prometheus/Bert Bakker, 557 blz., f75,00 ISBN 90 53338039).

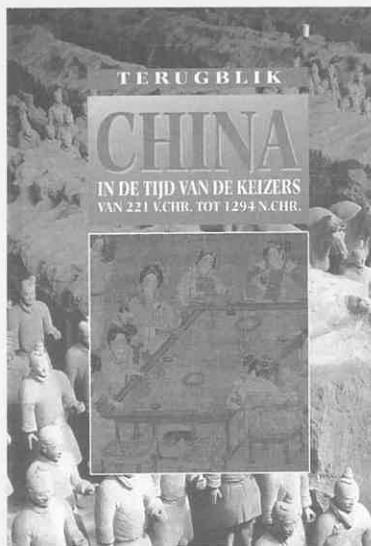
Eric Jorink, *Wetenschap en wereldbeeld in de Gouden Eeuw*, een nieuw deel in de prachtige Zeven Provinciën Reeks van uitgeverij Verloren (119 blz., f25,-, ISBN 9065501665).

Bij dezelfde uitgeverij een boeiend themanummer van het tijdschrift *De zeventiende eeuw*. Het betreft hier een selectie uit de lezingen van het jaarlijkse congres van de werkgroep Zeventiende Eeuw, dat gewijd was aan 'Spel en spelen in de 16e en 17e eeuw' (174 blz., f45,00).

Tenslotte nog twee nieuwe titels van Ars Scribendi in de reeks 'Levend Verleden': Haslam/Chrisp, *Het Romeinse Rijk* (ISBN 9054952210) en Haslam/Parsons, *Het oude Egypte* (ISBN 9054952059). Beide kosten f25,55.

In de reeks 'Geschreven Geschiedenis' kwam uit: *De Industriële Revolutie* door Stewart Ross (60 blz., f29,75, ISBN 9054952164). Jos Trippenzee

In *Kleio 4* stond per ongeluk het e-mailadres van Renée Vink vermeld. Voor informatie over historische detectives moet u zijn op haar site: <http://people.a2000.nl/nordo00/home.html>

SERIE 'TERUGBLIK'

Hazel Mary Martell, *Terugblik. China in de tijd van de keizers van 221 v.Chr. tot 1294 n.Chr.* (Ars Scribendi, Harmelen 1998. Oorspronkelijke uitgave London 1998, vertaling T. Dijkhof) 60 blz., f34,75.

In dezelfde serie als *De wereld van de islam voor 1700* verscheen ook het zeer lezenswaardige en aantrekkelijke *China in de tijd van de keizers*. Auteur en vertaler hadden

hun hart kennelijk meer in China liggen, want de verschillende paragrafen vertellen een boeiend en leuk geschreven verhaal over de imponerende vroege geschiedenis van China. Vol gepaste eerbied en ontzag wordt beschreven hóe vroeg er in China al belangrijke uitvindingen werden gedaan en hoe er een redelijke vorm van landsbestuur bestond. Kompas, papier, buskruit (vuurwerk), drukunst, uurwerken: allerlei praktische uitvindingen zorgden voor meer voorspoed en cultuur in het oude China. Geneeskunst, astronomie, irrigatie, zijdeproductie, kalligrafie: het hoe en waarom wordt duidelijk en beknopt beschreven.

Er is geen bladzijde zonder illustraties, voor het grootste deel in kleur. Het betreft foto's van het tegenwoordige China (zoals van de Chinese Muur), foto's van kunstvoorwerpen (beeldjes, prenten) en landkaartjes. Elke illustratie heeft een kort, duidelijk bijschrift.

In de gekleurde blokjes 'Nader bekeken' wordt weer op details ingegaan: er worden zaken uitgelegd of anekdotes verteld. Zo sliep één van de eerste keizers elke nacht in een andere kamer van zijn paleis, zodat zijn eventuele moordenaars hem niet zouden kunnen vinden.

In de tekst wordt goed verwezen naar andere plaatsen in het boek waar meer informatie over het betreffende onderwerp te vinden is, zowel naar andere paragrafen als naar de illustratieve 'Nader bekeken' teksten.

Confucianisme en taoïsme worden toegelicht, met hun respectievelijke invloed op het Chinese landsbestuur. Gehoorzaamheid, respect en accepteren van je plaats in de hiërarchie waren belangrijke elementen van het confucianisme. Het taoïsme benadrukt het belang van het evenwicht tussen de natuurmachten yin en yang. Eén van de eerste keizers ging uit van het systeem van belonen van goed gedrag en bestraffen van ongehoorzaamheid. Loyale dorpen kregen jaarlijks wat schapen toegezonden om te roosteren bij een groot dorpsfeest.

Het is een onmogelijke opgave om in 60 bladzijden 1500 jaar geschiedenis en cultuur te beschrijven. Veel zaken worden dan ook slechts even aangestipt, zoals de gewoonte om bij adellijke vrouwen de voeten af te binden. Toch is de auteur erin geslaagd een boeiend geheel te maken van diverse flarden geschiedenis. Een chronologisch overzicht, een verklarende woordenlijst, een register en een uitspraak-advies voor de Chinese namen completeren het boek.

Het boekje is geschikt om even iets in op te zoeken, maar je zult ontdekken dat je dan blijft lezen. Het is bovendien zelfstandig door leerlingen te gebruiken.

Marijke Meuwissen

Hazel Mary Martell, *Terugblik. De wereld van de islam voor 1700* (Ars Scribendi, Harmelen 1998. Oorspronkelijke uitgave London 1998, vertaling T. Dijkhof.) 60 blz., f34,75.

In de uit het Engels vertaalde serie 'Terugblik' verscheen een boekje dat een kleurrijk, maar enigszins oppervlakkig beeld geeft van de vroege geschiedenis van de islam. Het sterke punt van *De wereld van de islam voor 1700* is zonder meer de vormgeving. Het boek is aantrekkelijk door de vele illustraties met elk een verklarend tekstje en door de in afwijken-de kleuren gedrukte blokjes 'Nader bekeken' die je op vrijwel iedere bladzijde vindt. Daarin geeft de auteur (soms anekdotische) achtergrondinformatie bij woorden, personen, gebouwen, gebeurtenissen of islamitische gebruiken.

Een zwak punt is de gebrekkige vertaling. In stijl en woordkeuze lijkt de auteur zich de ene keer tot kleuters en de andere keer tot volwassenen te richten. Zo worden de rijke en machtige bewoners van Mekka 'behoorlijk kwaad' op Mohammed. Na een dergelijke simplificatie lijkt het wat overdreven te spreken over 'geheiligde plaats' en 'heden ten dage' in plaats van gewoon 'heilige' en 'nu'. De Britse oorsprong verradt zich in opmerkingen als die over de thee van de tegenwoordige Bedoeïnen: wel zoet, maar 'opgediend zonder melk'.

Een manco is ook het gebrek aan interne verwijzingen, zowel binnen de tekst als van de tekst naar de blokjes 'Nader bekeken' of naar de begrippenlijst. 'Er zijn overblijfselen van caravanserai te vinden': de lezer moet zelfstandig de verklaring in de woordenlijst zoeken.

In thematische, deels chronologische hoofdstukken worden het leven van Mohammed, de betekenis en verspreiding van de islam, de wetenschap en kunst en de opvolgende dynastieën beschreven. Vooral de historische gedeeltes zijn kort door de bocht. We vinden passages als 'Onder Akbar, die in 1605 stierf, en zijn zoon Jahangir, die regeerde van 1605 tot 1627, breidde het Mogol-rijk zich uit en beleefde het rijk een periode van bloei. Literatuur, schilderkunst en architectuur werden bevorderd (! MM), evenals handel en industrie, terwijl het gebied dat onder Mogol-bestuur viel zich uitbreidde (2x! MM).'

De auteur geeft hier en daar een versimpeld en niet bijzonder respectvol beeld van de toch indrukwekkende vroege geschiedenis van de islam. Vreemd is dat bij de overeenkomsten tussen islam, jodendom en christendom in 'Nader bekeken' wordt vermeld dat engelen en profeten bij alledrie de godsdiensten voorkomen en 'ze hebben ook alledrie het verhaal van de schepping in zes dagen, en het verhaal van Noach en zondvloed'. Dat zij allen één God hebben, wordt niet vermeld. De gemeenschappelijke bron van het Oude Testament, met tot aan Abraham en Ismaël nog veel meer gelijke 'verhalen' ontgaat de auteur.

Een werk van deze omvang kan natuurlijk niet volledig zijn, maar hier en daar is de informatie wel heel summier. Zo bevat het Arabische alfabet 28 letters 'maar deze zien er heel anders uit dan het Romeinse alfabet dat in de meeste Europese talen wordt gebruikt'. Bij al dat illustratie-materiaal had een klein voorbeeld hiervan toch niet misstaan.

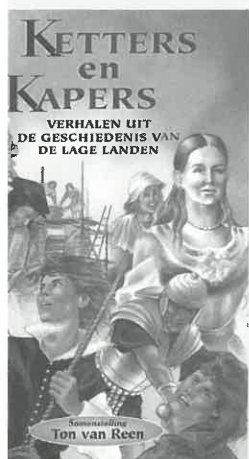
Een chronologisch overzicht (570-1629), een verklarende woordenlijst en een goed register completeren het boek. In tekst en foto wordt hier en daar een vergelijking gemaakt met het heden, zoals bij de leefwijze van de bedoeïenenvolken en de hedendaagse pelgrims.

Het werk lijkt eerder geschikt voor een godsdienst- dan

voor een geschiedenisles; de meest uitgebreide informatie betreft inhoudelijke aspecten van geloof en gebruiken. Er zullen echter diverse godsdienstboeken of -katernen zijn die zich voor gebruik in de klas beter lenen. De gebruikswaarde van *De wereld van de islam voor 1700* is in mijn ogen beperkt vanwege stijl en inhoud. Wat leuke anekdotes en details kan ieder wel in het boek vinden, maar de inhoud is te fragmentarisch en zwak.

Marijke Meuwissen

RIDDERS EN REBELLEN

Ton van Reen (sam.), *Ridders en rebellen. Verhalen uit de geschiedenis van de Lage Landen* (Uitgeverij Piramide, Amsterdam/Antwerpen 1998) 215 blz., f24,90.

Ridders en rebellen bevat zeventien nieuwe korte historische verhalen voor de jeugd tussen tien en veertien jaar. Onder deze titel, die meer figuurlijk dan letterlijk moet worden opgevat, bracht Ton van Reen een keur aan Belgische en Nederlandse auteurs bijeen. Hun verhalen zijn chronologisch gerangschikt van prehistorie tot heden en

samen laten ze zien dat Nederlanders geschiedenis gemaakt hebben over de hele wereld. Was de samensteller verontrust door de berichten dat verhalen vertellen in de geschiedenisles anno 2000 niet meer zo 'in' is? Of wilde hij de lezer laten ervaren dat wij Nederlanders wereldburgers zijn en dat niet alleen door onze zeevaarders, landverhuizers en handelaren, maar ook door de migrantenstromen, die ons land steeds opnam?

In deze eerste verhalenbundel is Ton van Reen erin geslaagd een kleurrijk, spannend en gevarieerd palet aan te bieden. Nagenoeg alle verhalen leveren een bijdrage aan uitbreiding van kennis en beeldvorming van ons verleden. Sommige onderwerpen zijn traditioneel, zoals Kelten, Vikingen, Kruisvaarders, Leliaarts en Klauwaarts, oorlog en slavenhandel, maar dan wel in een nieuw jasje; andere verhalen spelen in Zuid-Afrika, in het gezin van een soldaat uit het KNIL of in de zeventiger jaren, als het begin van de welvaartsstaat zich aankondigt.

Historische begrippen en vreemde woorden worden uitgelegd, soms in de tekst zelf, maar ook door middel van korte woordenlijstjes. De verhalen zijn vlot geschreven en lezen gemakkelijk. Hier en daar sluipt er wel een foutje tussendoor. Een enkele maal, zoals in het verhaal 'Drijfzand', hanteert de schrijver een stijl en woordenschat die ik nu niet direct zou associëren met de hoofdpersoon en de tijd, een meisje uit de tiende eeuw. Na ieder verhaal volgt een informatieve tekst 'Over het verhaal'. Deze sluit soms perfect aan, maar meestal is dat niet het geval en zijn het wat weetjes, die niet eens allemaal ter zake zijn. In eerste instantie vond ik deze opzet een aardige vondst, omdat ik verwachtte dat de inhoud iets zou toevoegen aan het verhaal. Maar geleidelijk aan stoorde ik me aan de zakelijke toon, die na een sfeervol verhaal erg ontvullend werkt.

Een kort verhaal wordt krachtig als het met een pointe eindigt. Zeker tien verhalen voldoen aan deze eis en zijn m.i. geschikt om in bavo-klas 1 en 2 te gebruiken, om voor te (laten) lezen als 'andere' instaptekst of als afsluiting van enkele lessen hard werken.

Inmiddels zij ook deel 2, *Heksen en Helden*, en 3, *Ketters en Kapers*, verschenen.

M.J. Boonekamp

HET MIDDELEEUWSE KIND

Madoc. Tijdschrift voor de Middeleeuwen. Themanummer 'De wereld van het middeleeuwse kind', jaargang 11, nr. 4 (Uitgeverij Verloren, Hilversum) losse nummers f15,-.

De Middeleeuwen heten vaak zo 'anders' te zijn dan tijdperken die wij beter menen te begrijpen.

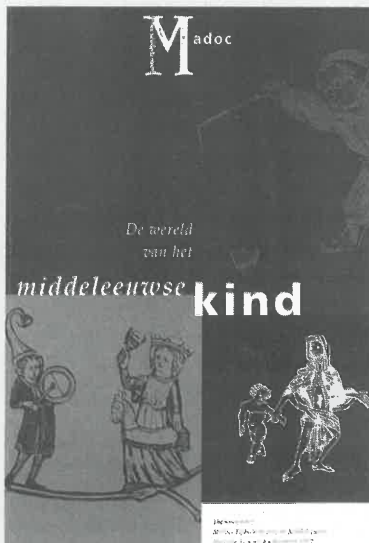
Dertig jaar lang maakte Philippe Ariès school met de opvatting dat in die tijd kinderen als kleine volwassenen bejegend werden, aan wie de ouders zich zo weinig mogelijk gelegen lieten liggen. Deze these mag inmiddels als weerlegd beschouwd worden. Het is verrassend hoe dit themanummer van *Madoc* het middeleeuwse kind tot leven wekt, met emmertje en schepje in het zand, met zijn witte schort voor op zijn stokpaardje of terwijl het leert lezen. En als dan blijkt dat ook middeleeuwse ouders van hun kinderen hielden en zich zorgen over hen maakten, dan ontstaat eigenlijk een heel vertrouwd beeld.

Een hele schare vaak nog jonge wetenschappers heeft, vooral door het samenbrengen van studies vanuit verschillende disciplines, dit levendige beeld weten op te roepen. Geschiedenis, literatuur, onderwijs, beeldende kunst en muziek leverden ieder hun bijdrage. De meeste artikelen zijn voor de geïnteresseerde leek, bijvoorbeeld een vwo-bovenbouwleerling, goed te lezen en sommige, zoals het artikel van Sophie Oosterwijk over de plaats van het kind in de middeleeuwse kunst, zijn ronduit sprankelend. Bij enkele artikelen is het even doorbijten: stroeve academische taal doet afbreuk aan de belangwekkende inhoud. Wil *Madoc* in bredere kring gelezen worden, dan ligt hier een belangrijke redactionele taak.

De multidisciplinaire aanpak van dit themanummer biedt een prachtige aanzet voor vakoverstijgende praktische opdrachten in de tweede fase en, vanuit het vak geschiedenis

gedacht, voor de subdomeinen 'primaire samenlevingsverbanden en opvoeding' of 'volkskultuur: vormgeving van het dagelijks leven'. Tegelijk kunnen onze toekomstige studenten dan eens proeven van echte wetenschap en, wie weet, er de smaak van te pakken krijgen.

Chris Keuken

Colijn houdt een radiotoespraak, 1924.

STEMMEN DES TIJDS, FUNDGRUBE OF FRUSTRATIE?

Het Omroepmuseum te Hilversum heeft in samenwerking met Records Marketing Benelux BV opnieuw een verzameling geluidsfragmenten onder de aandacht gebracht onder de titel *STEMMEN DES TIJDS*. Deze verzameling werd voor het eerst op de markt gebracht vanaf 1987 (op LP en audiocassette) na een enorme research van Ger Lugtenburg. Het beginpunt van de geluidsfragmenten lag bij 1936. Binnen vier jaar was men gekomen tot het einde van de Tweede Wereldoorlog in 1945, waarna de serie voorlopig werd beëindigd. Na het overlijden van Lugtenburg werd de serie in 1993 nog eens op CD uitgebracht. Inmiddels bestaan er gevorderde plannen voor een voortzetting van deze serie.

Wat kan de docent met deze box met 6 CD's met in totaal 7 uur, 21 minuten en 43 seconden geluid in de lespraktijk? Is de verzameling van illustere en onbekende namen een bron voor het geschiedenisonderwijs of een bron van ergernis? Bij het scannen van het bijgeleverde tekstboekje ben je onmiddellijk geneigd aan het eerste te denken, maar na menig stiefuurtje luisterdwang is het antwoord toch meer een combinatie van die twee, zoals ik in dit stukje hoop aan te tonen.

Wat bij de eerste beluistering meteen opvalt is dat hier sprake is van een documentaire van de periode 1936-1945 waarbij de oorspronkelijke geluidsfragmenten aaneen worden gepraat door een presentator. Daarin schuilen meteen de twee eerste problemen. Ten eerste zijn de verschillende originele bronnen soms verknipt of gemixt met andere, aanvaankelijk niet bij dit fragment behorende geluiden. Een voorbeeld uit zeer vele is (op de eerste CD in item 6) de stem van luchtvaartpionier Anthony Fokker, die is gelardeerd met marsmuziek die daar oorspronkelijk beslist niet in zat. In de tweede plaats geeft de commentaarstem soms tevoren aan wat en hoe wij het volgende fragment dienen te beluisteren. Zo wordt reeds bij het eerste fragment van de eerste CD bij het geluid van Colijn gezegd: "...een stem die rust uitstraalt."

Met het verbindende commentaar is meer mis. Er wordt voortdurend vooruitgeblijkt naar hoe een situatie of een persoon later beoordeeld werd. Bij een fragment over Willem Mengelberg wordt verwezen naar het dirigeerverbod dat hem in 1945 werd opgelegd; bij de prachtige en nerveuze berichtgeving van radioverslaggever Gustav Czopp wordt vooruitgeblijkt naar diens noodlottige einde in Dachau; als we Colijn in 1936 horen zeggen dat de situatie nu stabiel is dan in 1914, wordt erna vermeld dat twee maanden later de Spaanse

Burgeroorlog zou uitbreken: Colijn wordt dus beoordeeld op het latere verloop van de geschiedenis en als luisteraar krijg je een algeheel gevoel van miscalculatie van hoogwaardigheidsbekleders. Daartegenover ligt het hart van de programmamakers dicht bij Winston Churchill: bij diens verklaring in het Lagerhuis in 1938 laat de commentator volgen: "*Maar toen was er nog niemand die naar hem luisterde.*".

Ook in technisch opzicht is er een probleem bij deze CD-verzameling. Elk geluidsfragment wordt voorafgegaan door commentaar maar pas als het betreffende fragment begint, springt de display van de CD-speler naar het volgende itemnummer. Wie dus op de eerste CD itemnummer 2 intoetst, hoort meteen de stem van Han Hollander en mist het begeleidende commentaar. Gezien de bovenstaande kritiek is dat nu juist geen bezwaar maar wie de documentaire als zodanig wil beluisteren mist dan toch een inleiding. Verder is de nummering van de verschillende items niet helder. Ik blijf in dit voorbeeld maar even bij de eerste CD, itemnummer 2. Daarin komen, niet gescheiden van elkaar (terwijl dat technisch gezien wel mogelijk was geweest), de volgende items voor: Han Hollander tijdens de Olympische Spelen van Berlijn in 1936, Han Hollander in een nabeschouwing op de klassieke 200 meter sprint, dirigent Bruno Walter herdenkt de vijfentwintigste sterfdag van Mahler. Dan volgt item 3 met Mengelberg: de logica ontgaat.

Een bonte rij kleine en grotere foutjes begeleidt deze productie. Bij de ramp met het luchtschip Hindenburg wordt in het commentaar wel, en in het tekstboekje niet de plaats van handeling en de naam van de verslaggever genoemd. Een uitzending van De Ramblers van 1940 zit in de chronologische volgorde in de gebeurtenissen van het jaar 1939. Een lied van Louis Davids uit 1934 wordt gespeeld bij diens overlijden in 1939. Dominee J.J. Buskes, die reageert op de troosteloosheid van het gebombardeerde Rotterdam, staat wel in het tekstboekje maar wordt niet in het commentaar genoemd. Bovendien doet Buskes die uitspraak in de Tv-serie *DE BEZETTING*, volgens het tekstboekje op 6 mei, zonder jaartal. Na een snelle raadpleging van mijn video-archief blijkt dit te zijn gezegd in een opname uit 1960. Een fragment van Churchill staat in het overzicht vermeld als uitgesproken op 14 juli 1940, terwijl bij de vertaling 14/6 staat. Op de CD volgt de landing in Kreta na het lied *Lily Marleen* terwijl dat in het tekstboekje andersom staat. Een ooggetuigenverslag van de Februaristaking staat in het tekstboekje gedateerd als 27 februari zonder jaartal, maar het staat op de CD over 1941; die datum kan wel juist zijn maar het jaartal is beslist niet 1941, de commentaarstem zegt dat een ooggetuige "er een jaar later op radio Oranje" zo over sprak. De toespraak van kardinaal Von Faulhaber is slechts voor de helft vertaald. Van Churchill is (CD5 item 1) meer vertaald dan hij op de CD zegt; dat is een probleem dat nog een enkele maal voorkomt. In een ander item (CD5 item 8.b) wordt Hitlers "ein zweites Verdun" vertaald met *een tweede Versailles*. Zo kunnen we nog wel een tijdje doorgaan, dit is slechts een greep.

Terwijl men op deze wijze de vele uren toch wel kritisch kan doorbrengen, hoort men langzamerhand een verandering in de productie sluipen. In het begin zijn het de bestaande geluidsfragmenten die het verloop bepalen. Maar naarmate de oorlog naderbij komt, wordt die als chronologisch lei-

dend beginsel steeds belangrijker. En als die oorlog eenmaal goed op gang is wordt het een calendarium van krijgsverrichtingen waarvan geen enkel geluidsfragment te horen is.

Tot nu tõe heb ik het steeds over geluidsfragmenten gehad en dat is een bewust gekozen term. Vele van de verschillende fragmenten zijn nooit op de radio uitgezonden, dus van radiofragmenten kan men niet spreken. Dat wordt nog eens onderstreept door de veelvuldig gebruikte delen uit de Deutsche Wochenschau, dat zoals bekend een filmjournaal was. Daar is uiteraard niets mis mee als je dat maar weet – maar van een dergelijke verantwoording is nergens sprake. Dat geldt ook voor de keuze van de andere fragmenten in het algemeen. De commentator geeft wel zijn anachronistische uitleg maar een beetje context is nergens te vinden. Zo zit er in Wilhelmina's ontroerende aankondiging van de verlovings van Juliana met Bernhard een intrigerende fluisterstem, waarover verder niets gezegd wordt. Op de zesde CD wordt (overigens ook een jaar later) de tekst van de afkondiging van de spoorwegstaking in 1944 voorgelezen. Op de achtergrond daarvan hoort men iemand een deuntje fluiten: toch een nogal ongepaste handeling bij zo'n bewogen moment; daarover geen enkele uitleg. En tenslotte zou ik ook wel meer willen weten betreffende de context van de toespraken van Seys-Inquart in het Concertgebouw in Amsterdam (CD 4 item 9b en CD 5 item 4b); waarom in dat gebouw? Dergelijke vragen doen zich bij vele andere fragmenten voor – de antwoorden zal men zelf moeten zoeken.

Wie al lezende tot hier gekomen is, zal de indruk hebben dat deze CD-box geen zinvolle aankoop voor de geschiedenissectie zou zijn. En niet is minder waar! Er staan schitterende, ontroerende en belangrijke fragmenten op deze verzameling die geen docent kan missen. Het enige nadeel dat uit al het bovenstaande volgt is dat iedere docent zelf de krenten uit deze enorme emmer pap zal moeten vissen en iedere krent van vragen en opdrachten zal moeten voorzien. Het zou daarbij zinvol kunnen zijn zelf een compilatie te maken van de historische fragmenten zonder het commentaar; hoeveel enthousiaster zou ik geweest zijn als speciaal voor het onderwijs een dergelijke compilatie gemaakt zou zijn. Nu brengt deze aankoop toch weer werk met zich mee. En dat is werk dat door vele verschillende mensen los van elkaar gedaan moet worden ...! Misschien kan iemand zijn werk daarvoor ooit in *Kleio* publiceren, dat zou vele andere docenten veel tijd schelen.

Wie daar echter omheen kan, verschaft zichzelf toegang tot een rijk radio- en geluidsverleden waarvan in de meeste gevallen geen beelden bestaan. Daarom is het een niet te missen toevoeging aan ons ter beschikking staand bronnenmateriaal. Hopelijk komt die boodschap ook over bij makers, producers en uitgevers van dit unieke materiaal. Het meest frustrerende is namelijk dat al dit prachtigs blijkbaar bestaat maar dat we er vooralsnog niet in onbewerkte vorm van kunnen kennisnemen.

Edward Schenk

Stemmen des Tijds is verkrijgbaar bij het Omroepmuseum in Hilversum en kost f45,-. U kunt de box met 6 CD's ook bestellen bij Records Marketing Benelux BV, Kapitein Roudairestraat 20, 5015 BC Tilburg. Tel. 013-5840565, fax 013-5840570, e-mail: rmb@horizon.nl. De verzendkosten zijn nihil.

DE VETPOTTEN VAN EUROPA

Joep Dohmen, *Europese idealisten. Een chronique scandaleuse van het Europees Parlement* (Uitgeverij SUN-Kritak, Nijmegen 1999) 256 blz, prijs f34,90.

Wie dit boek heeft gelezen, zal weinig lust voelen nog ooit te gaan stemmen in de Europese verkiezingen. De journalist Joep Dohmen (tegenwoordig bij *NRC-Handelsblad*) heeft een jaar lang rondgelopen in de wandelgangen te Straatsburg en Brussel. Hij richtte daar al zijn aandacht op het hoe en waarom van het slechte imago van de parlementariërs. Hij observeerde hun dagelijkse werkzaamheden, voerde gesprekken, verschaftte zich inzage in allerlei documenten. Als een *investigative journalist* in de traditie van de Amerikaanse *muckrakers* van eind negentiende eeuw keerde hij menige steen ondersteboven.

De bereidheid van de parlementariërs om aan Dohmen inlichtingen te verschaffen bleek omgekeerd evenredig aan de bekendheid met diens bedoelingen een schandaalkroniek te schrijven.

Dohmen gaat op heel wat wantoestanden in. Het Europese Parlement is gehandicapt door gebrek aan publieke aandacht. Opkomstcijfers bij de Europese verkiezingen worden steeds lager. Grootste probleem: het parlement heeft geen regering om te controleren. Weliswaar controleert het de Europese Commissie, maar de werkelijke macht ligt bij de ministers. Het aftreden van de Commissie op 16 maart 1999, na een rapport over vriendjespolitiek, was niet te danken aan de ferme houding van het parlement.

Dwars over de kaart van de Europese Unie loopt de 'knoflookgrens': die tussen zuidelijke landen (vol fraude, verspilling en met een lichtzinnige levensstijl) en noordelijke (calvinistisch, terughoudend). In wezen loopt die grens volgens Dohmen dwars door de landen heen. In het parlement overheerst de zuidelijke stijl. Dohmen somt de dure restaurants op waar de dames en heren hun cocktails nuttigen. Hij stelt de onkostenvergoedingen aan de kaak. Een voorzitter als Piet Dankert trachtte die indertijd vergeefs aan banden te leggen. Van de 626 europarlementariërs zijn er slechts twee- tot driehonderd integer, de rest declareert er vrolijk op los. Het beeld van zakkenvullers dat in de media al lang bestond, werd bevestigd door een kritisch rapport van de Europese Rekenkamer uit 1998. Onlangs (mei 1999) blokkeerden de europarlementariërs een voorstel voor lagere inkomsten, zodat Europa voorlopig nog wel even een feest voor grabbelaars zal blijven.

Dan is er het absurde verhuis-circus. In de wandelgangen in Brussel en Straatsburg struikel je over de verhuiskisten, want om en om wordt in het Straatsburgse 'Palais de l'Europe' vergaderd, en in het Brusselse glitterende prestige-object 'Caprice des Dieux' (Gril der Goden). Met die verhuiskosten zijn zo'n 200 miljoen gulden per jaar gemoeid. Ten overvloede is onlangs in Straatsburg, pal naast het oudere Palais, weer een spiksplinternieuw parlamentsgebouw opgeleverd.

Een heikel punt vormt het SiSo-systeem (*Sign on, Sod off*, tekenen en wegwezen). Tot 1998 was het mogelijk de presentielijst te tekenen, vijfhonderd gulden op te strijken, en dan vliegenvlug de vergadering te verlaten voor het weekend, zonder de stemmingen af te wachten. Hedy

d'Ancona was volgens Dohmen onder deze 'vrijdag-inners' een van de grootste sjoemelaars. Daarnaast is er sowieso veel absentisme. Honderd tot tweehonderd afgevaardigden ontbreken altijd op de zittingen.

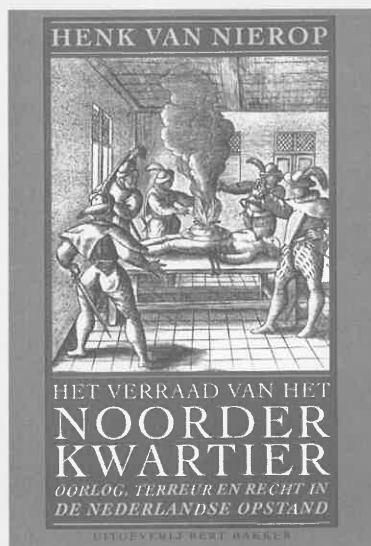
Dohmen haalt ook de 'slavenarbeid' van de persoonlijke medewerkers over de hekel. Ze nemen genoegen met een fooi, in de hoop zelf nog eens een Europese carrière te zullen maken. En er komt veel nepotisme voor. Een eindeloze rij dochters, zoons en echtgenotes staat als assistent ingeschreven. De auteur deed verder onderzoek naar verborgen geldstromen. De fracties spenderen kapitalen aan ontvangst van gasten en aan uitstapjes. En dan is er het kwaad van politieke benoemingen. Hoge ambtenarenposten zijn er niet voor de bekwaamsten, maar voor politieke vrienden van invloedrijke parlementariërs.

Voor de lezer die nog niet overtuigd is van de ernst van alle schandalen en akkefietjes, voegt de auteur een *chronique scandaleuse* aan zijn boek toe van meer dan dertig bladzijden.

Het is jammer dat Dohmen zich heeft blind gestaan op de donkere kanten van het parlementaire bedrijf. Het vele positieve dat de Europese integratie heeft opgeleverd, blijft onbesproken. Je mag hopen dat de dames en heren parlementariërs die het boek inmiddels ongetwijfeld hebben gelezen, nog actiever gaan werken aan een beter imago van het parlement. Tenslotte komt dertig procent van onze wetgeving uit Brussel, en zijn we allemaal gediend met democratische controle door integere volksvertegenwoordigers.

Inmiddels hebben de opkomstcijfers van 10 en 13 juni j.l. aangegeven dat het vertrouwen van de kiezers in de afgevaardigden geenszins hersteld is. Hier is nog veel werk aan de winkel.

Jan van Oudheusden

WILLEKEUR EN RECHT

Henk van Nierop, *Het verraad van het Noorderkwartier. Oorlog, terreur en recht in de Nederlandse Opstand* (Bert Bakker, Amsterdam 1999), 344 blz, prijs f45,-.

Op een kwade dag in het voorjaar van 1575 werden de bewoners van het Noorderkwartier – Noord-Holland ten noorden van het IJ – opgeschrikt door de dreiging van een Spaanse invasie. De commandant van de troepen van Filips II, de heer van Hierges – een Nederlander – zou vanuit Beverwijk noordwaarts trekken om alles plat

te branden wat op zijn weg kwam. Geen mensenleven zou gespaard worden. Totale oorlogvoering dus, extreme terreur tegen de burgerbevolking, de tactiek van de verschroeide aarde. Tegen ketters was elk middel geoorloofd. Die waren zo koppig dat ze toch niet meer tot het ware geloof te bekeren waren.

Het invasieplan was opgesteld kort nadat Alva's troepen Mechelen, Zutphen en Naarden hadden uitgemoord. Ook de herinnering aan de brute moord op het Haarlemse garnizoen

was nog vers. De Nederlandse Opstand bevond zich in een kritiek stadium. Weliswaar was het de Spanjaarden niet gelukt het waterrijke en afgelegen Noorderkwartier te zuiveren van Oranjegezinden. Maar niemand kon op dat moment weten dat het recente ontzet van Alkmaar en Leiden de eindoverwinning van de opstandelingen zou inluiden. De angst voor de komende invasie was groot. Onmiddellijk ontstond er onder de burgers van Hoorn, Enkhuizen en andere opstandige stadjes dan ook de vrees voor verraders in eigen kring ...

Over het verraad in deze zaak heeft de historicus Henk van Nierop (UvA) een meeslepend boek geschreven. Enkele landlopers en boeren werden opgepakt. Oranje's plaatsvervanger Sonoy – een felle Geuzenleider van het eerste uur – liet hen martelen om ze de namen van hun opdrachtgevers te ontfutselen. Hierna werden ze in het openbaar ter dood gebracht. Het spoor leidde naar Jan Jeroensz, een katholieke Hoornse advocaat. In tegenstelling tot de andere 'verraders' was hij een man van ontwikkeling, een burger van een stad bovendien die haar ingezetenen een mate van bescherming bood tegen willekeur (via het *ius de non evocando*). Jeroensz toonde bovendien karakter. Hij werd weliswaar op de pijnbank gelegd, maar hield vol dat hij onschuldig was.

De folterpraktijken die op de verdachten werden toegepast tarten elke beschrijving. Onder meer maakten de heren gebruik van een rat die op de buik van het slachtoffer werd gezet en vervolgens door een vuurtje in het nauw werd gebracht, zodat het beest zich in doodsnood een weg door het lichaam van het slachtoffer zou vreten.

Tot woede van Sonoy toonde Willem van Oranje zich gevoelig voor de protesten van enkele Hoornse magistraten tegen de manier waarop hier de stadsprivileges met voeten werden getreden. De Pacificatie van Gent in 1576 leidde tot een generaal pardon voor politieke gevangenen. Maar Jeroensz en de zijnen weigerden hun kerker te verlaten. Ze eisten genoegdoening en zuivering van hun naam in een eerlijk proces. Vanuit zijn cel bereidde Jeroensz met de grootste zorg zijn verdediging voor. Anderhalf jaar lang sleepte de zaak zich voort. In 1579 verdween de zaak van de rol, zonder dat er een eindvonnis werd gesproken. Maar Jeroensz achtte zijn naam voldoende gezuiverd. Hij leefde nog tientallen jaren, als een gerespecteerd burger.

De zaak is opmerkelijk, omdat het in het *ancien régime* zelden voorkwam dat eenvoudige onderdanen erin slaagden tegen de wil van machthebbers hun zin door te drijven. Holland bleek een rechtsstaat *avant la lettre*. Stadsburgers genoten aanzienlijke rechten. Dit hielp Jan Jeroensz, in wiens voordeel het ook was dat hij een notabel persoon was, over vermogende vrienden beschikte en dat Oranje gevoelig bleek voor het handhaven van privileges.

Van Nierop heeft een uiterst leesbaar en intrigerend boek geschreven over een boeiende episode in de wordingsgeschiedenis van ons land. Het oorlogsleed uit vroegere eeuwen wordt door hem voelbaar gemaakt, evenals de angsten, de spanningen, de oorlogsstress. Het is ook een actueel verhaal, gelet op de plannen tot etnische zuivering, en op de lotgevalen van de asielzoekers, die in het uitpuilende Amsterdam een nieuw bestaan opbouwden. Maar ook op het feit dat in ons land zelfs onder extreme omstandigheden het recht zijn loop hield. Daarin lag de legitimatie van de Opstand.

Jan van Oudheusden

GELD VOOR HET GOEDE DOEL

Johan Koppenol, *Leids heelal. Het loterijspel (1596) van Jan van Hout (Uitgeverij Verloren, Hilversum 1998) 510 blz., prijs f79,-.*

In 1596 telde Leiden nogal wat armen. Velen waren in de problemen gekomen door de misoogst van het voorafgaande jaar. De stad had bovendien te maken met de opvang van vele duizenden vluchtelingen uit de Zuidelijke Nederlanden. Door hun toestroom groeide de bevolking explosief. Daarnaast verkeerde juist in deze tijd de Leidse lakenindustrie in een hevige crisis. Dat alles betekende extra werk voor de stedelijke liefdadigheid. De armen moesten immers worden gesteund met onder meer goedkoop brood.

In die tijd kwam het stadsbestuur met het plan voor een nieuw pest- en dolhuis. Dit nieuwe gasthuis zou het beste in het leegstaande St.Caeciliaklooster kunnen worden gevestigd. Het klooster moest dan wel grondig worden verbouwd. Om een dergelijke verbouwing te kunnen financieren schreef de stad een loterij uit. De commerciële stadsloterij was rond 1440 in Brugge ontstaan en toen duidelijk werd dat een loterij een geschikte manier was om financiële tekorten aan te zuiveren, volgden al spoedig andere steden het Brugse voorbeeld. De liefdadigheidsloterij deed haar intrede in de zestiende eeuw. De winst ervan kwam meestal ten goede aan het bouwen of herstellen van kerken en scholen.

Het stadsbestuur moet zich ernstig zorgen hebben gemaakt over het welslagen van de loterij. Er werd een groot rederijersfeest georganiseerd om op het laatste moment nog mensen naar de stad te trekken om hen over te halen loten te kopen. Stadssecretaris Jan van Hout was een van de organisatoren van dit feest. Hij zette zich in het voorjaar van 1596 aan het schrijven van zijn Loterijspel. Het was bedoeld voor opvoering tijdens het rederijersfeest.

Op 25 mei 1596 werden de rederijerskamers in Leiden verwelkomd. Ze trokken de stad binnen in een optocht waarin door de verschillende kamers 'het leven der tyrannen' werd uitgebeeld. Op 27 mei 1596 vond de eerste en enige opvoering van het Loterijspel door de Witte Acoleyen, de Leidse rederijerskamer, plaats.

Het korte toneelstuk telt 907 regels. Er zijn vijf bedrijven (uytcomens). Eerst doet de door God en het lot geslagen boer Bouwen Aertvelt zijn levensverhaal. Hij ontmoet al snel zijn oude vriend, de al even onfortuinlijke zeeman Steven Golvervliet. Samen komen ze in Leiden waar ze kennis maken met een arme Vlaamse textielarbeidster, Calleen de Lellige. Het drietal ontmoet verder de rechtsgeleerde Dignum Lichtewint, die al zijn processen heeft verloren en een mislukte alchemist, Blasius Puf-int-Vier.

Dit vijftal gaat op zoek naar iemand die hen kan troosten. Ze trekken langs de deur van allerlei lieden van verdacht allooi en juist wanneer ze bij pandjesbaas Winner Grypal menen gevonden te hebben wat ze zochten, worden ze terecht gewezen door de geleerde, Ware Onderwysinghe. Die brengt hen weer op het rechte pad met ideeën die een vermenging zijn van klassiek en christelijk gedachtegoed.

Het werk werd niet gedrukt. De tekst kwam na Van Houts dood in het bezit van het Leids gemeentearchief waar het zich nu nog bevindt. Dit boek bevat een nieuwe tekstuitgave van het loterijspel. Koppenol plaatst de tekst daarbij in zijn literaire en maatschappelijk context. Naast allerlei taalkundige en specifiek literaire aspecten worden in zijn boek dus

ook de sociale, politieke en ideologische achtergronden van het werk aan de orde gesteld. Deze delen zijn voor de historicus waarschijnlijk het meest interessant. Er is bijvoorbeeld een hoofdstuk waarin de historische achtergronden aan de orde komen. Hier wordt aandacht besteed aan het Leidse stadsleven, het armenprobleem en de loterij. Verder is er een hoofdstuk over de ideologische, godsdienstige en maatschappelijke ideeën, zoals die in het Loterijspel aan bod komen. Van Hout maakte in zijn stuk gebruik van veel elementen uit de actuele realiteit. We komen zo veel te weten over de maatschappelijke positie van allerlei bevolkingsgroepen.

Voor een historicus die geïnteresseerd is in deze periode is het boek een ware Fundgrube. Hij vindt er anekdotes, die uitermate geschikt zijn voor gebruik in de klas. Ook voor leerlingen is het, zeker in gedeeltes, goed bruikbaar voor werkstukken en dergelijke. Misschien levert de nauwe samenwerking tussen geschiedenis en Nederlands die in dit boek wordt gedemonstreerd ook wat ideeetjes op voor de inhoud van profielwerkstukken.

De loterij werd overigens een groot succes. De trekking begon op 1 augustus 1596 om twaalf uur 's middags. Op het podium stonden twee enorme rieten manden; een gevuld met de 281.232 lotbriefjes met erop de naam en het rijmpje van de eigenaar van het lot. De andere vol met evenveel prijs- en nietbriefjes. Alle briefjes werden in het openbaar getrokken door stadspersoneel dat eerst een briefje uit de ene mand en daarna uit de andere mand haalde. Omdat er maar 731 prijsbriefjes waren, werden er vooral blanco nieten getrokken. Op 22 september 1596 werd na ruim 52 dagen en nachten onafgebroken lootjes trekken het laatste lot getrokken. De bruto-opbrengst was 65.500 gulden, een voor die tijd aanzienlijke som. Daarvan bleef na aftrek van de onkosten en de prijzen een bedrag van 52.000 gulden over voor de verbouwing van het klooster tot gasthuis. De verbouwing startte in 1598 en werd in 1604 voltooid.

Het boek bevat naast een uitgebreide bronnen- en literaturopgave ook een register.

Jo Beckers

ARTIKELBUNDEL

A.-J. Bijsterveld, J. van Oudheusden en R. Stein (red.), *Cultuur in het laatmiddeleeuwse Noord-Brabant (Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening, 's-Hertogenbosch 1998).*

Op 30 en 31 mei 1997 werd in Den Bosch onder de titel "Cultuur in het laatmiddeleeuwse Noord-Brabant" een congres gehouden. Het doel was om te bepalen welke positie het huidige Noord-Brabant in de late middeleeuwen in de literaire productie, historiografie, boekproductie en muziek innam. Was er sprake van eigen Noord-Brabantse tradities of was het gebied vooral een soort doorgeefluik van ontwikkelingen in andere gewesten? De teksten zijn in deze bundel verzameld.

De reeks artikelen wordt geopend door H. Pleij. In een zeer lezenswaardig stuk met de titel 'De late triomf van een regionale stadscultuur' komt hij tot de conclusie dat in de

steden in het noorden van Brabant gebeurde wat zich in de Vlaamse steden en de steden in het zuiden van Brabant al eerder had afgespeeld. Er valt geen enkel typisch Noord-Brabants element aan te wijzen. Het kwam er gewoon allemaal wat later.

Verder zijn er artikelen over het literaire leven in de tweede helft van de veertiende eeuw op het kasteel van Breda, over rederijders en stedelijke feestcultuur in het laatmiddeleeuwse Noord-Brabant, over het boekbedrijf van de Broeders van het Gemene Leven in 's-Hertogenbosch, over manuscriptproductie en randversieringen in Noord-Brabantse kloosters en over de laatmiddeleeuwse Noord-Brabantse origografie. Origografie is de grotendeels fictieve beschrijving van de oorsprong van een dynastie. De laatste vijf artikelen van de bundel gaan alle over de kroniek van Peter van Os, een Bossche staatssecretaris.

Zoals al uit de besproken onderwerpen blijkt, gaat het in nagenoeg alle gevallen om nogal specialistische zaken die

vooral voor de 'vakman' interessant zijn. In de geschiedenislessen kan men er waarschijnlijk maar heel weinig mee doen. In die lessen komt deze op zich boeiende episode uit de Nederlandse geschiedenis eigenlijk ook nauwelijks aan bod. Op zich is dat jammer. De periode van honderd jaar voor het uitbreken van de opstand is immers in allerlei opzichten erg interessant. Veel voor de toekomst belangrijke culturele en maatschappelijke ontwikkelingen kregen in die tijd in de Nederlandse gebieden hun beslag. En ook de politieke ontwikkelingen uit die tijd zijn verre van saai. De Bourgondiërs en na hen de Habsburgers probeerden van hun verspreide gebieden een eenheid te maken en stuitten daarbij op problemen die vergelijkbaar zijn met de moeilijkheden die men nu ziet bij de pogingen om de landen van Europa tot grotere eenheid te brengen. Misschien een ideeetje voor een examenonderwerp.

Jo Beckers

Anne Frank Huis

Blijvende beelden, actuele vragen De erfenis van de sjoa

34

In september 1999 zullen de nieuwe museale inrichting en de nieuwe educatieve voorzieningen van het Anne Frank Huis aan het publiek worden gepresenteerd. Tijdens de scholingsbijeenkomsten worden de educatieve uitgangspunten van het museum en de wisseltentoonstelling uiteengezet. Tevens worden de mogelijkheden voor zelfstandig gebruik van de krant en de video in de klas besproken. Voor docenten die met een groep het Anne Frank Huis willen bezoeken voor een speciaal programma bij de wisseltentoonstelling is er korting op de kosten voor de krant en de video.

Bon voor het aanvragen van een zichtexemplaar van de krant 'Anne Frank Huis/Actueel 1999/2000'

Anne Frank Huis/Actueel is een nieuwe uitgave van de Anne Frank Stichting. Jaarlijks zal bij de wisselexpositie in het Anne Frank Huis een krant worden gepubliceerd. Deze krant biedt aanvullend materiaal bij de lesmethode die u gebruikt. De krant is bedoeld voor de hogere klassen in het voortgezet onderwijs. In de docentenhandleiding wordt uiteengezet hoe deze krant gebruikt kan worden in het studiehuis.

Anne Frank Huis/Actueel

16 pagina's, in kleur, 30 x 42 cm

prijs: f 3,50

U kunt een zichtexemplaar van de krant opvragen door deze bon in te vullen.

Graag ontvang ik een zichtexemplaar van de krant 'Blijvende beelden, actuele vragen'.

Naam: _____

Adres: _____

Postcode en plaats: _____

School: _____

Opsturen naar: Anne Frank Stichting, postbus 730

1000 AS Amsterdam, t.a.v. Mieke Appelman.

Fax: 020-6207999

K.Polak@Annefrank.nl

De Tweede Wereldoorlog staat in een open verbinding met de tegenwoordige tijd. We worden nog altijd op tal van manieren herinnerd aan de gruwelen van de sjoa. Beelden van toen als waarschuwing voor nu. Die herinneringen beïnvloeden de discussies over actuele vragen. Maar tegelijk weten we: kennis van het verleden geeft geen eenduidige antwoorden.

In de tentoonstelling en de bijbehorende krant staan vijf thema's centraal, die sinds de Tweede Wereldoorlog mensen bezighouden: nationalisme, gerechtigheid, ouders, vrijheid van meningsuiting en leren van het verleden.

De thema's zijn in vijf vragen verwoord.

- Is nationalisme gevaarlijk?
- Herstel van de rechtsorde: maar hoe?
- Wat drijft de ouders?
- Vrijheid van meningsuiting: ook voor oude en nieuwe nazi's?
- Kunnen we leren van de sjoa?

In de tentoonstelling geven twee deskundigen een antwoord op elk van die vragen. De thema's worden met compacte teksten en veel historische en actuele foto's geïntroduceerd. Tevens is er een video-presentatie waarin tien mensen op basis van persoonlijke ervaringen verschillende meningen geven. De tentoonstellingskrant, 'Anne Frank Huis/Actueel' en een video worden beschikbaar gesteld aan het onderwijs.

Docentenbijeenkomsten:

Woensdag 13 oktober 1999 14.00 -17.00

Donderdag 14 oktober 1999 14.00 -17.00

Kosten voor deelname: f 50,-, inclusief entree in het Anne Frank Huis en materialen.

Nadere informatie en opgave: Mieke Appelman of Karen Polak
Anne Frank Huis

Tel: 020-5567100.

Fax: 020-6207999

K.Polak@Annefrank.nl

Kleiookrant

Nieuws van het

VGN

bestuur

Op de antwoordmodellen en de normbesprekingsnotulen op de website is veel gereageerd. Dit vraagt dus om herhaling volgend jaar. Het tijdstip waarop de notulen op de website komen te staan staat nog ter discussie. De Commissie Havo/Vwo is bezorgd over de opkomst op de regionale besprekingen als de notulen van de landelijke vergadering er al voor dat tijdstip opstaan.

Na het gesprek met de staatssecretaris over het combivak en het geschiedeniscurriculum na 'De Wit' hebben we een voorstel van het ministerie ontvangen. De leden van de implementatiecommissie zijn inmiddels door het ministerie benaderd. De facilitering bedraagt twee uren per week op jaarbasis. Van de leden wordt verwacht dat zij zich conformeren aan de uitgangspunten van 'De Wit' en aan de opzet die het ministerie formuleert. De officiële installatie van de commissie zal in september plaatsvinden.

De heer Houweling wil binnen afzienbare tijd met de administratie stoppen. Hans Kummerer zal het penningmeesterschap met ingang van de jaarvergadering van maart 2000 opgeven, omdat hij een nieuwe baan heeft geaccepteerd. Wij zijn dus op

zoek naar een nieuw bestuurslid.

Bij deze: dringend verzoek aan gegadigden om zich bij het bestuur te melden!

Iedereen die geschikte kandidaten weet: graag doorgeven! We vinden het belangrijk dat een nieuw bestuurslid kennis van of ervaring met het vmbo heeft.

Hoe we de administratie van de vereniging zullen aanpakken op langere termijn is nog onderwerp van discussie. Met het KNHG heeft het bestuur binnenkort een gesprek over verdergaande samenwerking, wellicht ook op administratief terrein.

De VGN-Commissie Lerarenopleiding zal in september geïnstalleerd worden.

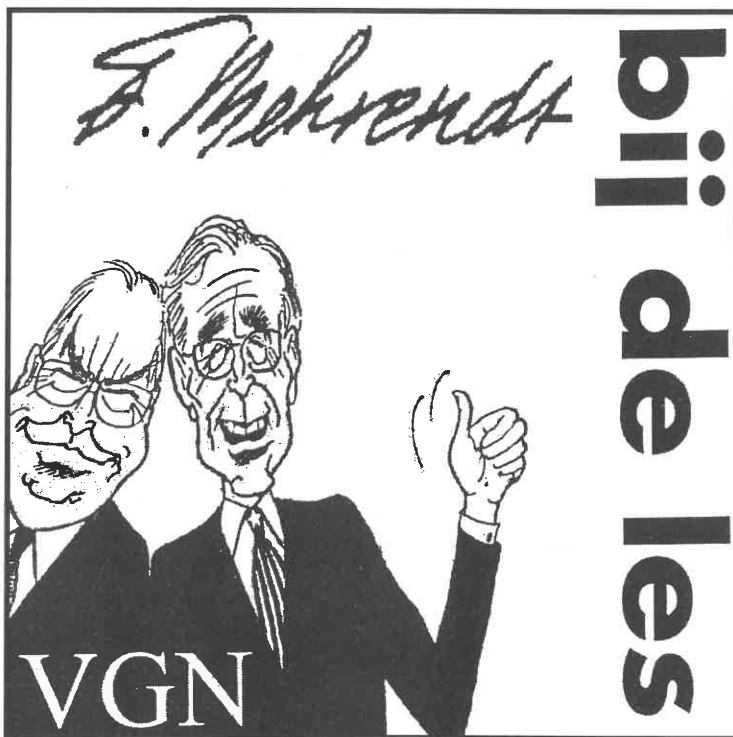
Tijdens de vergadering van 28 juni hebben we besproken hoe de PR van de vereniging verbeterd zou kunnen worden, met name op het gebied van staatsinrichting. Het verlenen van de naam VGN aan projecten die aan bepaalde kwaliteitscriteria voldoen zou een optie kunnen zijn.

Wij wensen alle leden een prettige vakantie!
Renée Schreuder

Een aantal commissies heeft al een pagina op de website van de VGN. Willen commissies die er nog niet aan toegekomen zijn zo snel mogelijk een pagina aanleveren!

NOG STEEDS VERKRIJGBAAR

De cd-rom met circa tweeduizend cartoons van Frits Behrendt is nog beperkt beschikbaar. Via de bijgeleverde steekwoorden en het zoekstelsel kan je snel vinden wat je nodig hebt. De cd-rom kost f50,- en is te bestellen bij de VGN door het bedrag over te maken op postgirorekening 128701 t.n.v. Penningmeester VGN in Den Haag o.v.v. 'Behrendt bij de les'.

OPROEP

De Commissie Bavo/Vmbo vraagt dringend om assistentie van mensen die werkzaam zijn op (I)VBO. Er is plaats in de commissie voor een nieuw lid, of u kunt meedoen aan een bepaald project. Komend schooljaar willen we bijvoorbeeld een themanummer van KLEIO uitbrengen speciaal voor VMBO en daar gaat heel wat denkwerk en organisatie inzitten. Bel voor informatie met commissielid Ron Hendriks. Zijn adres en telefoonnummer staan achter op dit blad.

Commissie Cliomatica

Sites van de maand: het Midden-Oosten

Deze keer een vijftal sites die betrekking hebben op het Midden-Oosten, met nadruk op het Israelisch-Palestijns conflict. Ik heb uit de zeer grote hoeveelheid die te vinden is, getracht een selectie te maken van sites die mijns inziens van serieus nut kunnen zijn bij de lesvoorbereiding.

Lesmateriaal dat zonder bewerking geschikt is voor Nederlandse schoolklassen heb ik niet kunnen vinden. Ik houd me aanbevolen ...

Cees Bol

<http://www.israel.org/mfa/go.asp?MFAHOOpqO> is een site van de Israelische overheid, die een grote verzameling biedt van belangrijke documenten uit de geschiedenis van het conflict. Van de Balfourverklaring tot de accoorden van Wye Plantation.

Het Boston Committee on the Middle East is een groep progressieve Amerikaanse activisten (zo duiden ze althans zichzelf aan) die een elektronisch tijdschrift op het Internet brengt, vooral met betrekking tot mensenrechten. <http://salam.org/> beperkt zich dus niet alleen tot de Israelisch-Palestijnse problematiek.

Niet gekleurd en van academische kwaliteit is de site <http://www.merip.org/> die toegang geeft tot het *Middle East Report*, volgens velen het toonaangevende tijdschrift over het Midden-Oosten.

De Birzeit Universiteit afficheert zich als een onafhankelijk Palestijns instituut en is gevestigd op de West Bank, twintig kilometer ten noorden van Jeruzalem. Deze universiteit biedt een zeer uitgebreide, uitstekend verzorgde verzameling van Palestijnse sites, van 'binnenuit' dus en met de uitgesproken bedoeling westers gedomineerde berichtgeving

te doorbreken. Neemt men dit voor kennisgeving aan, dan heeft men te maken met een heel interessante site.

<http://www.birzeit.edu/links/>

Een uitgebreide verzameling sites met betrekking tot de gehele regio biedt <http://www.cnn.com/WORLD/meast/sites.html> een site opgebouwd door CNN, dat inhoudelijk geen verantwoordelijkheid neemt voor de adressen. Een steekproefje leert dat de aangeboden informatie nogal ongelijk is van kwaliteit, maar je hebt wel over elk land iets ...

Website-varia

Unesco Centrum Nederland heeft vanaf nu een website: <http://www.antenna.nl/ucn>

Praktische opdrachten in de Tweede Fase

In de tweede fase bestaat het examendossier in het school-examen ook uit praktische opdrachten. Op verzoek van de VGN is nu een bundel samengesteld, met zeven kant-en-klare praktische opdrachten die bedoeld zijn voor de profieldelen, maar die deels ook in het gemeenschappelijk deel gebruikt kunnen worden.

De opdrachten zijn steeds opgebouwd volgens hetzelfde onderzoeksstappenmodel. De leerlingen leren zo op systematische wijze een onderzoek uit te voeren, iets dat ook een goede voorbereiding kan zijn op het profielwerkstuk. Verschillende onderzoeks- en informatievaardigheden

komen aan de orde en de leerlingen maken kennis met diverse mondelinge en schriftelijke presentatievormen. De opdrachten zijn ofwel voor havo, of voor vwo, meer of minder gestructureerd, groepsgevoel of individueel, en ook is er een opdracht gericht op het oefenen van ICT-vaardigheden. De onderwerpen zijn ontleend aan de eindtermen.

De kopieerklapper, die u aan moet schaffen, bevat voor elke praktische opdracht een leerlingenboekje met achtergrondtekst, aanwijzingen bij de onderzoeksstappen, en bronnenmateriaal. Verder een docentenhandleiding met aanvullende informatie en beoordelingsschema. En een algemene docentengids (ook op de SLO-site) met suggesties voor de planning van de praktische opdrachten binnen het jaarprogramma en voor de begeleiding.

Prijs f75,-; ISBN 90329 19679; voor informatie en bestellingen tel. 053-4840361.

Lezingenreeks UvA

De leerstoelgroep Nieuwste Geschiedenis organiseert een serie lezingen gewijd aan

De grondslagen van de Westerse beschaving gezien bij het Millennium

Deze is, behalve voor studenten, ook toegankelijk voor andere geïnteresseerden. U betaalt dan f420,-, waarbij een bundel met artikelen over het gedachtegoed van de behandelde denkers is inbegrepen. (Studenten betalen alleen f50,- voor de bundel.) Voor meer informatie over inschrijving en het programma kunt u terecht bij Ineke van Tol, tel. 020-5254471.

De reeks begint op donderdag 30 september met een inleidend college. In de zeven

weken daarna volgen op maandag en donderdag lezingen, waarbij telkens een groot denker en zijn hoofdwerk centraal staan. Achtereenvolgens worden de kerkvader Augustinus (4 en 7 okt.), Cicero (11 en 14 okt.), Adam Smith (18 en 21 okt.), Darwin (25 en 28 okt.), Renan (1 en 4 nov.), Freud (8 en 11 nov.) en Spengler (15 en 18 nov.) behandeld.

School-TV De Grieken

Op dinsdag 21 september start de driedelige school-TV serie 'De Grieken' voor de basisvorming. Het gaat hier om de Grieken uit de Klassieke Oudheid en hun nalatenschap. De serie is bedoeld ter ondersteuning van de lessen geschiedenis, maar kan ook voor klassieke talen goed bruikbaar zijn. 'Ken jezelf' op 21 september gaat over goden en mensen. 'Bouwen op ruïnes' op 28 september gaat over de stadsstaat Athene en de Atheense erfenis - laat ik raden: de democratie? 'De Griekse fakkel' op 5 oktober gaat onder andere over de Olympische Spelen.

De uitzendingen duren twintig minuten. Bij de serie horen een docentenhandleiding en kopieerbare leerlingenbladen, prijs f19,90.

U kunt deze tijdens kantooruren bestellen bij Teleac/NOT afd. Klantenservice, tel. 0900-1344 (44 ct./min.) of 035-6293140.

Op donderdag 14 oktober (10.50 u.) wordt de hele serie in een keer uitgezonden.

Schoolproject dwangarbeid in de Tweede Wereldoorlog

**Stichting Burger-
Oorlogsgetroffenen**

Leden van deze stichting bieden zich aan om op school te vertellen over hun ervaringen in Duitsland gedurende de Tweede Wereldoorlog. Zo'n half miljoen Nederlanders hebben in het kader van de Arbeitseinsatz voor de Duitsers gewerkt; zo'n 30.000 mensen hebben daarbij het leven verloren. Het verhaal van deze mensen is pas de laatste jaren meer bekend geworden. Er gebeurde immers zoveel tijdens de oorlog.

Voor jongeren van nu zijn hun verslagen van direct contact met gewone Duitsers, de mensen bij wie je was ondergebracht, de arbeiders in de fabriek waar je werkte, en de enorme chaos van het instortende Duitsland in de laatste oorlogsdagen, toen velen weg konden komen, maar zelf maar moesten zien hoe ze thuis kwamen, van veel waarde.

Deze mensen vertellen een heel ander verhaal dan verzetsstrijders. Je koos niet voor werken in Duitsland; daar kwam je door ongelukkig toeval in terecht. Op advies van arbeidsbureaus gaven jonge werkloze mannen zich er maar voor op. En toen het later in de oorlog echt moest, kon je natuurlijk wel onderduiken, maar voor velen was dat om allerlei persoonlijke redenen makkelijker gezegd dan gedaan. En vanaf 1944 waren alle mannen tot 45 jaar vogelvrij.

Aan de spreekbeurten op school zijn geen kosten verbonden. Bent u geïnteresseerd, dan kunt u contact opnemen met de coördinator van het schoolproject: C.W. Verhulst, Plein 1940 25, 3135 PR Vlaarding. Tel. 010-4343321.

Nederlandse geschiedenis in het Rijksmuseum

**Nederlanders - Japanners -
Indonesiërs**

Van 7 augustus t/m 24 oktober is in de nieuwe expositieruimte van de afdeling Nederlandse geschiedenis een tentoonstelling te zien die gewijd is aan de Japanse bezetting van Nederlands-Indië.

Aan de hand van originele documenten en voorwerpen, foto- en filmmateriaal en getuigenissen van betrokkenen wordt de beleving van de bezetting en de naoorlogse beeldvorming van de drie betrokken bevolkingsgroepen gepresenteerd. De tentoonstelling probeert niet een compleet historisch overzicht te geven, maar laat van iedere bevolkingsgroep apart zien wat deze in de bezetting meemaakte, hoe men zich dat herinnert en op welke wijze die herinnering, bijvoorbeeld in schoolboeken, levend wordt gehouden.

De tentoonstelling vindt plaats in het kader van de herdenking van 400 jaar relaties tussen Nederland en Japan in 2000.

Bij Uitgeverij Waanders verschijnt een boek bij deze historische tentoonstelling: R. Raben (red.), *Beelden van de Japanse bezetting van Indonesië*, 240 blz., vele afbeeldingen in kleur en zwart/wit, prijs tijdens de tentoonstelling f39,50 - daarna f55,-.

Per Expresse Lessen in wereldnieuws

Het Centrum voor Mondiaal Onderwijs in Nijmegen geeft sinds kort een serie lesbrieven uit gekoppeld aan een educatieve website. De vierde lesbrief is gewijd aan de Koerden en het proces tegen Öcalan.

Koerden: een volk zonder land is gemaakt voor de hoogste klassen van het basisonderwijs en voor de basisvorming. De lesbrief gaat in op de geschiedenis en gebruiken van de Koerden, hun situatie nu en de mensenrechten; de docentenhandleiding biedt meer achtergrondinformatie, aanvullend lesmateriaal en een overzicht van adressen en internetsites.

Lesbrief en handleiding zijn te bestellen, maar ook gratis te downloaden. De educatieve website geeft vele aanvullingen wat betreft informatie en lessuggesties.

De lesbrief met handleiding kost f7,50, samen met lesbrief 3 over Kosovo - eerder vermeld in *Kleio* - f12,50.

Bestellen bij:
Centrum voor Mondiaal
Onderwijs, Postbus 9108,
6500 HK Nijmegen.
Tel. 024-3613074,
fax 024-3613014,
e-mail: cmo@bw.kun.nl
Voor downloaden de website
<http://www.cmo.nl>

Toneelgroep Amsterdam

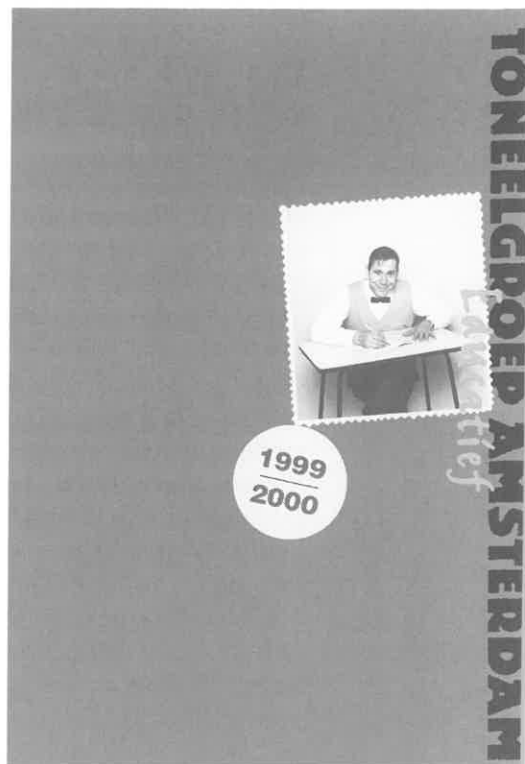
Het groene boekje dat Toneelgroep Amsterdam toestuurde bevat de onderwijsactiviteiten bij de voorstellingen in het komende schooljaar. Zowel in de provincie als in Amsterdam worden er vele voorstellingen gegeven, die ook voor leerlingen - zeker met voorbereiding - de moeite waard zijn. De toneelgroep heeft daarvoor een theaterdocent die naar

school kan komen. In twee lessen ervaren de leerlingen ook aan den lijve - ze spelen zelf - tekst en thematiek.

In september wordt het stuk *Bakchanten* van Euripides gespeeld, en *Een ideale vrouw* van William Somerset Maugham - een leuk staaltje vrouwenemancipatie-. *Angst en ellende in het rijk van Kok* - over de verworvenheden van onze tijd op het gebied van emancipatie en de tegenstroom daartegen vanuit de islamitische manier van denken - en *Closer* - over het moderne leven van de geslaagde dertiger en de scherpe kantten daarvan- trekken vanaf september door de provincie. Maart tot mei 2000 wordt Brechts toneelstuk *Jeanne d'Arc* van de slachthuizen gespeeld door jongeren.

U kunt eventueel bij try-outs komen kijken of de voorstelling voor uw leerlingen geschikt is en welke voorbereiding nodig zou zijn.

Voor meer informatie:
**Wilma Smilde, Toneelgroep
Amsterdam Educatief,**
Marnixstraat 427,
1017 PK Amsterdam.
Tel. 020-5237800,
e-mail info@tga.nl,
Internet <http://www.tga.nl>

Doe Maar differentieert De finale van de Grote Geschiedenis Quiz

• Een zonnige zaterdag in juni. De Ridderzaal van Slot Loevestein. Verbijsterd en in wanhoop keken de finalisten van de Grote Geschiedenis Quiz om zich heen. Dat is te zeggen: ongeveer de helft van de deelnemers. De jongeren onder hen streepten, zeker van hun antwoord, alternatief c. aan. De ouderen moesten noodgedwongen gokken. Wat was het bekendste nummer van Doe Maar? a. dromen zijn bedrog b. Je loog tegen mij c. Pa d. België. Vraag 29 (van de 30) vragen van de door *De Volkskrant* en *Het Historisch Nieuwsblad* georganiseerde Grote Geschiedenis Quiz sorteerde een (onbedoeld?) effect: meedogenloos bracht het de kloof tussen een oudere en een jongere generatie geschiedenis-liefhebbers aan het licht.

In Loevestein waren de vijftig finalisten (zij hadden de beste resultaten van de duizend inzenders van de quiz uit *De Volkskrant*) dan al een kleine drie kwartier bezig geweest met de test van hun historische kennis en van hun karakter. Want behalve het juiste antwoord aankruisen moest je ook aangegeven of je daar zeker van was.

Overmoed en bescheidenheid werden bestraft, een fout antwoord met "zeker goed" aangekruist leverde een strafpunt op, een goed antwoord zonder "zeker goed" slechts één punt. Zelfkennis werd beloond, er kon een bonuspunt verdiend worden als een goed antwoord ook een "zeker goed" antwoord was.

De uiteindelijke winnaar (een gepensioneerde documentalist bij een uitgeverij) had evenveel punten (44) als de nummer twee, maar met meer goede antwoorden (26 tegenover 24).

Zoals aangekondigd ging het overgrote deel van de vragen (28 van de 30) over Nederlandse geschiedenis. Vijf vragen hadden betrekking op de Tweede Wereldoorlog, zes vragen gingen over politieke geschiedenis.

De geschiedenis-liefhebbers die hier toevallig bijeen kwamen, raakten tijdens het wachten op de uitslag (wat kijkt dat multiple-choice werk toch snel na!) direct in geanimeerd gesprek. Het leek daarin sterk op de taferelen na examenzittingen.

Volkomen foute antwoorden werden als absolute zekerheden gebracht, vragen werden uitgebreid bediscussieerd. Maar overheersend was een gevoel van opluchting, iedereen was blij dat er nu niets meer gepresteerd hoefde te worden.

In één van deze gesprekjes kwam de vraag naar voren of multiple choice toetsen eigenlijk wel gebruikt kunnen worden bij geschiedenis.

Als het gebeurt met de doordachte alternatieven die in deze quiz zijn gebruikt, dan zeker wel. Er moet veel tijd zijn gestoken in het bedenken van die goede alternatieven. De samenstellers (Willem Melching van de UvA onder andere) hebben goed werk geleverd.

Een voorbeeld: Vraag 17. Door wie werd Koning Willem III "Koning Gorilla" genoemd? a. Domela Nieuwenhuis b. Alexander Cohen c. Roorda van Eysinga d. Multatuli. Al deze figuren kunnen Willem III wel zo genoemd hebben, en zullen dat wel gedaan hebben ook, maar het artikel in *Recht voor Allen* - waardoor Domela moest gaan zakjes plakken - is het meest bekend.

Formeel is Domela Nieuwenhuis, als hoofdredacteur, door de rechter aangewezen als verantwoordelijk auteur, maar hij was niet de schrijver. Roorda van Eysinga had het artikel geschreven en, voor de vraag van groter belang, ook als afzonderlijke brochure uitgebracht. Detailkennis mischien, maar toch. Alleen inzicht in de 'grote lijnen' was niet genoeg voor een juist antwoord.

De Grote Geschiedenis Quiz is een inspirerend initiatief van *Volkskrant* en *Historisch Nieuwsblad*. Een groot aantal mensen met historische belangstelling heeft zich met veel plezier afgevraagd hoe het stond met hun geschiedkundige kennis. De duizend inzenders van de quiz en de vijftig finalisten vormen daarbij slechts de topjes van een ijsberg. Het werkelijk aantal deelnemers was veel groter. Volgend jaar weer!

En de twee deelnemende Kleio-redacteurs? Met een derde (42 punten, 23 vragen goed) en een vijfde prijs hebben zij de eer van *Kleio* uitstekend verdedigd! Jan Blokker had minder punten (36) en Jos Palm (35), ex-hoofdredacteur van het *Historisch Nieuwsblad*, ook.

Kleio-redacteur Stefan Boom neemt de derde prijs in ontvangst.

Domela Nieuwenhuis Museum

*'Het is alsof hij ieder
moment binnen kan
komen ...'*

Domela Nieuwenhuis is nu, tachtig jaar na zijn dood, in Friesland allerm minst vergeten. Het voormalige kiesdistrict Schoterland vaardigde hem in 1888 als eerste socialist af naar de Tweede Kamer.

In Friesland, vond men, moest dan ook zijn museum komen. Nu bestond er wel vanaf 1924 een Domela Nieuwenhuis Museum in Amsterdam, maar in 1996 moesten de beheerders (het bestuur van het Domela Nieuwenhuis Fonds) een nieuw onderdak zoeken en dachten daarbij aan Friesland. Het Museum Willem van Haren in Heerenveen wilde de collectie wel permanent tentoonstellen.

Ze hebben dat in Heerenveen groots aangepakt. Om de bezoekers in de stemming te brengen zijn er drie verschillende kamers ingericht, de werkkamer van Domela uiteraard, een vergaderzaal van socialisten rond 1900 en een volkscafé in socialistische stijl, zonder alcohol en met de portretten en vermanende woorden van de voorgangers aan de muur.

Geluidsfragmenten, een video en een Domela CD-rom bieden naast deze stemmingsbeelden de informatie.

Het Domela Nieuwenhuis Museum is op 27 juni j.l. geopend op de eerste verdieping van het grootscheeps verbouwde en heringerichte Museum Willem van Haren, waar meer leuke nieuwe afdelingen te bezoeken zijn, als de zolder van Pake, en de maquette van Heerenveen anno 1830.

Museum Willem van Haren
(De Heerenveense School),
Minckelersstraat 11,
Heerenveen.

NASCHOLING IN TILBURG EN SITTARD

Studiedag over CE-onderwerp
'Duitsland en Europa 1945-2000'
op vrijdag 19 november 1999 in Tilburg
en woensdag 24 november in Sittard

Volgens het intussen succesvolle Fontysrecept wordt deze studiedag voor docenten vwo, havo, mavo en vbo uitgevoerd in Tilburg én Sittard (beide locaties hetzelfde programma), waarbij evenwicht zal zijn tussen inhoudelijke en didactische behandeling van het examenonderwerp.

Ochtendprogramma

- *Met de stofkam door de stofomschrijvingen:* korte kritische bespreking.
- *Van vijand tot betrouwbaar en invloedrijk bondgenoot:* lezing over hoofdvraag en grote lijnen van het examenonderwerp.
- *Fontysrapport 1999:* presentatie van de jaarlijkse analyse van alle CE-katernen (wordt verstrekt).

Middagprogramma

- *Gedenkdagen, gedenkjaren en historisch bewustzijn:* presentatie over het verwerkingsproces van het verleden als factor in de relatie tussen Duitsland en andere landen.
- *De Mata Hari van het Wirtschaftswunder:* kennismaking met de speciaal gemaakte korte praktische opdracht bij de speelfilm *Die Ehe von Maria Braun* (wordt verstrekt).

Prijs (inclusief catering, conferentiemap, lesmateriaal en certificaat): f 250,-.

Informatie

Voor *alle* organisatorische informatie en inschrijfformulieren kunt u terecht bij Fontys Educatie, Secretariaat Unit Mens- en maatschappijvakken,
Postbus 90900, 5000 GA Tilburg.
Tel. 013-5394565,
E-mail: A.vanSuijlekom@fontys.nl

Voor inhoudelijke informatie kunt u terecht bij
drs. T.F. van der Geugten (tel. 013-5394475;
e-mail: T.vanderGeugten@fontys.nl) of
drs. R. Verstaen (tel. 046-4599543;
e-mail: R.Verstaen@fontys.nl).

Bevoegd lesgeven in de bovenbouw?

Eerstegraads lerarenopleidingen in
deeltijd voortweeegraads bevoegde
docenten in de vakken:

- Arabisch, Engels, Frans en Nederlands
- wiskunde
- algemene economie, bedrijfs-economie, geschiedenis, maatschappijleer en theologie

duur van de opleiding: drie jaar
colleges in de namiddag en avond

De opleiding wordt verzorgd door
het universitair Instituut voor de
Lerarenopleiding en de Educatieve
Faculteit Amsterdam,
een samenwerkingsverband
van de Hogeschool van Amsterdam
ende Hogeschool Holland.

Open dag op woensdag 25 augustus
van 19.30-21.30 uur op de leslocatie
Wibautstraat 2-4 te Amsterdam.

Bel voor meer informatie naar
het onderwijsbureau van het Instituut
voor de Lerarenopleiding van de UvA,
telefoon 020 - 525 12 95
(Bettina Rijkschroeff/Rob Wenders).

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

110.01.098 Bevoegdlesgeven
KLEIO Plaatsing: 1/8/99
Formaat: 61 x 175
FILM LEESBAAR POSITIEF R.60

"Archieven en geschiedenisonderwijs: meer dan kalverliefde?"

Datum : 5 oktober 1999.

Plaats : Ryksargyf, Boterhoek 3, te Leeuwarden.

Het (geschiedenis)onderwijs is onderhevig aan ingrijpende veranderingen. Na de invoering van de basisvorming in de eerste helft van de jaren negentig met vernieuwde kerndoelen en eindtermen, begint u na de zomervakantie definitief met de vernieuwingen in het studiehuis. Jongste ontwikkelingen in die beide fasen van het geschiedenisonderwijs zijn het benadrukken van omgevingseducatie en het aanleren van onderzoeksvaardigheden. Veel docenten worstelen op dit moment met het probleem hoe zij aan geschikt materiaal komen om deze nieuwe onderwijsvormen gestalte te geven.

Ook in de ooit zo rustige wereld der archieven vinden grote veranderingen plaats. Een ervan is dat de archieven zich bereid hebben verklaard om hun dienstverlening niet langer te beperken tot de studiezaal. Nieuwe doelgroepen en met name de dienstverlening naar het onderwijs zijn speerpunten. Om dit nieuwe beleid een eigentijds gezicht te geven wordt er al voorzichtig gesproken over de vorming van Regionaal Historische Centra in plaats van Rijksarchieven.

Het is duidelijk dat zowel bij archieven als ook bij het onderwijs de behoefte bestaat om met elkaar samen te werken. Probleem is echter dat er bij archiefmedewerkers te weinig kennis is over het onderwijs en bij docenten te weinig over de (on)mogelijkheden van archieven. Het is daarom de hoogste tijd om elkaar beter te leren kennen.

Daarom organiseert het Ryksargyf in Leeuwarden in samenwerking met de VGN een studiemiddag. Deze studiemiddag dient tevens als start van vier bijeenkomsten onder

de titel "geschiedeniswerkplaats".

Deze zijn een gezamenlijk initiatief van de Rijksarchiefdienst en de VGN.

Doel is het uitwisselen van ideeën, problemen, toetsvoorbeelden, lesmateriaal, etcetera, op het gebied van onderwijs in (lokale / regionale) geschiedenis.

Programma

- 13.00 Ontvangst
- 13.30 Welkomstwoord door de rijksarchivaris mr. D. P. de Vries
- 13.45 Herinneringen en ervaringen van een werkplaatspionier. Door J. Beetsma.
- 14.15 Workshopronde 1.
Werken met bronnen uit de Tweede Wereldoorlog.
- 15.00 Pauze
- 15.30 Workshopronde 2.
Een omgevingsonderzoek met behulp van huwelijksakten uit de 19de eeuw.
- 16.30 Mogelijkheden voor een profielwerkstuk bij de tentoonstelling "Freules, Dames, Vrouwen. Friese vrouwen en de burgercultuur (1840-1940)". Tevens bezichtiging van de tentoonstelling.
- 17.15 Balans en vooruitzicht.

Inhoud van de workshops

Werken met bronnen uit de Tweede Wereldoorlog.

Met de onderzoeksvraag "Hoe heeft de bevolking gereageerd op maatregelen van de bezetter?" hebben Verzetmuseum Friesland, Leeuwarder Gemeentearchief en Ryksargyf een pilotproject uitgevoerd met derde klas leerlingen (mavo, havo, vwo) van SG Piter Jelles uit Leeuwarden. Verdeeld over zestien thema's konden leerlingen per groep informatie verzamelen uit origineel bronnenmateriaal.

Hans Groeneweg van het Verzetmuseum Friesland en Willem van Schoonhoven van SG Piter Jelles

uit Leeuwarden doen verslag van de ervaringen en het vervolg van het project.

Een omgevingsonderzoek met behulp van huwelijksakten uit de negentiende eeuw.

Huwelijksakten hebben een gestandaardiseerde vorm en inhoud. Dit maakt het mogelijk om vragen te stellen over zaken die in het gehele land hetzelfde zijn. Zo kunnen leerlingen een onderzoek doen naar huwelijksleeftijd, analfabetisme, herkomst van huwelijkspartners en maatschappelijke achtergrond van bruidsparen. Uitkomsten van dit onderzoek kunnen leerlingen vergelijken met landelijke gegevens uit de negentiende eeuw en met gegevens uit onze tijd. Theo Kuipers van het Ryksargyf (samensteller) en Peter Schoen docent SG Sevenwolden uit Heerenveen (gebruiker) vertellen over de toepassingsmogelijkheden van dit lesmateriaal.

De kosten voor deze middag bedragen f 25,- per persoon. Hierbij is inbegrepen een syllabus met werkmateriaal dat gepresenteerd wordt tijdens de workshops.

U kunt zich opgeven voor 20 september onder vermelding van "studiemiddag" door overmaking van f 25,- op giro 807651 t.n.v. Rijksarchief in Friesland, Postbus 97, 8900 AB Leeuwarden. Of bel: 058 - 2127103.

VGN

Nascholingsaanbod geschiedenis en staatsinrichting 1999 - 2000

• Duitsland en Europa, 1945-2000, CSE-onderwerp

Omschrijving

In twee colleges bespreken deskundigen hoe het naoorlogse Duitsland zich een plaats verwierf in Europa. De eerste avond wordt verzorgd door prof.dr. Frits W. Boterman, hoogleraar Duitslandstudies aan de Universiteit van Amsterdam en aan de Rijksuniversiteit Groningen. Prof.dr. Boterman heeft zelf ook een ruime ervaring in het voortgezet onderwijs.

De tweede avond spreekt dr. Peter O.H. Groenewold over de jaren '50 en '60 in Duitsland. Dr. Groenewold is verbonden aan de vakgroep geschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen.

De inleidende lezing wordt gevolgd door een discussie met de deelnemers. Na de maaltijd ontvangt u lesmateriaal over het Duitsland van na de oorlog. Dit materiaal is geschikt voor de tweede fase (geleid zelfstandig werken), en betreft de jaren 1950-'60-'70. Het centrale thema is of de wortels van de RAF bij de studentenprotesten in de jaren '50 liggen. Aan de orde komt de verbeelding van de Duitse geschiedenis in speelfilms van Fassbinder.

De nascholing is evenals vorig jaar weer gecentreerd rond het diner, waaronder u uw studiehuisperikelen met uw collega's kunt bespreken.

Doelgroep

Eerste- en tweedegraads docenten geschiedenis en staatsinrichting.

Cursusomvang

Dit jaar ligt de nadruk meer op informatie en minder op vaardigheden, overeenkomstig de wensen van de deelnemers aan de nascholingscursus 1998-'99. De cursus zal dan ook niet drie maar twee avonden beslaan, van 17.00 - 20.30 uur.

Cursusdata, plaats

Dinsdag 9 en 23 november 1999, van 17.00 - 20.30 uur (inclusief maaltijd), Harmoniegebouw of Academiegebouw, Groningen.

Kosten

f260,- (inclusief materiaal, koffie/thee en warme maaltijd).

Cursusbegeleiding

Drs. C.E.M. Veldhuis-Meester en drs. F.C. de Danschutter (vakdidactici geschiedenis aan de RuG).

Uiterste inschrijvingsdatum

8 oktober 1999.

Informeer ook naar de volgende cursussen:

- **Een nieuw millennium?**
- **Het archief in**
- **Vaknetwerk geschiedenis: Ondersteuning in het Studiehuis**

Inhoudelijke informatie:

Drs. C.E.M. Veldhuis-Meester en drs. T. de Danschutter,
Tel. 050-363 2786 en 050-363 2872
E-mail: C.E.M.Veldhuis-Meester@uclo.rug.nl en
T.de.Danschutter@uclo.rug.nl

Aanmelding en algemene informatie:

Universitair Centrum voor de Lerarenopleiding
Oude Boteringestraat 48/50
9712 GL Groningen
Tel. 050-363 6605
Fax: 050-363 6614
E-mail: E.M.Wilting@uclo.rug.nl

Lijst van VGN-commissies

• Onderwijs Advies Commissie (OAC)

Hanneke Tuithof, *voorzitter*,
Griftkade 12bisA, 3572 TZ Utrecht.
E-mail: H.Tuithof@ivlos.uu.nl
Paul van Leeuwen, *secretaris*,
Everdrift 4, 5431 LV Cuyk.
Tel. 0485-314598.
Diana Jansen, Mr. Tripkade 16,
3515 BC Utrecht. Tel. 030-272 1380.
Mirjam Beekmans, Sneeuwheide 23,
5704 HB Helmond. Tel. 0492-518 152.
Wiel Lenders, Emmalaan 5,
6571 AK Berg en Dal. Tel. 024-6844 168.

• Didactiek- en activiteitencommissie

Ruud Soeter, *voorzitter*, Cayennedreef 23,
3563 SB Utrecht. Tel. 030-261 2710.
Louis Nolet, *secretaris*, Reestraat 32,
6531 JM Nijmegen.
Tel. 024-3550749, fax 024-3449 794.
E-mail: louis.nolet@fe.han.nl
Will Bouwman, Kloosterstraat 47,
5708 GM Helmond. Tel. 0492-534709.
Tineke de Danschutter, Van Deyssellaan 40,
9721 WV Groningen. Tel. 050-5251 298.
Margreet Braams, Rubensstraat 37,
3817 EA Amersfoort. Tel. 033-461 5021.

• Commissie Vrouwen- en Gendergeschiedenis

Marianne Zewald, *voorzitter*,
Vijverlaan 2, 2012 RC Haarlem.
Tel. 023-528 3325.
E-mail: Zewald@XS4all.nl
Mariëtte Matthijsen, *secretaris*,
Statenjacht 342, 1034 ER Amsterdam.
Tel. 020-6313 530.
E-mail: M.Matthijsen@altavista.net
Gerda Geerdink, *penningmeester*,
Van Oldenbarneveldtstraat 34,
6512 AX Nijmegen.
Tel. 024-324 0054.
E-mail: Gerda.Geerdink@pa.han.nl
Fia Dieteren, Joris Ivenslaan 9,
1325 LV Almere. Tel. 036-535 4843.
Annemieke Windt, Prof. Eykmanlaan 29,
2035 XA Haarlem. Tel. 023-5331 485.
E-mail: Annemiek@h105.vuurwerk.nl
Nienke Landman, Elftkolk 4,
8017 NW Zwolle. Tel. 038-46 000 39.

• Redactie Kleio

Jan van Oudheusden, *voorzitter*,
Massenetstraat 21, 1544 WP Waalwijk.
Tel. 0416-337430.
E-mail: jan.oudheusden@wxs.nl
Jos Trippenzee, *secretaris*,
Beltmolen 30, 3833 KM Leusden.
Tel/fax 033-494 1824.
Tineke Bogaerts-Stoopman, *eindredacteur*,
Omloop West 9, 3402 XM IJsselstein.
Tel. 030-688 3576, fax 030-688 8459.
E-mail: c.bogaerts@hccnet.nl
Ruud Slotboom, Hazenhof 54,
3451 LL Vleuten. Tel. 030-677 4061.
Carla Van Boxtel, Evieveld 6,
5422 AK Gemert. Tel. 0492-361 136.
Huub Oattes, Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht. Tel. 0297-281197.

Hans Pols, Van Aerssenstraat 140,
2582 JT Den Haag. Tel. 070-3501 380.
Marijke Meuwissen, Simponbaan 17,
3524 BG Utrecht. Tel. 030-2731 670.
Stefan Boom, Albrechtlaan 28,
1404 AL Bussum. Tel. 035-6948 742.

• Commissie Volwasseneneducatie

Iet Attema, *voorzitter en penningmeester*,
Transvaalkade 29 II, 1092 JL Amsterdam.
Tel. 020-693 1572.
Margriet Vencken, *secretaris*,
Haareneweg 4A, 5061 VL Oisterwijk.
Tel. 013-528 4297.
Chris van Asperen, Pastoor Versteegstraat 7,
6687 AH Angeren. Tel. 024-325 8219.
Elselien van Gils, Nieuwendammerdijk 177,
1025 LH Amsterdam. Tel. 020-6323 927.
Jorien Ruyters, Petrus Dondersstraat 54,
5614 AH Eindhoven. Tel. 040-2126 508.
Constance Sciarone, Hooglanden 33,
9801 LA Zuidhorn. Tel. 0594-503 755.

• Commissie PaBo

Marjan de Groot, *voorzitter*,
Rompertdreef 26, 5233 AE Den Bosch.
Tel. 073-6420 692.
Frans van Baal, *secretaris*,
Lancasterdreef 25a, 8251 TE Dronten.
Tel. 0321-314027.
E-mail: fvanbaal@wxs.nl
Theo Beker, Thesaurierweg 8,
6525 ES Nijmegen. Tel. 024-3555 224.
E-mail: t.beker@slo.nl
Marjolein du Jour, Dobbetsstraat 41,
2518 PN Den Haag. Tel. 070-3651 027.
Francien van der Meer, Grevelingen 90,
1826 AP Alkmaar. Tel. 072-5611 297.
Harald Buskop, Sportlaan 370,
2566 LP Den Haag. Tel/fax 070-3648 946.
E-mail: hbuskop@worldonline.nl
Cees van der Kooij, De Hulst 53,
9301 PC Roden. Tel/fax 050-5018 947.
Hans Keissen, J. Calsstraat 25,
1067 WE Amsterdam. Tel. 020-6146 734.

• Commissie Havo/Vwo

Elise Storck, *voorzitter*,
Elzenbroek 25, 4822 XE Breda.
Tel/fax 076-542 0592.
E-mail: estorck@casema.net
Genio Ruesen, *secretaris*,
Zwaluw 12, 8103 AR Raalte.
Tel. 0572-357 388.
E-mail: e.ruesen@carmelcollegesalland.nl
Leo Dalhuisen, Kortenaerlaan 18,
2121 XK Bennebroek. Tel. 023-584 9441.
E-mail: dalhuisen@wxs.nl
Peter Westerveld, Breehoven 7,
6721 SP Bennekom.
Tel. 0318-430350, fax 0318-430351.
Greetje de Vries, Winschoterdiep 115f,
9724 GR Groningen. Tel. 050-318 2317.
E-mail: gdevries@zernike.nl

• Commissie Bavo/VMBO

Annet van Leersum-Jentink, *voorzitter*,
Fabiusstraat 18, 3248 AJ Melissant.
Tel. 0187-602792.

René Corbeij, *secretaris*, Specht 19,
3766 WN Soest. Tel. 035-6023 741.
E-mail: rcorbeij@casema.net
Ron Hendriks, Middenweg 83,
1098 AG Amsterdam. Tel. 020-6682 237.
Harm van Dam, Juliana van Stolberglaan
37, 6713 PA Ede. Tel. 0318-652208.
Marie-Jes Boonekamp-Wingen,
Notgerusweg 23, 6212 BJ Maastricht.
Tel. 043-3211534.
Joost Dik, Buitenhof 10, 3353 HB Papen-
drecht. Tel. 078-6413 422.
Saskia Stoffelsen, Noordeinde 329,
1334 BP Almere. Tel. 036-5323 733.

• Intercommissie KNHG/VGN

Secretariaat, KNHG, Postbus 90406,
2905 LK Den Haag. Tel. 070-3140 363.
Fax 070-3140 637.
E-mail: knhg@knhg.nl

Jan van der Dussen, *voorzitter*,
Molenberglaan 81, 6416 EL Heerlen.
Tel. 045-571 0851.
E-mail: w.dussen@wxs.nl
Gert Jan van Setten, Platanenlaan 97,
2061 TS Bloemendaal.
Tel. 023-5262 323.
E-mail: g.j.van.setten@efa.nl
Maria Grever, Instituut Geschiedenis en
Kunst KUN, Postbus 9103,
6500 HD Nijmegen.
Tel. 024-3615761.
E-mail: m.grever@let.kun.nl
Huub Kurstjens, Nijenkamp 13,
6651 HG Druten. Tel. 0487-513119.
E-mail: huub.kurstjens@cito.nl
Sabine Te Rietstap, Zuster Meijboomstraat
177, 2331 PG Leiden. Tel. 072-532 1894.
E-mail: STEMERDI@worldonline.nl
Kees Bogaerts, Omloop West 9,
3402 XM IJsselstein. Tel. 030-688 3576.
E-mail: c.bogaerts@hccnet.nl

• VGN-vertegenwoordiger in de Atlantische Onderwijscommissie

Harald Buskop, Sportlaan 370,
2566 LP Den Haag. Tel/fax 070-364 8946.
E-mail: hbuskop@worldonline.nl

• VGN-ambassadeur buitenland

Hélène Budé-Janssens,
Patrijslaan 12a, 2261 ED Leidschendam.
Tel. 070-327 7923.

Internetsite van de VGN:

<http://home.wxs.nl/~sr-d/vgn.htm>

Zijn er wijzigingen in de adressen of in de commissies, geef dat dan door aan de eindredacteur van KLEIO. Dan staat het er de volgende keer goed in!